

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Dinler Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İZMİR LEVANTENLERİ VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

Salih NARİN

Diyarbakır - 2012

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Dinler Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

İZMİR LEVANTENLERİ VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

Salih NARİN

Danışman
Yard. Doç. Dr. Muharrem YILDIZ

Diyarbakır - 2012

TAAHHÜTNAME**SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “İzmir Levantenleri ve Kültürel Etkileri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin .....Yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../.....

Salih NARİN

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

İzmir Levantenleri ve Kültürel Etkileri adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Salih NARİN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Muharrem YILDIZ

KABUL VE ONAY

Salih NARİN tarafından hazırlanan İzmir Levantenleri ve Kültürel Etkileri adındaki çalışma, ... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

_____
[Unvanı, Adı ve Soyadı] (Başkan)

_____
_____
_____
_____

Enstitü Müdürü

..../..../20..

ÖNSÖZ

Şunu söyleyebiliriz ki, İzmir geçmiş dönemde küçük ve sakin bir Batı Anadolu kasabası iken, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda zengin bir uluslararası limana ve bir batı kültürü merkezine dönüştü. Kıyasıya rekabet eden Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı tacirler, verimli Batı Anadolu ovalarının ürününü toplayıp İzmir'den Avrupa'ya taşıdılar. İzmir kenti dünyadaki yeni iktisadi düzenden yararlanan başlıca Osmanlı şehriydi. 19. yüzyıl sonlarında kent sadece daha da büyüyen bir metropol haline gelmedi, aynı zamanda dünyanın en tanınmış kültürel ve ticari merkezlerinden biri oldu. İzmir'de Ortodoks Rum nüfusu Müslüman nüfusu ve büyük Ermeni ve Yahudi mahallerinin yanı sıra, ciddi İngiliz, Fransız, İtalyan, hatta Avusturyalı ve Amerikan göçmen toplulukları vardı. Bu muhteşem çok kültürlülük, zarif bir toplumun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Bütün bu gelişme süreci içerisinde ortaya çıkan bu toplumun "*Levantenler*" olduğunu anlıyoruz.

Levantenler öteden beri çoğunluğu İstanbul ve İzmir'de olan yaşayan toplumlar olmuşlardır. Aynı zamanda, hem Türklerle hem de diğer azınlıklarla da birlikte yaşaya gelmişlerdir. Bu milletler çoğunlukla, barış ve huzur ortamı içinde birlikte yaşamışlar ve çok çeşitli değerler ortaya koymuşlardır. Nitekim tarihin değişik devirlerinde Anadolu topraklarına göç eden ve uzun yıllar bu topraklarda özgürce yaşayan Levantenlere de Türk insanı geniş hoşgörü ile yardım elini uzatmıştır. Çalışmamız içerisinde bu değerleri farklı yönleriyle değerlendirme imkânı olacaktır.

Türk milletinin bu davranışı, tarihin derinliklerinden bu yana, zorda kalanlara yardım edilmesinin bir insanlık vazifesi olduğunu göstermektedir. Milletimiz, çeşitli sebeplerle bu topraklara gelen Levantenlere dünyanın hiçbir yerinde görülmeyecek bir hoşgörü ve huzur ortamı sağlamıştır. Bunun sonucu olarak Levantenler Türk toplumu içinde seçkin bir sınıf oluşturmuşlardır. Yine milletimizin inançları gereği diğer insanlara adaletle muamele etmeleri, aralarında ayırım gözetmemeleri de, bu toplumlar içinde her ferdin bütün ibadetlerini ve diğer günlük işlerini rahatça yapmalarını sağlamıştır. Dolayısıyla o dönemde ve hatta günümüzde Levantenlerin İzmir'in en lüks semtlerinde oturmaları, en görkemli yapıları inşa etmeleri, ticari hayatta ciddi söz sahibi olmaları ve müreffeh bir hayat sürmeleri bu tutumların bir sonucu olmuştur. Asırlarca bizimle iç içe yaşayan, aynı toprağı, aynı sokakları paylaşan, aynı havayı teneffüs eden Levantenlerin tarih boyunca İzmir serüvenini araştırmayı uygun gördük. Bu amaçla başladığımız

araştırma ve incelemelerimizde baştan sona hem Editöryal hem de akademik anlamda her türlü yardımlarını benden esirgemeyen, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Dinler Tarihi Bilim Dalı Öğretim Üyesi* çok değerli Danışman Hocam Yrd. Doç. Dr. Muharrem YILDIZ'a ve araştırmam sırasında bilgi ve belge konusunda desteklerini benden esirgemeyen İzmirli dostlarıma içtenlikle teşekkür ederim.

Salih NARİN

DİYARBAKIR–2012

ÖZET

İZMİR LEVANTENLERİ VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

Levantenler, 18. ve 19. yüzyıllarda İzmir'in sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarında etkin bir rol oynamışlardır. Bu çalışmada Levantenlerin İzmir tarihi, İzmir'i tercih etme sebepleri, İzmir'e olan katkıları, yaşam biçimleri, ekonomik ve sosyal ilişkileri, dini anlayışları ve eğitim faaliyetleri irdelenmiştir.

Birinci bölümde; Levanten kavramı üzerine yapılan değerlendirmeler, ait oldukları kimlik yapıları, İzmir'de Levanten hayatın başlangıç aşamaları, İzmir'i tercih etme nedenleri genişlemesine araştırılarak, bir veri elde edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, Levantenlerin daha çok hangi milletlerden oldukları da incelenerek, gerek Türklerle ve gerekse birbirleriyle olan ilişkileri anlatılmıştır.

İkinci bölümde; daha çok Levantenlerin Eğitim ve Ekonomi alanındaki çalışmaları ele alınırken, öncelikle Türk Eğitim Tarihinde yabancı okulların genel durumundan bahsedilerek bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra diğer azınlıkların ve Levanten toplumların eğitim faaliyetleri hakkında farklı kaynaklardan bilgiler verilerek, çeşitli görsellerle desteklenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, Levantenlerin İzmir eğitiminde oldukça etkin bir rol oynadığını görmek mümkündür.

Üçüncü bölümünde ise; Levantenlerde Dini ve Sosyo-Kültürel Hayat Anlayışı konularına değinilmiştir. Dini ayinler, ibadethaneler ve diğer toplumlarla olan dini münasebetlerden bahsedilmiştir. Araştırmalarımız sırasında, Avrupalı doğulular diye de bahsedilen Levantenler ile Rumlar arasında dini açıdan birçok anlaşmazlıkların ve kavgaların çıktığını görüyoruz. Bu anlaşmazlıklar zaman zaman diğer yabancı toplumları etkisi altına almış, bu durum çeşitli çatışmaları da beraberinde getirmiştir.

Son bölümde ise, İzmir'in Levanten yapıları üzerinde durulmuştur. Levanten evleri, İzmir'in mimarlık tarihinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Günümüze ancak bir kısmı ulaşmış olan, çoğu Bornova ve Buca'da bulunan bu yapıların bazıları son yıllardaki yenileme çalışmalarıyla eski görkemlerine kavuşmuşlardır.

ANAHTAR KELİMELER

Levanten, Yunan, Osmanlı, Ermeni, Bornova, Kolej, İzmir

ABSTRACT

THE LAVENTEN'S OF IZMIR AND THEIR CULTURAL EFFECTS

Levant's had a great impact on Izmir's social, cultural, economical fields in 18 and 19 centuries. In this study, the Laventen's history in Izmir, their reasons of choosing Izmir, their attribution to Izmir, their social life, economical facilities and social relationships and their educational facilities are explained.

In the first section, by searching widely the evaluation of Laventen's concept, their identities, the starting stage of Laventen's' life in Izmir, their reasons of choosing Izmir are tried to get an idea. In this section also, by searching in which nations are Laventen's belong to, it is explained their relations both with Turks and with each others

In the second section education in Izmir and Laventen's are discussed. While handling Laventen's' educational studies, firstly general conditions of foreign schools in Turkish Educational History are considered. Later, the information is given from different sources about other minor groups and Laventen's societies educational facilities support various visions. The results of studies show that Laventen's have in important role in Izmir's educational system. It is still possible to see such a building of that Laventen's' period. Nowadays some of these buildings are being used for different aims by Turks.

In the third section, Laventen's' religious life and the understanding of social-cultural life are handled. Their rituals their temples and their religious relations with other societies are mentioned. In this study, we can easily see that Laventen's who are called as East European and Rums faced many quarrels' and misconcepts on religion between them. These misconcepts sometimes affected other societies and it brought various of fights among them.

In the last section, it is mentioned about Laventen's building. Laventens houses take an important part of Izmir's architect. Some of them who are mainly remained in Bornova and Buca are restored and got their magnificent scenery again.

KEYWORDS

Levantine, Greek, Ottoman, Armenian, Bornova, College, Izmir

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

Dış Kapak.....	I
İç Kapak.....	III
Taahhütname.....	IV
Yönergeye Uygunluk Sayfası.....	V
Kabul ve Onay	VI
Önsöz.....	VII
Özet.....	IX
Abstract	X
İçindekiler	XI
Kısaltmalar	XV
GİRİŞ	1
1.BİRİNCİ BÖLÜM İZMİR LEVANTENLERİ VE TARİHLERİ.....	6
1.1 Levanten Şehri İzmir	6
1.1.1 “Levanten” Kelimesi Üzerine	7
1.1.2. “Levant” veya “Levanten” Kavramı Üzerine Yapılan Tanımlamalar	8
1.1.3. Levantenlerin Ait Oldukları Kimlik Yapısı.....	10
1.1.4. İzmir’de Levanten Hayatın Başlaması.....	14
1.1.5. Batılıların İzmir’i Tercih Etmelerinin Sebepleri	15
1.2. Levantenlerin Mensup Olduğu Ülkeler	17
1.2.1. İtalyanların İzmir Tarihi	18
1.2.2. Fransızların İzmir Tarihi.....	18
1.2.2.1. La Fontaineler	21
1.2.2.2. Whithaller	21

1.2.2.3. Giraudlar	21
1.2.3. Hollandalılar ve İngilizlerin İzmir Tarihi.....	22
1.2.4. Diğer Azınlıklar ve Levantenlerle Olan İlişkileri	23
1.2.4.1. Rumlar	24
1.2.4.2. Ermeniler.....	30
2. İKİNCİ BÖLÜM İZMİR LEVANTENLERİNDE EĞİTİM VE EKONOMİ	36
2.1. Levantenler ve İzmir’de Eğitim	36
2.1.1. Türk Eğitim Tarihinde Yabancı Okulların Genel Durumu.....	36
2.1.2. Yabancıların İzmir’in Eğitimindeki Yeri ve Etkileri	44
2.1.2.1. Rumlar ve Eğitim-Öğretim	44
2.1.2.2. Ermeniler ve Eğitim-Öğretim	49
2.1.2.3. İtalyanlar ve Eğitim-Öğretim.....	52
2.1.2.4. Fransızlar ve Eğitim-Öğretim	57
2.1.2.5. Yahudiler ve Eğitim-Öğretim.....	60
2.1.2.6. Amerikalılar ve Eğitim-Öğretim	62
2.1.2.7. İngilizler ve Eğitim-Öğretim	63
2.1.2.8. Avusturyalılar ve Eğitim-Öğretim	64
2.2. Levantenler ve İzmir'de Ekonomi	65
2.2.1. Levanten Ticaret Şehri Olarak İzmir	66
2.2.2. İzmir’in İngiliz Ticareti İle Tanışması	67
2.2.3. İzmir’in Fransız Ticareti İle Tanışması	69
2.2.4. İzmir’in Amerikan Ticareti İle Tanışması	70
2.2.5. İzmir’in Rum ve Ermeni İle Tanışması	72
2.2.6. Levantenleri İzmir Sanayisine Etkileri	72
2.2.7. İzmir’in Ekonomik ve Ticari Gelişim Kronolojisi	80
3.ÜÇÜNCÜ BÖLÜM LEVANTENLERDE DİNİ VE SOSYO-KÜLTÜREL HAYAT	83

3.1. Levantenlerde Dini Hayat	83
3.1.1. Santa Maria Katolik Kilisesi.....	85
3.1.2. St.Mary Magdalena Kilisesi (İngiliz Kilisesi)	86
3.1.3. Dominikan Kilisesi.....	87
3.1.4. St.Jean Kilisesi (Aziz Dom Kilisesi).....	87
3.1.5. Sinagog (Havra)	87
3.1.6. Beit İsrail Sinagogu	87
3.1.7. Holim (Şalom) Sinagogu	88
3.1.8. Ros Saar Sinagogu	88
3.1.9. Sinyora Sinagogu	88
3.1.10 İzmirli Rumlarda Dini Hayat Anlayışı	89
3.1.11. İzmirli Ermenilerde Dini Hayat Anlayışı	90
3.1.11.1. Ermeni Ortodoks Kiliseleri.....	90
3.1.11.2. Ermeni Katolik Kiliseleri.....	90
3.1.12. Levanten Toplumlar Arasındaki Dinsel Çatışmalar.....	91
3.2. Levantenlerde Sosyo-Kültürel Hayat	95
4.DÖRDÜNCÜ BÖLÜM İZMİR'İN LEVANTEN YAPILARI.....	101
4.1. Günümüzde İzmir'de Bulunan Levanten Yapıları	102
4.1.1. Büyük Ev (Ege Üniv.Rektörlüğü)	103
4.1.2. Wilkinson Köşkü (Ege Üniv.50.Yıl Köşkü)	103
4.1.3. La Fontaine Köşkü (Ege Üniv.Uygulama ve Araştırma Merkezi)	104
4.1.4. Edwards Köşkü (Ege Üniv.Toplum Merkezi).....	104
4.1.5. Kuyulu Ev İngiliz Kulübü (Ege Üniv.Kadın Sorunları Araştırma Merkezi.....	106
4.1.6. Ballian Köşkü (Ege Üniv.Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı)	106
4.1.7. Sirkehane (Ege Üniv.Etnografya Müzesi)	106
4.1.8. Pasquali Köşkü (Ege Üniv.Lokali)	107

4.1.9. Sarı Köşk (Ege Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı)	107
4.1.10. Bardisbanian Köşkü (Ege Üniv.Yeşil Köşk)	108
4.1.11. Forbes Köşkü	108
4.1.12. Baltacı Malikanesi.....	109
4.1.13. De Jongh Malikanesi.....	109
4.1.14. Gavrilli Konağı.....	110
4.1.15. Hacı Davut Fargoh Köşkü.....	110
4.1.16. Russo Köşkü	110
4.1.17. Giraud Evleri	110
4.1.18. Charnaud Evi.....	111
4.1.19. Well House	111
4.1.14. Gavrilli Konağı.....	111
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	114
KAYNAKÇA	116
İNTERNET ADRESLERİ.....	120

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.d.	: Adı Geçen Dergi
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
a.g.w.a.	: Adı Geçen Web Adresi
Akt.	: Aktarma
ASAM	: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi
c.	: Cilt
D.E.Ü.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
E.Ü.	: Ege Üniversitesi
ESİAD	: Ege Sanayici ve İş Adamları Derneği
İ.B.B	: İzmir Büyükşehir Belediyesi
İZ.T.O.	: İzmir Ticaret Odası
K.A.A.M.	: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi
M.E. B	: Milli Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
Semp.	: Sempozyum
T.D.K	: Türk Dil Kurumu
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
TURAN-SAM:	Turan Sosyal Araştırmalar Merkezi
Üniv.	: Üniversite
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Levantenlik, yüzyıllardır ve özellikle de 19. yüzyılda üzerinde önemli tartışmalara neden olmuş bir kavramdır. Çünkü bu konuda yapılan bütün tanımlamalara bakıldığında, üzerinde tam olarak uzlaşılan bir anlam görmek mümkün olmamaktadır. Bu noktada en belirgin ortak noktanın, Levantenlerin, “Batılı Doğulular” olduğu konusundaki yaklaşımdır. Levantenler, Osmanlı Devleti sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamında Tarihi coğrafyamız açısından son derece önemlidir.

İzmir, özellikle 17. yüzyıldan günümüze Levanten unsurunu barındıran bir şehir olmuştur. İzmir, tarihi süreç içerisinde, farklı gelişmelere paralel olarak, çeşitli ekonomik ayrıcalıkların da verilmesiyle Osmanlı topraklarındaki en yoğun Levanten yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. Yaklaşık iki yüz yıl boyunca yoğun bir Levanten yerleşimine sahne olan bölge hakkında ve İzmir Levantenleri ile ilgili fazla araştırma yapılmamış olması, bu konu üzerinde çalışma yapmamıza neden olmuştur. Levantenlerin yaşamış oldukları bölgelerde dini yaşam olarak etkin bir tutum içinde olmaları, Dinler Tarihi açısından önemli bir araştırma konusu oluşturmaktadır. Bu güne kadar ortaya konulan eserlerde sadece İzmir Levantenleri ile ilgili detaylı bir çalışmanın olmadığını görmekteyiz. Bu çalışmada, çok farklı bakış açılarıyla farklı sentezler ortaya koyan kitaplar, yazar ve gezginlerin notları, farklı kişilerle görüşmeler, internet siteleri ve çeşitli ansiklopediler incelenerek tarihsel süreçte, Levanten kavramı üzerinde yürütülen tartışmalar ve yirminci yüzyılda üzerinde uzlaşılan tanımlamalar, çeşitli kaynaklar verilerek irdelenmektedir. Ayrıca bir coğrafi alan olarak Levantenlerin Türkiye’de özellikle İzmir de yerleşmelerine etken olan etmenler ele alınmaktadır. Bu bölge ve kavramın Türkiye için ayrı bir önemi bulunmaktadır. Çünkü Anadolu, özellikle 19. yüzyılda Levantenlerin yaşamı ve Türk toplumunun değişim sürecine eşlik eden yönleriyle bu kavram üzerindeki tartışmaların ana kaynağı olmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde çeşitli kaynakların ışığında, tarihsel süreçte Levanten kavramı, ikinci bölümde ise Levanten toplumu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmuştur. Güncelliği çalışmayı dikkate değer kılmaktadır.

Bu çalışmada, araştırmanın daha iyi anlaşılabilmesi için Levanten kelimesi ele alınmıştır. Bu bağlamda, Levanten kelimesinin kökü ve çeşitli toplumlar tarafından kullanılış biçimlerine değinilmiştir.

Tarihsel süreçte Levanten kelimesinin ne zamandan beri kullanıldığını anlamak

için öncelikle ünlü seyyahların notlarına bakmak yerinde olacaktır.¹ Örneğin, Tancoigne, herhangi bir ülke kökenli olup da, Türkiye’de doğan, evlenen, yerleşen ve Yunanca dil ve adetlerini benimsemiş bulunan insanlar Levanten’dir, demektedir. İzmir’de yerleşmiş bulunan ve kente gelişleri 15. yüzyıla kadar uzanan bir azınlık, bazen “Frenk”, bazen de “Levanten” adıyla genelleştirilmektedir. Beyru bu grubu, ithal edilmiş, buraya taşınmış ırkların bir birikimi olarak görenlerin bulunduğunu belirtmektedir. Hatta Osmanlı İmparatorluğu döneminde Avrupa kökenli yabancıların tümünün bu ad ile tanımlandığına işaret etmekte ve Avrupalı bir aileden gelmiş ve bu ülkeye yerleşmiş kişilerin tümüne “Levanten” demektedir. Frenk kelimesinin ise, bazı tanımlamalara göre tüm yabancı unsurların tanımlanmasında kullanıldığına dikkat çekmektedir. Frenk Mahallesi, Frenk Sokağı, Alafranga, Frenkçe gibi.

Levantenlerin hangi toplumlar olduğu konusuna gelince; genellikle İtalya, Hollanda, İngiliz, Almanya, Fransa, gibi ülkelerden gibi ülkelerin toplumlarından oluştuklarını görmekteyiz. Hatta bu toplumlara, Avusturya, Macaristan, İspanya, Portekiz ve Yunanistan adalarından gelenleri de eklemek mümkündür.² Örneğin, İzmirli Levanten şarkıcı Maria Rita Epik’in anneannesi, bir Yunan adası olan Tinos’tan İzmir’e gelmiştir. Dedesi İtalyan’dır.³ Görüldüğü gibi Levantenler, Osmanlı topraklarında Levanten olmayan Hıristiyanlarla da evlenmişlerdir.⁴ Levantenler buldukları coğrafyada birçok kültürün bir arada yaşatmayı başarmışlar, kültürlerarası bir uzlaşmaya gitmişlerdir. Bu uzlaşma da bugün hala Levanten kimliğinin yaşamasına neden olmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal vs. birçok kimlik tehdidiyle karşılaşmış olmalarına rağmen Avrupalı kimlikleri yok olmamıştır. Kendilerine yöneltilen bu tehditlerle de uzlaşma yoluna gitmişler, kültürlerine, yaşam pratiklerine yeni öğeler katmışlar fakat tam manasıyla asimile olmamışlardır. Yaşadıkları bölgelerde diğer insanlarla her türlü iletişimi kurmuşlar, kültürel faaliyetlere katılmışlar, kız alıp vermişler. Adeta melez bir yapıyı ortaya çıkarmışlar. Fakat yine de çoğunlukla, asıl kimliklerine sahip çıkmayı başarmışlardır. Hatta bir Levantinin sözlerinden aktaracak olursak;” *kökenleri batıda, ayakları doğuda olan bu melezlik, batıda tekrar şekil*

¹ Daniel Goffman, İzmir ve Levanten Dünya (1550–1650),Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ekim 1995,s.46

² Goffman,a.g.e.,s.49

³ Maria Rita Epik, Maria mı, Rita mı?Avrupalı mı,Levanten mi?,Bağlam Yayınları,İstanbul,2006,s.55

⁴ Feyyaz Erpi, Buca’da Konut Mimarisi (1838 – 1934): Bir Yüzyıl Dönemi Kapsayan Mimari Oluşumun Sosyo - Kültürel Analizi, ODTÜ, Ankara, 1987,s.162

değiştiriyor. Burada Levantenler kökenlerinin batıda yattığını hissettirirken, batıya göç edenlerde ise tam tersi bir duygu yaratıyor. Bu kez Levantenler kökenlerinin doğuda olduğunu hissediyorlar.”⁵

Nitekim Levantenler İzmir’e yerleşip işlerini kurmuşlardır. Ticaret yaparak, şehrin büyümesine ve gelişmesine öncülük etmişlerdir. Belediye, liman ve çeşitli demiryollarına imzalarını atmışlardır. İzmir’in üç büyük ilçesi olan Karşıyaka, Bornova ve Buca’ yı onlar kurmuşlardır. Fransızlar Bornova’ya, İngilizler de Buca ya yerleşmişlerdir. Fransızlar ticaret yaptıkları limana en yakın ve oturmaya en uygun yer diye, daha çok Bornova’ya ev yapmayı tercih etmişlerdir. En önemlisi de İzmir Belediyesi’ni Levantenler kurmuşlardır.⁶

Levantenlerin ekonomik alandaki ilişkilerine baktığımızda; 19. yüzyılın başlarında İzmir, dış ticaret açısından Osmanlı ülkesinin en önemli şehri haline gelmiştir. İzmir’in bu önemini İzmir’de ki Fransız Konsolosu Felix de Beaujour’un şu satırlarından daha iyi anlayabiliriz: *“İzmir bu zamanda, 19. yüzyılın başları, 1816 yılları, bütün Asya Türkiyesi’nin bir ticaret limanı olduğundan büyük bir ekonomik öneme sahiptir... Hindistan şalları, mısır, pirinç, şeker ve hurmalarını, Ege adaları yağ ve şaraplarını, Makedonya ve Trakya yün ve tütüinlerini, İstanbul ve Karadeniz’in bütün mahsullerini, Avrupa sömürge ve fabrika ürünlerini hep buraya gönderir. Senede Yüz Milyon Frank tahmin edilen bu muazzam ticaret İzmir’i Türkiye’nin, yani bütün Osmanlı ülkesinin, en zengin ve en kalabalık şehirlerinden birisi yapar. İzmir adeta Avrupa, Asya ve Afrika’nın pazarıdır.”⁷* Avrupa’nın tüccarları arasında ise, Fransız, Venedik, İngiliz, Hollanda, Rumlar ve Ermenileri daha aktif olarak görmek mümkündür.

Levantenlerin bütün bu ekonomik hareketliliğinin, İzmir ekonomisine çok büyük etkilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili olarak Akpınar’ın ifadelerinin önemli olduğunu düşünmekteyiz. Şöyle ki; *“Şunu söyleyebiliriz ki İzmir geçmiş dönemde küçük ve sakin bir Batı Anadolu kasabası iken, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda zengin bir uluslararası limana ve bir batı kültürü merkezine dönüştü. Kıyasıya rekabet eden Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı tacirler, verimli Batı Anadolu ovalarının ürününü toplayıp İzmir’den Avrupa’ya taşıdılar. İzmir kenti dünyadaki yeni iktisadi*

⁵ Arus Yumul, Melez Kimlikler,Avrupalı mı Levanten mi?,Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, s.10

⁶ <http://www.stargazete.com/pazar/biz-izmir-i-cok-sevdik-haber-44418.htm>,(Erişim Tarihi:14.04.2011)

⁷ Tuncer Baykara, İzmir Şehri ve Tarihi, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir,1951, s.163

düzenlenen yararlanan başlıca Osmanlı şehriydi. 19. yüzyıl sonlarında kent sadece daha da büyüyen bir metropol haline gelmedi, aynı zamanda dünyanın en tanınmış kültürel ve ticari merkezlerinden biri oldu. İzmir’de Ortodoks Rum nüfusu Müslüman nüfusu ve büyük Ermeni ve Yahudi mahallerinin yanı sıra, ciddi İngiliz, Fransız, İtalyan, hatta Avusturyalı ve Amerikan göçmen toplulukları vardı. Bu muhteşem çok kültürlülük, zarif bir toplumun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Çeşitli basım evlerinin çıkardığı kitaplar, dergiler, gazetelerle İzmir yayıncılık alanında bir dünya merkezi haline geldi. Bu gazeteler ve diğer yayınlar kentte verimli ve yaygın bir entelektüel havanın varlığını gösteriyordu.”⁸

İzmir’de gittikçe yoğunlaşan Levanten nüfusun etkilerinin tabii ki sadece bunlarla sınırlı kalmadığı görülmektedir. Bu etkin yapının önemli unsurlarından birinin eğitim ve öğretim çalışmaları olduğunu söyleyebiliriz. Bu çok renkli eğitim sistemi içinde önemli bir ticaret kenti olan İzmir’de yabancıların ve azınlıkların zenginliğine paralel olarak eğitim olanaklarının da çokluğu ve düzeyi bakımından dikkati çekerken, kentte yaşayan Türklerden de oldukça ileri durumdaydılar.⁹

Levanten toplumlar arasındaki dini boyutlu algılamalara baktığımızda, dini açıdan farklı inanç sistemlerine sahip olduklarını görmekteyiz. Bu kentte Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar, Ermeniler, Rumlar ve Türkler yüzyıllarca birlikte uyum içerisinde ve iç içe yaşamışlardır. Her inanca sahip topluluklar kendi dini gereklerini rahatlıkla yerine getirebilmişlerdir. Fakat bu karışık dini yapı içinde, Rumların diğer topluluklarla olan din kaynaklı münasebetleri birçok sorunu bünyesinde barındırmıştır. Türkler, Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardan oluşan İzmir kentlilerinin her birinin kendine özgü bir cemaati olmuştur.¹⁰ Ermeniler, İzmir’de sakin, uyumlu ve dini hayat bakımından ciddi bir topluluk olduklarından, dini temelli okullar kurmuşlardır.¹¹

İzmirli Levantenlerde sosyal ve kültürel hayat ilişkilerine baktığımızda ise, bölgede yaşamış olan Türklerin bakış açılarına göre değişen belirgin farklılıklar içerdiği anlaşılmaktadır. Levantenlerin hayat tarzları kuşkusuz farklıdır. Kendilerine ait cafe, balo, karnaval ve dini ritüelleri olan Levantenler, bu davranış ve kültürlerini zamanla

---

⁸ Rasim Akpınar; “Liman Kentleri, Hoşgörü İklimi ve Kültürel Zenginlik; İzmir’i Anlamak”
www.gelisimplatformu.org/ Liman_Sehirleri- İzmir-2011

⁹ Melih Gürsoy, Tarihi, Ekonomisi, İnsanları ile Bizim İzmirimiz, İzmir,1993,s.214

¹⁰ Raziye Oban, Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Dergisi,2006, s.64.

¹¹ Rauf Beyru,19.yüzyılda İzmir’de Yaşam, İstanbul,2000,s.84.

yerli halka da benimsetmişlerdir. Sosyal hayat Levantenlerin öncülüğünde renkli bir dünyaya sahne olmuştur. Levantenler, zenginlikleri yanında eğitime önem vermeleriyle de dikkat çekmişlerdir. Levantenler, çocuklarını daha ziyade kendi kurdukları Fransız ve İtalyan okulu gibi okullara göndermişler, bu okullarda ise kendi kültürlerine göre programlar uygulamışlardır.¹²

Görüldüğü üzere İzmir Levantenlerinin, gerek sosyal ve kültürel, gerekse ekonomik ve eğitim gibi hayatın her alanında ciddi bir varlık ortaya koydukları anlaşılmaktadır. Daha önce, özellikle İzmir Levantenlerine özel geniş bir çalışmanın eksikliğinden bahsetmiştik. Ayrıca sadece Levanten başlığı altında olmasa da, İzmir'in genel tarihinin hemen hemen her aşamasının mevcut bulunduğu, İzmir Kent Kültür Dergisi (sürekli yayın) yeterince görsel bilgiler ışığında net bilgiler vermiştir. Ayrıca bu çalışma esnasında, Abdurrahim Şenocak'ın "Levant'ın İzmir Yıldızı" (Levantenler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler) adlı çalışması oldukça yol gösterici olmuştur. Araştırmamızı yaptığımız bu konu paralelinde son yıllarda çeşitli sivil toplum kuruluşları tarafından sempozyumlar, paneller türü etkinliklerin yapıldığını görüyoruz. Bu sempozyumlardan birisinde yapılan konuşmalardan elde edilen veriler çerçevesinde oluşturulan "Avrupalı mı? Levanten mi?" başlığı altında kitaplaştırılan çalışma önemli mesajlar vermektedir.

Bu çalışma esnasında desteklerinden dolayı, 9 Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi öğretim üyesi Yard. Doç Dr. Ragıp Taranç' a teşekkür ediyorum. Taranç'ın Türkiye'de ilk defa yapılan "Birileri Onlara Levanten Diyor" adlı belgesel çalışması, çok yönlü araştırmaya dayanması bakımından önemli bir referans olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca, İl Halk Kütüphanesi yetkililerinin kolaylaştırıcı bir davranış ile farklı kaynaklara ulaşma imkânını verdikleri için minnetlerimi ifade ediyorum.

---

¹² Beyru, a.g.e., s.30-31.

1.BÖLÜM

1. İZMİR LEVANTENLERİ VE TARİHLERİ

1.1.Levanten Şehri İzmir

M.Ö. 3000 yıllarında kurulmuş¹³ olan eski İzmir, tarih boyunca birçok şekilde adlandırılmıştır. İzmir, sonraları Smyrna, Smira, Smire, Semire, Lesmire, Lesmirr, Le Smirle, Ksimire, Zmirra, Asmira, Esmira, Esmire, İsmira, İsmire gibi değişik şekillerde anılmıştır.

Günümüze değin Smyrna ismi ile yaşayan ve Türkçede İzmir şekline giren bu kent adının kökeni konusunda, antik yazarlar çeşitli yorumlar öne sürmüşlerdir.¹⁴ Herodot, Strabon ve diğer bazı klasik yazarlar, Smyrna kelimesinin bir kadın ismi olduğu konusunda birleşirler. Bu konuyla ilgili anlatılan tarihi hikâyelere de bakıldığında, Smyrna isminin kadın olma ihtimali güçlenmektedir. Yunan tarihçisi Herodot'a göre, Smyrna, İmparator Theseus'un karısının adıdır. Fakat Smyrna'nın bir amazon olduğunu iddia eden rivayetin doğru olduğu fikri daha yaygındır. Adı Amazon olan bir Amazon topluluğu, Efes yahut Kolonfon'dan Naulochon adını taşıyan Bayraklı'da ki şehre gelerek buraya Amazonların ismini vermişlerdir.¹⁵ Bu görüş, şehrin çevresinde toprak altında bulunan çok sayıda eski bakır madalya ve sikkeye dayanmaktadır. Bunların bir yüzünde, başında taç olan Amazon Smyrna, sağ elinde hilal şeklinde şilt ve Amazonların geleneksel silahı olan iki uçlu balta tutmaktadır.¹⁶

Smyrna ismi yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. Ancak Türkler Smyrna ismini, kelimeyi meydana getiren ses unsurları nedeniyle benimsememişler, bu nedenle Smyrna ismi, Smür veya Smir diye kullanılmıştır. Daha sonraları ise İsmür veya ismir'e dönüşmüştür.¹⁷ 1681'de İzmir'i ziyaret eden Hollandalı gezgin Olferti Dapper,17. yüzyılda Türkler tarafından Ismir, Lamira, Ismyra isimlerinin kullanıldığını yazmaktadır.¹⁸ Tuncer Baykara'nın ifadelerine dayalı olarak, Türkler'in başlangıçtan beri, bu şehri İzmir olarak adlandırdıkları kanaatini taşımaktayız.

¹³ Ekrem Akurgal, Eski İzmir I.Yerleşme Kantları ve Athena Tapınağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,1983,s.103

¹⁴ Akurgal,a.g.e.,s.11

¹⁵ Baykara,a.g.e.,s.21

¹⁶ İlhan Pınar, Gezginlerin Gözüyle İzmir,17.Yüzyıl, Akademi Yayınları, İzmir,1998,s.82

¹⁷ Çınar Atay, İzmir'in İzmir'i, Esiad Yayınları, İzmir,1993,s.22

¹⁸ Pınar,a.g.e.,s.81

İzmir'in geçmiş tarihi hakkında birçok şey söylenebilir. En azından çeşitli medeniyetlerin yaşadığı bilinmektedir. Fakat çok eski bir geçmişe sahip olan İzmir'in tarihi hakkında yeterli ve güvenilir kaynak bulmak bir hayli zor. Eski İzmir'in tarihiyle ilgili en önemli bilgileri, İzmir'de ki arkeolojik kazıları değerlendiren başta Akurgal gibi değerli araştırmacıların eserlerinden öğreniyoruz.¹⁹ Bu araştırmalarda da belirtildiği gibi İzmir kelimesinin ve İzmir'in tarihi çok eskilere gitmekte ve hatta yine Akurgal'ın ilgili eserinde söylediği gibi M.Ö. 3000 yıllarına kadar dayanmaktadır. M.Ö. 630–545 döneminden ise, İzmir'in en parlak çağı olarak söz edilmektedir.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan İzmir, özellikle 17–19. yüzyıllarda aktif olarak Levantenleri ağırlamıştır. Levanten etkisi bahsedilen yıllar arasında etkisini yoğun bir şekilde göstermiştir. Çeşitli araştırmalara göre de, İzmir, 17. yüzyıldan sonra öteki Levant şehirlerinden çok daha hızla gelişmiş ve özellikle 17–19. yüzyıllar arasında en parlak dönemini yaşamıştır. Bu nedenle de İzmir'e gelen birçok gezgin, gezi notlarında İzmir'den; *“Levant'ın başşehri”*, *“Levant'ın en parlak ticaret şehri”*, *“Levant'ın en önemli ticaret merkezi”*, *“Levant'ın incisi”*, *Anadolu kıyılarının Marsilya'sı*, *“Küçük Asya'nın kıyısında bir Marsilya”* diye bahsetmişlerdi.²⁰ İlhan Pınar, İzmir'in tarihteki yerini anlatırken ünlü bir gezgin olan Tournefort'un İzmir ve İzmir Limanıyla ilgili şunları söylediğini ifade eder: *“İzmir, Levant'a giden yol üzerinde en güzel limandır ve dünyanın en büyük donanmasını içine alabilecek kadar büyük bir körfeze sahiptir. Küçük Asya'daki yedi kiliseye sahip şehirler arasında en çok ünlenmiş şehir İzmir, Levant'ın en büyük ve en zengin şehirlerinden birisidir...”*²¹ Nemci Ülker ise; *“...İzmir tüm özellikleriyle bir Doğu Akdeniz limanı kentiydi. Uzaktan görünüşü ile bu kent, Avrupa'dan gelenleri hemen etkilemiştir. Hatta İzmir'e ilk kez gelen bazı Avrupalılar, İzmir'in güzelliğini bir İtalyan şehrine benzetmekten kendilerini alamamışlardır.”*²²

1.1.1. “Levanten” Kelimesi Üzerine

Levanten kelimesi; Fransızca Güneş'in doğması anlamında da kullanılan “Lever” kelimesinden türemiştir. Kelime olarak ise, doğulu, doğuya ilişkin veya doğuda

¹⁹ Bülent Şenocak, *Levant'ın Yıldızı İzmir*, Şenocak Kültür Yayınları, İzmir,2008,s.12

²⁰ Şenocak,a.g.e.,s.13

²¹ İlhan Pınar, *Gezginlerin Gözüyle İzmir*, XVIII. Yüzyıl, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir,1996,s.9–10

²² Nemci Ülker, XVII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi, Akademi Yayınları, İzmir,1994,s.1

yaşayan manalarına gelmektedir.²³ Günlük dilde bu adın yaygınlaşması, Venedikliler ve öteki Avrupalı tüccarlar aracılığıyla, Haçlı seferleri sonunda Sur ve Sayda gibi kentlerle ticaretin geliştiği döneme rastlar.²⁴ Küçük Asya (Anadolu) ve Suriye kıyılarını kapsayan Levant, bazen Yunanistan ve Mısır'ı da içine alacak biçimde geniş tutulmuş, bazen de Anadolu anlamında ya da Ortadoğu ve Yakındoğu ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.²⁵ Coğrafi olarak doğudan maksat, Orta Doğu veya Yakın Doğu tabirleriyle paralellik arz eden ve Akdeniz'in doğu kısmı olarak tanımlanabilen bir konumu ifade etmektedir. Bu anlamda, Fransızcadaki Levant kelimesi çoğu zaman Osmanlı topraklarını kapsayan bir bölgeyi nitelemektedir.²⁶

Bu konuda yapılmış olan çalışmalara baktığımızda; kimileri Levantenleri Roma Katolik Kilisesine mensup olup Şarka yerleşmiş batılı insanlar olarak değerlendirir. Kimisi olaya sosyo-ekonomik bir anlam katar ve Levantenleri dini kimliklerini bir kenara bırakmış doğuda yaşayan batılı tüccarlar olarak ifade eder. Bazıları da Levantenlerin gerçek menşeyini Haçlı seferlerine kadar götürür ve o dönemlerde orta doğuda kurulmuş olan Latin devletlerinden arta kalanlar olarak açıklamaktadırlar.²⁷ Bu yaklaşımları daha da artırmak mümkündür. Levantenler meselesinin öncesinden beri üzerinde kesin mutabakata varılamayan bir konu olduğunu düşündüğümüzde konunun ne kadar karışık olduğunu anlamak zor olmayacaktır.

Ortak kabul edilen bir tanımlaması olmayan Levantenler, yerli azınlık gruplar ile Batılı insanlar arasında farklı bir toplum ve kültür olarak görülmektedir. Bu toplumu meydana getirenler, İngiliz, İtalyan, Fransız, Macar ve Slav kökenlidir.

1.1.2. “Levant” veya “Levanten” Kavramı Üzerine Yapılan Tanımlamalar

Levant; Memalik-i Osmaniye'de doğmuş Frenklilerdir. (Herhangi bir Avrupa milletine mensup insan)²⁸ Tatlı su Frenki demektir. Yani; Frenklik taslayan ve Garp adetlerini taklit eden Şarklı Hıristiyanlar hakkında kullanılan tabirdir.²⁹ Levanten, Avrupa asıllı olup Yakın Doğu ülkelerinde yerleşmiş kimse. Uzun yıllar Osmanlı

---

²³ Şenocak, a.g.e., s.12

²⁴ Şenocak, a.g.e., s.13

²⁵ Ana Britannica. C.14, s.427

²⁶ Edhem Eldem, 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı “Levantenler ya da Avrupalılar” toplantısı panel metni.

²⁷ Şenocak, a.g.e., s.12

²⁸ Redhouse 1880 tarihli baskısı, s.177

²⁹ Mehmet Ziya Pakalın, Osmanlı Tarih Deneyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1946, c.III, s.422

Devleti idaresinde bulunan Yakın Doğu Ülkelerine, özellikle kapitülasyonların kabulünden sonra çeşitli sebeplerle gelip yerleşmiş olan Avrupalılar, zamanla kendi aralarında başka ırktan olanlarla evlenerek hayli çoğalmışlardır. İçinde buldukları şartların neticesi olarak, şive v.b.yönlerden değişik bir biçim almışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında daha ziyade deniz ticaretinin yoğun olduğu İstanbul, İzmir, Antalya, Beyrut, İskenderiye gibi merkezlerde toplanmışlardır. Halen de buralarda Levantenler yaşamaktadır.³⁰ İlber Ortaylı ise bir makalesinde; esasen Katolik ve Batı Avrupa ile Akdeniz kökenli olup Osmanlı topraklarında yerleşen topluluklara verilen bir tanımlama olarak belirtmektedir.³¹

Bir başka tanımda ise; Yakın Doğu ülkelerinde yerleşmiş Avrupalı ailelerin soyundan olup, bu ülkelerde doğup büyümüş, bu yüzden buldukları yerin kültürünün az çok tesirinde kalmış, bununla birlikte Avrupalılık iddiasında olan kimse, doğu ülkelerinde doğmuş Latin, Tatlı su frengi, Levantenlik ise, Levanten olma hali, Levanten'e uygun davranış, olarak tanımlanmıştır.³² Ethem Eldem'e göre Levantenler, Avrupalılardır. Bunun da "Avrupalı" ve "Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Avrupalılar" gibi anlamlara gelebileceğini belirtmektedir.

İlhan Pınar ise; "Genellikle Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan batılı insanlar için kullanılan bu kavram, Avrupa'nın dünya hâkimiyetini kurduğu bir süreçte karşısına çıkan her şeyi kendi biricikliğinde ve onun dışında tanımlama merakından ötürü yeniden kullanılmış bir kavramdır." demektedir.³³

Buraya kadar çeşitli alıntılarla yapmış olduğumuz tanımlamalara baktığımızda, Levanten kelimesi üzerindeki anlam benzerliklerinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Burada konuyu biraz daha farklı boyutuyla anlatan *Alex Baltazzi*'nin düşüncelerini de ifade etmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Şöyle ki; Bilindiği gibi Batı'dan yani Avrupa'dan gelip Doğu'da (Levant) birkaç nesil yerleşen Hıristiyanlara Levanten denirdi. Bunlar genellikle Katoliklerdi. Sonradan Protestan gibi mezheplerden olanlar da Levantenler arasında yer aldılar. Çoğu Bizans asıllı olan ve Fener Patrikhanesine bağlı olan Hıristiyan Ortodokslar, Osmanlı millet anlayışı çerçevesinde Doğulular, Rum ve Avrupalılar tarafından Grek olarak adlandırılmışlardır. Daha açık bir ifade ile

---

³⁰ Türk Ansiklopedisi, c.XXIII, s.12-13

³¹ İlber Ortaylı, Avrupalı mı Levanten mi?,Bağlam Yayınları,Mart 2006,İstanbul,s.23

³² Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Pınar Yayınları, İstanbul,2005,s.83

³³ İlhan Pınar, a.g.m.

Levantenler, dinlerini, adetlerini ve bir yerde Avrupa ile benimsedikleri bağlantılarını, düşünce tarzlarını muhafaza ederek kendilerini yaşadıkları ülkeye entegre etmiş insanlardır.³⁴

Bütün bu çalışmalar sonucunda Levanten kavramının tanımını biraz daha somutlaştırmak mümkün olsa gerektir. O hâlde diyebiliriz ki: Levantenler aslen batılı olanlardır. Müslüman olmadıkları halde daha sonraları çeşitli sebeplerle Osmanlı toprakları üzerinde yerleşen, çeşitli kültürlerle iletişim kurarak aynı çatı altında yaşamayı başarmış, özellikle ticari faaliyetlerle ön plana çıkmış olan topluluklardır. Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe Sözlük'te ifade edildiği gibi Yakın Doğu'da uzunca kalıp yerleşmiş veya evlenerek soyu karışmış Avrupalılardır.³⁵

1.1.3. Levantenlerin Ait Oldukları Kimlik Yapısı

Levanten kavramı üzerinde dururken, üzerinde uzlaşmaya varılmayan bir tarifi olduğunu görmüştük. Kavramın kökü ve manasıyla ilgili bu kadar karmaşık bir durumun olması, aynı şekilde Levantenlerin kimlik yapısıyla ilgili olarak da çeşitli yaklaşımlara sebep olmuştur. Fakat yinede bilinen bir gerçek vardır ki, o da Levantenlerin yabancı olduklarıdır. Zira Levantenlerin neredeyse tamamı İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya, Hollanda, Avusturya, Avusturya-Macaristan vb. devletlerin halklarından oluşmaktaydılar.³⁶ Bu devletlere Venediklileri, Cenevizlileri ve Ermenileri de eklemek daha doğru bir sonuç ortaya koyacaktır.

Arus Yumul'un 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı "Melez Kimlikler" başlıklı konuşmasında, Lucy Garnett'en aktardığına göre; Levantenlerin damarlarında neredeyse Avrupa'nın her milletinin kanı dolaşmaktadır. Garnett, bu cemaatin diğer yabancılar gibi kendisini de şaşırttığını söylüyor. O şöyle der: "İzmir'de karşılaştığım birçok kişinin milliyetinin sorduğumda bana söylenen onların Avrupalı olduğuydu." Fransız ya da İtalyanlar mı?" diye sorduğumda aldığım cevap hiçbiri oluyordu." diyor. Çünkü bu tip sorulara karşı cevapları genelde cevapsızlık şeklinde olmaktadır. Fakat Katolik olduklarını saklamıyorlardı. Bu strateji belki de onların uyguladığı var olabilme mücadelesinin bir parçasıydı. Burada şu sonucu ifade etmek daha gerçekçi olur kanaatindeyim:

³⁴ Alex Baltazzi, 6-8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı "Levantenler ve Levantizm" konulu panel metni.

³⁵ TDK., Türkçe Sözlük, Ankara, 1969, s.497

³⁶ Şenocak, a.g.e., s.156

Levantenler asılları itibariyle hangi millettense olurlarsa olsunlar, bu coğrafyada yaşadıklarından dolayı, asıl kimliklerinin çok fazla ön plana çıkmasını istemiyorlardı. Neticede başka bir ulusun topraklarında yaşıyorlardı ve kimlik söylemi yaşam şartlarını zorlaştırabilirdi. Peki, bu hep böyle mi devam etmiştir? “Elbette ki hayır.” Tarihi sürecin belirli dönemlerinde bu kimlik onlara ayrıcalık kazandırmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti’nin kapitülasyonlardan sonra batılılara karşı takınmak zorunda olduğu avantajlı durum, Levantenleri daha açık kimlikli hale getirmiştir. Bu konuya daha sonra bir başlık altında değineceğimizden burada bırakıp asıl konumuz olan Levanten kimliği meselesine dönüyoruz.

Levantenler, buldukları coğrafyada birçok kültürü bir arada yaşatmayı başarmışlar, kültürler arası bir uzlaşmaya gitmişlerdir. Bu uzlaşma ise bugün hâlen Levanten kimliğinin yaşamasına neden olmaktadır. Ekonomik, sosyal, siyasal vs. birçok kimlik tehdidiyle karşılaşmış olmalarına rağmen bu kimlik yok olmamıştır. Kendilerine yöneltilen azınlık olma tehditlerine karşı uzlaşma yoluna gitmişler, kültürlerine, yaşam pratiklerine yeni öğeler katmışlar fakat tam manasıyla asimile olmamışlardır.

Bazı İzmirli Levantenlerin anlattıkları konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Alex Baltazzi, 1936'da İzmir'de doğmuş. Doğar doğmaz İkinci Dünya Savaşı çıktığı için 10 yaşına kadar Atina'da yaşamış. Şimdi İzmir'de turizmle ilgileniyor. Karavan Turizm adında 8-9 şubeli bir turizm şirketi var. Türk-İtalyan Kültür Dostluk Derneği ve Ege Seyahat Acenteleri Derneği Başkanı olan Alex Baltazzi aile tarihini şöyle anlatıyor: “*Ailem Venedik'ten 1746 yılında gelmiş. Büyük dedemin 11 çocuğu varmış. Ailemin bir kısmı İstanbul'a gitmiş. Banka ve finans ile ilgilenmişler. İstanbul'a ilk Osmanlı Bankasını kurmuşlar. İzmir'de de bir kısmı finansla bir kısmı ihracatla ilgilenmiş. İzmir'de kalanlar çok geniş toprak sahibi olmuşlar. 1847'de de İzmir Bankası'nı kurmuşlar. Defalarca Osmanlı Devletine kredi vermişler. Osmanlı gerileme döneminde kredileri ödeyememiş. Ailenin bir kısmı ekonomik sıkıntıya girip, Avusturya'ya göç etmiş.*” Alex Baltazzi Levanten ailelerin eskiden içlerine kapanık yaşadığını söylüyor. Fakat Levanten nüfus azaldıkça bu içe kapanıklık ortadan kalkmış. “*Ben hep Alsancak'ta oturdum. Ve çok rahat yaşadım. Ben İtalyanım. Ama Türkiye'de yaşıyorum. Türkiye'yi İtalya kadar seviyorum. Arada bir farklılık görmüyorum*” diyen Alex Baltazzi Levantenlerin İzmir'i çok etkilediğini söylüyor. Ve minik bir örnek

veriyor: “Biliyor musunuz, o çok meşhur İzmir köfte, İtalyan yemeklerindeki soslardan etkilenererek ortaya çıkmıştır.”³⁷

Yine bu doğrultuda değerlendirildiğinde Maurizio Penetti - Elvio Penetti isimli kuzenlerin anlattıkları da önem arz etmektedir. Büyük dedelerinin babası İzmir'e Napoli'den gelmiş. İzmir'de deniz levazımat işleri yapmış. Maurizio ve Elvio, Penetti ailesinin beşinci nesil üyeleri. “Biz birçok İzmirliden daha çok İzmirliyiz” diyorlar. Babalarından ve dedelerinden duydukları eski günleri şöyle anlatıyorlar: “İlk zamanlar Levantenlerde yerel toplumla kaynaşmama eğilimi varmış. İhtiyaç da yokmuş. Çünkü nüfusun yüzde 90'ı gayrimüslimmiş. Eskiden Levanten aileler hep birbirleriyle evlenirlerdi. Yeni yeni Levantenler Türklerle, Türkler Levantenlerle evlenmeye başladı. Levantenlerin birçoğu çift pasaportlu. Biz hala geçmedik, geçemedik. Geçmemizin bizim için avantajları var. Çünkü mesela yabancı olduğun zaman deniz kıyısından ev alamıyorsun. Memur olmak için çalışma izni almak gerekiyor. Bürokraside zorluklar çıkıyor. 3 günde yapılabilecek bir iş 3 ay sürebiliyor.” Maurizio ve Elvio Penetti Türkiye'de olmaktan mutlular. Arada bir “Bu ne biçim memleket, iki yılda bir kriz oluyor” diyorlar ama Türkler ne kadar yakınıyorlarsa onlar da o kadar yakınıyor. Penetti ailesi hep sanayicilikle uğraşmış: “Dedemiz ilk dizel motoru kuran ve inşa eden kişi. Dedelerimizin o zamanlar yaptıkları, bugün Afrika'nın ıssız ormanlarına gidip, üretim yapmak gibi bir şey.”³⁸

Bir başka ünlü bir Levanten olan Marika Corsini ise İzmir ve Levanten deyince akla ilk gelen isimlerden biri. Kendini hayır işlerine adanmış. 76 yaşındaki Marika Corsini Türkçe, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Rumca, İspanyolca olmak üzere altı yabancı dil biliyor. 50 yıldır Türk Silahlı Kuvvetleri'ni Güçlendirme Vakfı, İzmir Hastaneleri'ne Yardım Derneği ve Sokak Çocukları Derneği gibi kurumlarda çalışıyor. Ve şunları anlatıyor: “Ben Türk ailelerin içinde büyüdüm. Bütün reis-i cumhurlara çok yakındım. Özellikle Kenan Evren'le ve Kaya Erdem'le... Ailem İtalya'dan, Cenova'dan ve Romanya'dan gelmiş. Ben gelenleri hiç tanımadım. Çünkü büyük dedem bile İzmir'de doğmuş. İlk gelenler benzincilikle uğraşmışlar. 1937'de Bayraklıdaki gaz depolarımız yandı ve 27 çalışanla beraber babam da öldü. Ben bankacıyım. 18 yıl bankacılık yaptım. Mesleğim gereği benim çok muhitim var. Bankacılıktan ayrıldıktan sonra

---

³⁷ webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/07/12/316097.asp,(Erişim Tarihi:19.05.2011)

³⁸ a.g.w.a./2003/07/12/316097.asp

vakıflarda ve derneklerde çalıştım. Hiçbir zaman İtalya'ya dönmeyi düşünmedim. İzmir'de çok mutluyum. Kocamı 1992'de kaybettim. O da İtalyan Levanten'di. İtalyan başbakanı iki ülke arasında kurduğu ilişkiden dolayı şövalye unvanı verdi.”

Diğer bir Levanten isim olan *Eli Filidis*'ın anlatımları meseleyi daha net bir şekilde özetlemektedir. Şöyle ki: *“Baba tarafım Macar anne tarafım Yunanlı. Babaannemin babası tren yollarının ilk yıllarında tren yolu şefi olarak çalışmış. Annem İkinci Dünya savaşı sırasında Türkiye'ye yerleşen Yunanlılardan. Politik nedenlerle eskiden bizler kendi içimize kapalı yaşırdık. Ama çok çabuk açıldık. Çünkü bizim Giritli komşularımız vardı ve bizlere çok benzerlerdi. Çok güzel dostlukların içinde büyüdük. Bana ne hissettiğimi sorarsanız müthiş bir zenginlik duyuyorum. Ben İzmir'de bir İtalyan Levantenle evlendim. Çocuklarım çok güzel büyüdüler. İzmir'i çok seviyorlar. Onlara yurtdışında okumaları için çok ısrar ettim. Bana 'Biz İzmir dışında yapamayız. Sen olmasan İzmir'de yardımımıza koşacak bir sürü insan var, sokaklar dost kaynıyor”* diyorlar. *“Ayrıca, ben ressamım, sergiler açıyorum, resim dersleri veriyorum. 7 yıldır Alsancak'ta eski bir Levanten konağında oturuyorum. Burası hem atölyem hem evim. Binanın mal sahibi İzmir'in en önemli Levanten ailelerinden Arkas Denizcilik'in sahibi Lucien Arkas. Lucien Arkas bu evde doğup büyümüş. Ben hemen hemen her gün bu evde onların nasıl vakit geçirdiğini düşünüyorum. Her yer tarih kokuyor, çok mutluyum.”*³⁹

Yaşadıkları bölgelerde diğer insanlarla her türlü iletişimi kurmuşlar, kültürel faaliyetlere katılmışlar, kız alıp vermişler. Adeta melez bir yapı ortaya çıkarmışlar. Yabancı olmanın zorluklarını daima yaşamışlar ve çoğu zaman kendi kültürel yapılarını gizlemişlerdir. Fakat yine de çoğunlukla, asıl kimliklerine sahip çıkmayı başarmışlardır.

Bu anlayışa göre değerlendirdiğimizde aslında Levanten olmanın çok kolay olmadığını görmekteyiz. Çünkü daima iki dünya veya iki kültür arasında kalan, kâh bir tarafa kâh öbür tarafa çekilen, her an adapte olmak için direnen, fakat köklerinden kopmamak için de gayret gösteren biridir.⁴⁰ Daha önce Levanten kimliği meselesinin karmaşıklığını söylemiştik. Buraya kadar ortaya koyduğumuz yaklaşımlar bunu teyit etmektedir. Bu karmaşık yapıyı birkaç örnekle daha net anlatabiliriz.

---

³⁹ a.g.w.a./2003/07/12/316097.asp

⁴⁰ Arus Yumul, a.g.m.,s.11

“Levantenler, genellikle İstanbul ve İzmir gibi diğer büyük liman şehirlerinde yaşamaktadır; Levantenleri Türkiye’nin zencileri olarak kabul etmek pek yanlış olmaz. Bu insanlar bir zamanlar bu topraklara yerleşen Venedikli ve Cenevizlilerin soyundan gelmektedirler... Levantenler akıllı ve yeteneklidirler. Genel olarak birden fazla dil konuşurlar... Her ne kadar dünyayı algılayışları tamamen doğulu olsa da, kendilerini Avrupalı olarak lanse etmeleri temel özellikleridir... Herhangi bir çıkar beklentisi oldukları insana her türlü dalkavukluğu yaparlar, fakat kendilerinden alt tabakada olanlara burunlarından kıl aldırtmazlar.”⁴¹ “Ortaçağda izi sürülebilecek bir Latin kökene dayanan (Haçlılar, Venedikli, Cenevizli, Katalan vs.) veya daha geç dönemlerde esasen Katolik ve Batı Avrupa ile Akdeniz kökenli olup Osmanlı topraklarında yerleşen topluluklardır.”⁴²

Buraya kadar Levantenlerin kimlik oluşumları üzerine bazı örnekler verildi. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat her ne kadar örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da çok farklı bir içerik ortaya konulamayacaktır. Kimliklerinin özünde Avrupa olduğu kesindir. Fakat buna ne kadar sahip çıkabildikleri Avrupalılara ve Türklere göre farklılık arz etmektedir. Belki şunu söylemek daha uygun olacaktır: Levantenler, doğululaşmış Avrupalılardır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka konu ise, onların Avrupa’nın Avrupalılık bilincine ulaşmasından önce Avrupa’yı terk etmiş ve buna bağlı olarak Avrupalılık zihniyet bilincine tam olarak vakıf olmamalarıdır. Fakat Avrupalı olmanın kendilerine bir üstünlük sağladığı fikrini çoğu zaman korumuşlardır. Zira Levantenlerin neredeyse tamamı, İtalya, Fransa, İngiltere, Hollanda, Avusturya-Macaristan vb. devletlerin tebaasındaydılar. Bu durum onlara her zaman özellikle Türklere karşı bir üstünlük anlayışı oluşturmuştur. Levantenler tabiiyetinde buldukları bu ülkelerin dünya üzerindeki (söz sahibi olma) konumları nedeniyle üstün oldukları duygusunu hissettirmekten geri durmamışlardır.

1.1.4. İzmir’de Levanten Hayatın Başlaması

İzmir sadece bugün değil, geçmişte de Anadolu’nun önemli ihracat ve ticaret merkezlerinden birisi olagelmiştir. İzmir’in dünya ticareti açısından yıldızı 17. yüzyılın ortalarına doğru parlamış ve burası belli başlı Avrupa ülkeleriyle Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaretin en önemli bağlantı noktalarından biri haline gelmiştir.

⁴¹ İlhan Pınar, “Levant, Levanten, Levantenlik” ,İzmir Kent Kültür Dergisi, İzmir, Mart 2001,s.3

⁴² Eldem, a.g.m., Giriş Bölümü

İzmir, batılı gezginlerin şehirdeki ticari hareketlilikten, çevrenin zenginliği ve ticaretle uğraşanların ekonomik zenginliğinden övgüyle söz etmesi gibi sebeplerin de etkisiyle 18. yüzyılda, pek çok Avrupalı tüccar ve şirketlerinin ilgi odağı olmuştur.⁴³ Burada Levantenlerin İzmir tercihlerinin sebeplerini belirtmekte fayda vardır.

1.1.5. Batıların İzmir’i Tercih Etmelerinin Sebepleri

Bu ilginin temelinde yatan sebeplerden birisi; batı gezginlerinin şehirdeki ticari hareketlilikle, çevrenin zenginliğini ve ticaretle uğraşanların ekonomik düzeylerinden övgüyle söz etmeleridir. Daniel Goffman,⁴⁴ ünlü gezgin veya seyyahlardan birisi olan İngiliz George Sandys’in, İzmir’i daha çok beğendiğini ifade ederek, anılarında: “Sakız’da biraz ipekli yapıyorlar biraz da pamuk yetiştiriyorlar, ama İzmir’dekine göre daha değersiz” diyerek İzmir art alanı için heyecan ve hayretle şunları eklemektedir: “İzmir’in başlıca ürünü pamuktur ve bol miktarda yetiştirilir. Pamuğun tohumunu tıpkı bizim tahıl ektiğimiz gibi tarlalara ekerler. Bu kadar küçük bir kabukta bu kadar çok pamuk olmasını garip bulabilirsiniz. Fakat asıl pamuğun gemilere yüklenişini görmelisiniz. Kolunuzun sığamayacağı kadar küçük bir yere yün çuvalı kadar büyük bir balyayı sokarlar.”⁴⁵ Fransız William Lithgow ise şehirden, “bütün ülkelerle ipek, pamuk ve pamuklu dokuma ticareti yapılan canlı ve zengin büyük bir liman” olarak bahsediyordu.⁴⁶

Bir başka neden ise; 1856 yılında yabancılara mülk edinme hakkının verilmesidir. Bu ayrıcalık önemli miktarda yabancı nüfusun İzmir’e göç etmesine neden oldu. 1847–1880 yılları arasında İzmir’deki yabancı nüfusun önemli bir artış gösterdiğine tanık olmaktadır. 1847’de 15.000 kişi olan yabancı nüfus, 1880’de 50.000 kişiye ulaşmıştı. Bu nedenle İzmir’e yerleşen Avrupalı tüccarlar, çerçiler, aracılar, komisyoncular, toptancılar vb. hızla artmış ve şehir adeta ticari bir Levanten şehri olmuştur. Yaşayan halkın rakamsal nüfus dağılım durumuna baktığımızda bunu daha net olarak görmek mümkün olacaktır. Mesela; ünlü seyyahlardan olan William Jowett’in 1818 yılına ait nüfus tahminini şu şekilde ifade etmektedir: Türkler 60.000,

⁴³ www.yerelgundem.com/yazarlar,Ayla Congar, “İzmir’in Müslüman Olmayan Halkı”2010,İzmir

⁴⁴ Osmanlı Tarihi Uzmanı olan Prof.Dr. Daniel Goffman, ABD’li bilim adamı. Chicago Üniversitesi,“Bir Ticaret Merkezi Olarak İzmir(1570–1650)”başlıklı doktora tezi ve İzmir ve Levanten Dünya kitabı ile Levantenler hakkında derinlemesine bilgi vermektedir. Halen ABD-Indiana, Ball State University’de öğretim üyesidir. Ayrıca, İzmir ve Ege’den Mimari İzlenimler kitabı, İzmir Tarihi, Osmanlı ve Yahudi Tarihi, Osmanlı Tarihinde İngilizler Üzerine birçok makalesi vardır.

⁴⁵ Goffman,a.g.e.,s.45

⁴⁶ Goffman,,a.g.e.,s.46

Rumlar 40.000, Yahudiler 10.000, Latinler 3.000, Ermeniler 7.000 şeklindedir.⁴⁷ İzmir şehrinin yıllara göre nüfus dağılımına daha sonra değinileceğinden burada ayrıntısına girmeyeceğiz.

Bülent Şenocak'ın belirttiğine göre, İzmir'i Levant'in Yıldızı yapan unsurların başında, liman gelmektedir.⁴⁸ Nitekim Mübahat Kütükoğlu, bu konudaki görüşünü, *“Açık denizin tesirlerinden uzak mükemmel bir liman olması, sahile pek yakın bir mesafede suların derinleşmesi dolayısı ile gemilerin girip çıkmasına elverişli bulunması, Anadolu'nun, Batıya açılan kapısı durumundaki İzmir'e dünyada rakipsiz bir yer sağlamıştır.”*⁴⁹ şeklinde belirtmiştir.

İzmir'in Levantenlerin ticaret merkezi olarak yükselişinin bir diğer önemli nedeni de; Halep, İskenderun ve Bağdat gibi bölgelerden yapılan ticaret ürünlerindeki darlıktır. Bu ürünlere baktığımızda, ipek, pamuk ve tahılgiller ön plana çıkmaktadır. Yani İzmir coğrafyasında da ticaretin merkezine bu ürünler yerleşmektedir. O bölgelerdeki ürün darlığının yanı sıra sık sık çıkan iç çatışmalar ve hatta savaşlar nedeniyle de bölge her geçen gün daha emniyetsiz bir hal alıyordu. Bu bölgelerdeki ülkeler ticari darlık nedeniyle vergi oranlarında da inanılmaz artışlara gitmişlerdi. Ayrıca taşımacılık güvenliği her geçen gün azalıyordu. Çünkü korsanlar ve çeteler büyük ekonomik kayıplara neden oluyordu. Bu durum karşısında çaresiz kalan Avrupalı tüccarlar, daha güvenli ve daha ucuz olan İzmir'e yönelmeye başladılar.⁵⁰

Bir başka neden ise; Osmanlı Devletinin özellikle kapitülasyonlarla birlikte Batılılara verdiği ekonomik imtiyazlardır. Bu faktör çok önemli bir rol oynamıştır. Batılı tüccarlardan alınan vergilerin aza indirilmesi, dışarıya çıkarılan ürün kotasının artırılması ve hatta bu konuda ciddi bir denetimin yapılmaması da sebepler arasındadır. Osmanlının neden böyle bir ayrıcalığa gittiği konusunda farklı yaklaşımlar vardır.⁵¹ Bu konuda Raziye Oban'a göre bunun sebebi; devletin gümrük gelirlerini artırma düşüncesini ön plana çıkmaktadır demektir. Oban'a göre devlet, gelirlerini artırmak için çok cazip toleranslar tanıyor, bu da tüccarları cezp ediyordu. Başlangıçta sadece

---

⁴⁷ Şenocak, a.g.e., s.161

⁴⁸ Şenocak, a.g.e., s.162

⁴⁹ Mübahat Kütükoğlu, İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2000, s.285

⁵⁰ Goffman, a.g.e., s.44

⁵¹ Oban, a.g.d., s.345

ticaret için giden tüccarlar, zamanla buralara yerleşmeye başladılar.⁵² Daniel Goffman ise; devlet yapısındaki otoritesizliği sebep göstermektedir. Diğer çalışmalara da baktığımızda ise devletin ticari hayatı canlandırma ve gelirleri artırma düşüncesinin ağırlık kazandığını görmekteyiz.

Ön plana çıkan diğer önemli neden ise uluslararası denizlerde gerçekleştirilen ticari hareketlilikte korsanların başa bela olmasıdır. Büyük ve korunaklı bir körfezin içinde geniş bir liman olan İzmir, korsan akınlarını püskürtmek açısından İskenderun, Sakız ve diğer doğu Akdeniz limanlarından daha iyi durumdaydı. Livorno'ya, Venedik'e ve diğer batı Akdeniz limanlarına İskenderiye, İskenderun hatta İstanbul'dan daha yakındı, üstelik girişi, yalnız korsanların değil, tüccarında saklandığı ya da güvenli bir liman aradığı sayısız ege adası tarafından korunuyordu.⁵³

Bütün bu sebepler Batılı tüccarların İzmir'e olan ilgisini her geçen gün daha da artırmıştır. Hatta belirli bir zaman sonra şehrin ekonomisinde tek söz sahibi olmuşlardır. Konuyla ilgili önemli bir çalışmaya imza atan Taranç ile yapmış olduğumuz söyleşide şunları ifade etmiştir: *“İzmirli Levantenler arasında ticari alanda Fransızlar ve İngilizler daha çok söz sahibi olmuşlardır. Daha sonraları bunlara Hollandalılar da eklenmiştir. Ermeniler genelde ürün üretici veya yetiştirme pozisyonunda kalmışlardır. Rumlar ise daha çok ara eleman olarak yer almışlardır. Hemen hemen batılı zengin Levanten ailelerin hepsinde Rum hizmetçiler vardı. Dolayısıyla ticareti yönlendirenler Fransız, İngiliz ve Hollandalı Levantenlerdir. Bunların arasına Venediklileri de eklemek daha doğru olacaktır. Çok ciddi kazanç sağlamışlardır. Buna bağlı olarak da bu ülkelerin vatandaşlarının sayısı gittikçe artmaya başlamıştır.”* Bu aşırı ticari hareketlilik Batı dünyasında geniş yankı bulmuş, sıradan işçi vatandaşlar bile akın akın Batı Anadolu kıyılarına yerleşmeye başlamışlardır.

1604–1607 yılları arasında kısa sürede İzmir'in ticaretinde büyük bir gelişme oldu. Kentin gümrük gelirleri 981.854 akçeden 1.332.733 akçeye çıktı.⁵⁴

---

⁵² Oban,a.g.e.,s.346

⁵³ Goffman,a.g.e.,s.60

⁵⁴ Goffman,a.g.e.,s.51

1.2. Levantenlerin Mensup Olduğu Ülkeler

İzmir’de Levanten dünyayı oluşturan Batılı ve diğer azınlıklara baktığımızda, tarihi süreç içinde farklılıkların arttığını görmekteyiz. Farklılıktan maksat; mensubu olunan reaya sayısının gün geçtikçe artmasıdır. İlk başlarda İtalyan ve Fransızlar hemen hemen tek millet olarak bulunurken, daha sonraları bu milletler daha çok çeşitlilik arz etmiştir. Bu da doğaldır. Bu doğallığı anlamak için Frenk diye de tarif edilen Levantenlerin İzmir tercihlerinin sebeplerini daha önce ifade etmiştik. Levantenlerin İzmir tercihinin ortak paydası, Osmanlı Devleti’nin, özellikle İzmir’in sunduğu benzersiz özgürlükten yararlanmak ve çok para kazanmak arzusudur. İzmir limanının özelliği ve etkinliği, gümrük gelirlerinin artırma düşüncesiyle yerel yöneticilerin toleranslı yaklaşımları sonuç itibariyle İzmir’i batılı göçmenlerin ve tacirlerin ilk tercihi yapmıştır.

Şimdi bu azınlıkları sırasıyla görelim:

Türklerin Avrupa’ya Frengistan, değişik nedenlerle Türkiye’ye gelen ve yerleşen Avrupalılara da Frenk dedikleri bilinmektedir. Doğu Akdeniz ile ilişkileri çok eskilere dayanan İtalyan ve Fransızlara, daha sonra sırasıyla İngiliz, Hollandalılar, Almanlar vb. katılır.⁵⁵

1.2.1. İtalyanların İzmir Tarihi

Frenkler arasında tarihsel olarak ilk akla gelen İtalyanlardır. Levanten dünyanın ilk çekirdeğini oluşturdukları söylenebilir. Ortaçağ’da Bizans’tan imtiyaz elde eden Cenevizliler, İstanbul gibi, bu kentte de koloni kurdular. Venedik dönemi ise daha sonra başlar. Venedikliler Doğu Akdeniz ticaretine hâkim olduklarında, önce Sakız başta olmak üzere Ege adalarına yerleşip sonra İzmir’e geçmişlerdir. İzmir’in eski İtalyan ailelerinden bazıları günümüze kadar gelmiştir.” *Aliotti Biraderler*” adıyla ün salan aile bunlardan birisidir. Bu aile, 17. yüzyıla kadar Sakız adasında bulunup, daha sonra İzmir’e yerleşmiştir. Floransa kökenlidir. 17. yüzyıl başlarından itibaren İtalyanların ticaret ağları öneminden çok şey kaybeder.⁵⁶ Bu sonucun ortaya çıkmasındaki en büyük sebeplerden birisi Fransızların kente yoğun ilgi göstermesi ve ticarete etkin söz sahibi olmaya başlamalarıdır.

⁵⁵ Serap Yılmaz, “İzmirli Levantenler”,Avrupalı mı Levanten mi?,Bağlam Yayınları,İstanbul,2006,s.121

⁵⁶ Yılmaz,a.g.e.,s.122

1.2.2. Fransızların İzmir Tarihi

İzmir’de yaşayan Avrupalılar arasında yerleşim alanlarını, yerleşim zamanlarını, uğraştıkları faaliyet alanlarını, kolonilerinin oluşumunu ve tarihsel gelişim sürecini en iyi izleyebildiklerimiz Fransızlardır. Özellikle 1640’lı yıllardan sonra Fransızların İzmir’e gelişleri hız kazanmıştır. Bu göçmenler değişik şehirlerden gelmektedir: Paris, Bourgogne, Berry, Lyon, Dauphine, Grenoble, Toulouse, Carcasson, Narbonne, Montpellier, Toulon, Marsilya vb. Bununla birlikte tüccarların neredeyse tamamı Marsilya’da, sanatkâr ve hizmetliler ise çoğunlukla Güney Fransa’da yer alan değişik şehirlerden yola çıkmıştır.⁵⁷

Fransızlar devam eden zaman içinde ağırlığını iyice hissettirecek, hatta en etkin millet olacaktır. Öyle ki; sonraları Fransızca, Levantenler arasında kullanılan ortak dil haline gelmiştir. Fransızları İngilizler takip etmiştir. Onlardan sonra ise, Hollanda, Almanya ve hatta Portekizliler kente yerleşmeye başlamışlardır. Ama hiçbiri Fransızların ağırlığını kıramamışlardır diyebiliriz.

Doğu Akdeniz ticaretine sonradan katılan Fransız ve İngiliz tüccarların kente yerleşmeleri belki de eski İtalyan ailelerinden hanımlarla evlilikler yoluyla olmuştur. Fransa hem bayrağı hem de dili ile Levanten dünyaya damgasını vuran ülke olmuştur. 1536 ahitnamesine göre Venedikliler dışında Osmanlı limanlarında kabul gören tek bayrak Fransa bayrağıdır.⁵⁸ 17. yüzyıldan başlayarak, yalnız Yahudi ve Hıristiyan Osmanlı halkı değil, diğer Avrupalılar arasında da pek çok insan, özellikle 18.yüzyılda bu bayrağın altında himaye aramıştır. Fransızlara verilen kapitülasyonların bu durumun ortaya çıkmasında etkili olduğunu unutmamak gerekir. Bunun sonucu olarak da Fransızca, Levantenler arasında adeta bir ticaret dili olmuştur. Zaten bir Fransız okulunda okumanın, başarılı bir Levanten olmanın kurallarından birisi olması bu sonucu en iyi ifade eden davranış olarak kendisini göstermektedir.

İzmirli Levantenler arasında Fransızların sayısı resmi rakamların üzerindedir. Çünkü kaçak yollardan gelip, kendisini bir şekilde gizleyerek yaşayanların sayısı az değildir. Özellikle ticaret yoğunluğundan kaynaklanan ve kaptanların oturma iznine bakmaksızın bu kişileri gemilere almalarıyla kaçak olarak İzmir’e gelen göçmenler, dikkat çekmeden dolaşabilmek ve işlerini yürütebilmek için Türk usulü giyim kuşamı

---

⁵⁷ Yılmaz, a.g.e.,s.124

⁵⁸ Yılmaz,a.g.e.,s.125-126

tercih ediyorlardı. Saç-sakal traşlarını bile Türk kültürüne uyduruyorlardı. Aynı dikkat kadınlar için de geçerliydi. Dolayısıyla o zamanın şartlarını da hesaba kattığımızda gerçek sayıları net ifade etmek mümkün olmamaktadır.

Fransızların toplumsal ve ekonomik etkinlikleri, Levant Kumpanyasının kurulma öncesi ve sonrası büyük farklılık göstermektedir. 1670 öncesi daha çok ülkelerinde bulamayacakları bir yaşam koşulu veya bir iş bulmak için gelen, çeşitli meslek dallarına mensup olanlar koloni içinde çoğunluktadır. Bu dönemde tüccarlar krala bağlı olmaksızın, kendi hesabına çalışmakta, ticaret etkinlikleri Marsilyalı tüccarların özel girişimine bağlı olarak seyretmektedir. Aslında çocuk ve kadınlar hariç, her iki dönemde de kentte 75 Fransız vardır. Ancak bir dönemden ötekine tüccar ve sanatkâr sayısı görece olarak azalırken, aksine din adamı ve himaye altına alınanların yani “*beratlıların*” sayısı artmaktadır. Bu olguyu, izlenen sayı sınırlaması politikası ve 1740 kapitülasyonları ile açıklamak mümkündür.

17. yüzyılda İzmir’deki Fransız nüfusu gençtir. Kadın ve çocuklar bir yana, kolonide 20–40 yaş arasındakiler çoğunluktadır. 1670’lerden itibaren diğer Osmanlı limanlarında olduğu gibi İzmir’de de evli Fransızların, yani ailelerin yaşadığını biliyoruz. Fransız yetkililerce kadınların Osmanlı limanlarına gitmesi yasaklanmış olmasına rağmen genellikle göz yumulduğu anlaşılmaktadır. Karma evlilik ancak 1750’de serbest bırakılır. İzmir’de 1750-1760’lı yıllarda kendi gibi Fransız veya diğer Frenklerle evlenmiş 18’i sanatkâr, 11’tüccar, 12’si yardımcı olarak çalışan olmak üzere toplam 40 kişi bulunmaktadır. Fransızların gayrimüslim reaya ile evliliklerine gelince, yeni hukuki sorunlar yaratabilmektedir. Örneğin Fransız Büyükelçisinin tercümanı olan Fanton, 1792’de Osmanlı Hükümeti’ne başvurarak, İzmir’de saatçilik yapan ve reaya kızı ile evli Fransız esnaf Berthold, İzmir cizyedarı tarafından ahitnamelere aykırı olarak, cizye vermeye zorlandığını bildirip şikâyette bulunur. İstanbul’dan İzmir naibine gönderilen emirde “bu gibilerin müste’min farz” olduğunu ancak saatçinin satın aldığı emlak ve araziler var ise sair müste’min misillü bunları tekrar Müslümanlara satarak kendilerinin iş yerinde ve diğer mülklerde kiracı olarak oturması gerektiği belirtilir. Aslında Fransız hükümeti de vatandaşlarının Osmanlı limanlarında mülk edinmesini yasaklayan bir politika izlemektedir. 18.yüzyıl ortalarındaki bu politika İzmir’de de

tüccar ve görevli sayısının azalmasına neden olmuştur. Ancak kentte yaşayan Frenkler arasında yine de Fransızlar çoğunluktadır.⁵⁹

Buraya kadar söylenenlerden sonra, Fransızların İzmir'in Levanten tarihindeki yeri daha net ortaya çıkmaktadır. İzmir'in büyük dönüşüm geçirdiği 19. yüzyılın başlarından itibaren Fransız etkisi hep aktif olmuştur. Bu etkinin temelini oluşturan Fransız aileler vardır. Bunlar özellikle ticaret alanında çok ileri düzeylere gelmişler, sonrasında ise şehrin çeşitli kurumlarında önemli makamlarda yöneticilik pozisyonunda bulunmuşlardır. Hatta şehrin yönetiminde dahi siyasi bir aktör olmuşlardır. Bunların en çok dikkat çekenleri ise, La Fontaine, Whithaller ve Giraudlar aileleridir. Bu aileler hakkında kısa da olsa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.2.2.1. La Fontaineler

Ailenin ilk üyesi James La Fontaine, İngiltere'de iken Levant Kumpanyasının üyesidir. İzmir'de Edwards Hayes ile ortaklık kurarak, iş hayatını Hayes La Fontaine and Co. İsimli firmada sürdürür. Büyük oğul Charles Constantine, babası öldüğünde adı geçen firmanın büyük ortağı olur. Büyük oğul Charles, ortağı olduğu büyük firma 1852'de kapandıktan sonra, Trakya'da Pelion Gümüş ve kurşun madenlerinde yöneticilik yapar. 1855'de Osmanlı Bankası'nın İzmir şubesi müdürlüğüne atanır. Charles daha sonra bu bankanın genel müdürü olur.⁶⁰ Ve ailenin bu üst düzey yöneticilik serüveni diğer üyeleri tarafından farklı platformlarda devam eder. La Fontaineler bu gelişmelerden sonra Osmanlı topraklarında kök salmış ailelerden olmuşlardır.

1.2.2.2. Whithaller

Whithall ailesinin ilk üyesi, 1809 yılında bir İngiliz ticaret evi (Breed et Co.) tarafından İzmir'e gönderilen, Liverpoollu tüccar Charlton Whithall'dur. Charlton, Giraud evlerinden birini kiralarak Bornova'ya yerleşir. Hemen arkasından kardeşi James ve diğer aile üyeleri gelir. Charlton Whithall, Jean Babtiste Giraud'un aile şirketi "J.B ve Giraud et Cie" yi 16 yaşındaki oğlu Alexandre Giraud'a bırakarak vefat ettiği 1881 yılında, kendini İzmir'e gönderen İngiliz şirketinin de içinde yer aldığı şirketini kurar: La Societe C.Whithall Co. Bu şirket zamanla Anadolu'nun en önemli ticaret evi haline gelir.⁶¹

---

⁵⁹ Yılmaz,a.g.e.,s.126

⁶⁰ Yılmaz,a.g.e.,s.129

⁶¹ Yılmaz,a.g.e.,s.132

Whithall ailesi zamanla diğer Levanten ailelere de örnek olmuştur. Özellikle Fransa'dan birçok kişinin bu şirket aracılığıyla İzmir'e yerleşme imkânı bulduklarını belirtmek gerekir. Adeta ticari bir imparatorluk haline gelen Whithaller, devam eden süreçte diğer Levantenlerin çoğunda olduğu gibi İzmir'de tutunamazlar ve İzmir'i terk ederler.⁶²

1.2.2.3. Giraudlar

Fransız aile Giraudlar, İzmir'in köklü ailelerinden biridir. Ailenin tarihi, özel arşiv ve yaşayan aile üyeleri ile yapılan sözlü tarih çalışmasına göre, 1760'lı yıllarda İzmir'e yerleşen tüccar ve armatör Jean Babtiste Giraud ile başlamaktadır. Babtiste, daha sonraları kendi şirketini kurar. 1780'li yılların sonlarına doğru, kendisi gibi İzmir'in banliyösü Bornova'da yaşayan Venedik Konsolosu Lukas Cortazzi'nin kızı ile evlenir. Giraud zamanla İzmir'in en zengin tüccarlarından birisi olmuştur. Bu ailelerin sadece İzmir'in değil Türkiye'nin de sanayi uygarlığına girişte büyük rol oynadıklarını belirtmek gerekir. Mesela; Giraudların ekonomik alandaki etkileri daha çok tekstil alanındadır. Bu alanda birçok fabrikaları ve üretim tesisleri vardır. Bunlardan bir tanesi olan İzmir Pamuklu Mensucatı T.A.Ş.'dir. Yine yün mensucatı konusunda da önemli söze sahiptirler. Belki de bu gelişim göstermeleri onları, İzmir'de kalan nadir Levanten ailelerden birisi yapmıştır.⁶³

Fransız ailelerin sayısını daha da artırmak mümkündür. Fakat Fransızları üstün kılan bu ticari durum çok uzun sürmeyecektir. Bu durumun ortaya çıkmasında muhakkak ki Osmanlı-Fransız ilişkilerinin uzantısı etkin rol oynamıştır. Özellikle İngilizlerin sanayi devriminin bundaki rolü fazladır. İngilizlerin sanayi devriminden sonra Osmanlı limanlarında İngiliz gemileri daha çok görünmeye başlamıştır. Bu durum, İngilizlerin bütün dünyadaki ticari bağlarını hesaba katarsak kendini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Zamanla Fransızların etkisi iyiden iyiye kırılarak İngiliz etkisi ortaya çıkmıştır. Bu etkinin ortaya çıkışının tabii ki çeşitli nedenleri vardı. İngilizlerin ticari faaliyetleri ve etki alanları konusuna daha sonra değinileceğinden burada kısa kesiyoruz.

---

⁶² Yılmaz,a.g.e.,s.134-135

⁶³ Yılmaz,a.g.e.,s.136

1.2.3. Hollandalılar ve İngilizlerin İzmir Tarihi

Osmanlılar, İslamiyet ile ideolojik çekişme geleneğine sahip olmamaları nedeniyle, Hollanda ve İngiliz devletlerine daha açıktı. Fakat özellikle İngilizlerin Anadolu'ya olan ilgilerini ve İzmir'e yerleşimlerini sadece bu açıdan izah etmek yetersiz olacaktır. Osmanlı ile İngiliz devleti arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler göz ardı edilemeyeceği gibi, İngilizlerin dünya ticaretindeki rolünü de unutmamak gerekir. İngiltere'de uygulanan yenilikçi ekonomik yapı onları birçok konuda avantajlı konuma getirmekteydi. Bu yapı Levant Kumpanyası'nın Londra'daki yöneticileri, İstanbul'daki elçi, taşradaki konsoloslar ve dört bir yandaki tüccar arasında sık sık sert tartışmalara neden olmakla birlikte, Osmanlı güç örüntüleri karşısında esneklik sağlıyor, yönettikleri tüccar topluluğunun saygısını kazanmış yetenekli ve yaratıcı kişilerin şirket içinde sorumlu görevlerde bulunmasına olanak veriyordu.⁶⁴ Dolayısıyla, İngiliz sisteminde, katı yetki sınırlarının olmaması işlerini biraz daha kolaylaştırıyordu.

Bütün bunların karşısında Hollandalıları da göz ardı etmemek gerekir. İngilizlerin karşısında ki tüm dezavantajlı durumlarına rağmen, İzmir'de ki konumlarını güçlendirmekte, Osmanlı Devleti'ndeki merkezi otoritenin kısmen zayıflamasından yararlanmışlardır.

İzmir'deki Hollandalılar 17.yüzyılın ilk on yıllarında Kalenderoğlu, Cennetoğlu ve İlyas Paşa gibi eşkıyaların da sebep olduğu bulanık ortamda hayat buldular. Levanten konsolos Nicolini Orlando, İzmir'de ki ilk Hollanda konsolosuydu. Yeni kurulan Hollanda Levant Kumpanyası'nın yöneticileri, rakip devletlerin çoktan yerleşmiş konsolosluklarıyla rekabet edebilecek kadar bilgili adamları olmadığını görünce, yerli kozmopolit cemaatler arasından Ermeni, Rum ve Yahudileri kullandılar.⁶⁵ Nitekim söz konusu stratejinin faydasını gördüler ve önemli bir ticari argüman haline geldiler. Bunun devamı olan süreçte Hollandalılar da İzmir'in Levanten Dünyası'na önemli bir giriş yapmış oldular.

1.2.4. Diğer Azınlıklar Ve Levantenlerle Olan İlişkileri

Azınlık, bir toplumsal kategoridir. Azınlık terimi dil, din, ırk ya da etnik köken bakımından azınlıkta bulunan farklı özellikler gösteren toplumsal bir kategoriye ifade

---

⁶⁴ Goffman, a.g.e.,s.85

⁶⁵ Goffman, a.g.e.,s.86

eder.⁶⁶ Azınlık terimi “*Egemen bir devlet içerisindeki diğer gruplardan farklı olan ulusal, etnik, dinsel veya dilsel bir grup*”⁶⁷ olarak ta tanımlanabilir. Muhtelif yerlerde açılmış olan ve adeta iç içe geçmiş olan ibadethane, hastane, tiyatro vs. kurumlarına baktığımızda bunu görmek daha da kolay olacaktır. Diğer azınlık gruplar ile Levantenler arasındaki ilişkilere değinmeden önce bu grupların hangi milletlerden olduklarına kısaca değinmek daha faydalı olacaktır.

19. yüzyılda, Osmanlı İmparatorluğu’nun birçok kentinde olduğu gibi, İzmir’de de Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, gayri Müslimlerin oluşturduğu en kalabalık ve en önemli cemaatlerdi.⁶⁸ Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler, uzunca bir süre birlikte olmanın etkisiyle, dinsel gereklerin zorunlu kıldığı farklılıklar dışında adet ve gelenekler yönünden birbirlerine ve Türklere yakındılar.⁶⁹ Bu yönüyle bahsettiğimiz üç azınlık grup Levantenlerden ayrılmaktadır.

1.2.4.1. Rumlar

Rum sözcüğü Türkçe’de şu anlamlarda kullanılır:

1-Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu sınırları içinde yaşamış ve Roma yurttaşı haklarına sahip olmuş kişi.

2-Eskiden Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşamış, günümüzde ise Müslüman ülkelerde yaşayan Helen soyundan gelen kişi.

3-Yunanistan dışında yaşayan, Yunanca konuşan ancak Yunan vatandaşı olmayan kimse.⁷⁰

Tarihte Doğu Roma İmparatorluğu’nu oluşturan 6. Yüzyıl’a kadar Latince konuşan ve 6. yüzyıl’dan sonra Yunanca konuşan kimselere Müslüman ülkelerde Rum denirdi. Günümüzde Rumların büyük kısmı Kıbrıs’ta yaşamaktadır. Anadolu’ya yerleşmeleri çok eski tarihlere dayanan Rumlar, 1923 yılından sonra Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi ve en son olarak 6-7 Eylül Olayları ile Türkiye Cumhuriyeti’nden neredeyse tamamen ayrıldılar.⁷¹

---

⁶⁶ Şenocak, a.g.e., s.155

⁶⁷ Erol Anar, *Öte Kıyıda Yaşayanlar, Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1997, s.15

⁶⁸ Şenocak, a.g.e., s.155

⁶⁹ Şenocak, a.g.e., s.156

⁷⁰ www.tdk.gov.tr

⁷¹ www.eksisozluk.com/show.asp?t=izmir-rumları ,(Erişim Tarihi:19.05.2011)

Rum kelimesi herhangi bir dinî/mezhepsel anlam taşımamakla birlikte Rumların tamamına yakını Doğu Ortodoks Kilisesi mensubudur. Bu tanımdaki Rum sözcüğü Helen kökenli Rumları kapsamaktadır. Diyar-ı Rum'da (Anadolu'da) yaşayan ve farklı dinlere mensup olan kimseler için de "Rumî" (Rum Diyarından olan) sıfatı Mevlana Celaleddin Rumi örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır.⁷²

Rumlar tarih boyunca Anadolu'nun önemli bir azınlık grubu olarak hep var olmuşlardır. Rumların Türkiye'de yaşadığı çevrelere baktığımızda bunu söylemek mümkündür. Rumlar, yüzyıllardır bu bölgede yaşamış ve Anadolu'nun yerli kültürü ile yoğrulmuş Hıristiyan bir halktı. Grek kültürünün, İskender İmparatorluğu ile İran'a kadar taşınması söz konusu olmuşsa da, bu kültür Anadolu'nun diğer kültürleriyle karışmış ve dolayısıyla Grek kültüründen apayrı bir kültür oluşmuştu. Yine Anadolu'da yaşayan Hıristiyan halkının taşıdığı kültüre baktığımızda, Grek kültürünün daha egemen olduğu izlenimi çıksa da bu sadece dış görünüştedir. Halkın aynı din ve mezhebe sahip olması, Grekçeye benzeyen bir dil kullanması böyle bir görüşe neden olmaktadır. Hâlbuki Anadolu'nun yerli kültürüne, geniş ölçüde bir Türk-İslam kültürü de karışmıştır. Bunun sonucu olarak, birçok yerde halk Rumcaı unutmuş ve anadil olarak Türkçeyi kullanmaya başlamıştır.⁷³ Örneğin, İzmir-Manisa demiryolu üzerindeki 4.500 nüfuslu Horoz köy kasabasında anadili Türkçe olan Rumlar yaşıyordu. Üstelik bu kasaba, batı sahillerinde bulunduğu halde anadili Türkçe olan Rumların yaşadığı tek yerleşim birimi de değildi. Küçük Asya Araştırma Merkezi'nin araştırmasına göre, Roma imparatorluğu ikiye ayrıldıktan sonra doğuda kalan parçasına, 16. Yüzyıldan itibaren Avrupalılar "Bizans" adını verdiler. Ancak, yüzyıllar boyunca, Romalı anlamına gelen Rum kelimesi, Türkçede değişik biçimlerde diğer dillerde Bizans'ı ve özellikle de Anadolu'yu ifade etmek için kullanıldı. Anadolu Selçuklu döneminde ise daha çok Rum kelimesi kullanılmaya başladı.⁷⁴ İşte bu sebeple, Anadolu Selçuklularından sonra tek kullanılan tanımlama olduğu söylenebilir.

Biz burada Rumların, bütün Anadolu tarihini ortaya koyacak değiliz. Çünkü esas amacımız Rumların İzmir tarihini anlatmaktır. Diğer türlü Karadeniz'deki Rum Pontus Devleti'nden başlayıp İstanbul Roma İmparatorluğu'na kadar çok farklı

---

⁷² a.g.w.a,İzmir-rumları

⁷³ Yavuz Ercan, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Turhan Yay., Ankara,2001,s.77

⁷⁴ Küçük Asya Araştırmaları Merkezi,,Göç,Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923),İstanbul,2001,s.50

konulara girmek durumu ortaya çıkacaktır. Hatta Anadolu'daki irili ufaklı diğer Rum yerleşimlerinden de bahsetmek gerekecektir.

İzmir'in nüfusunu oluşturan cemaatler ayrı semtlerde yaşardı. Kentte bir Türk Mahallesi, bir Rum Mahallesi, bir Ermeni Mahallesi, bir Yahudi Mahallesi ve bir de Frenk Mahallesi vardı.⁷⁵ İzmir'de Türklerden sonra gelen en kalabalık nüfus Rumlara aitti. Nitekim 1914 yılı resmi nüfus rakamlarına göre bakıldığında; 378.000 Müslüman-Türk'e karşılık, 217.686 Ortodoks-Rum bulunurken, ABD İzmir konsolosluğu verilerine göre, savaş öncesinde İzmir'in nüfusu 400.000 dolayındaydı ve bunun 165.000'i Türk, 40.000' Yunanistan uyruğunda olmak üzere 155.000'i Rum'du.⁷⁶ Rakamlara bakıldığında çok ciddi bir Rum nüfusun olduğu dikkat çekmektedir.

İzmir'de Rumlar o kadar kalabalıktırlar ki, bu kenti adeta kendilerinin sayarlar. Rum mahalleleri ve Punta Burnu'ndaki (Alsancak) sokaklarda yerleşik 80.000 kadar Rum her konuda kendi ülkelerindeymiş gibi davranırlar, Kral Jorj'un konsolosunu kendilerinin doğal patronu olarak görür, her hangi bir izin almadan mavi beyaz haçlı bayraklarını direklerle çekerler. Her fırsatta kendilerine destek olunması için patriklerine başvurur ve çeşitli vergileri, kendilerini muaf tutan askerlik bedellerini vermekle Türklere karşı bütün borçlarını ödemiş olduklarını düşünürler.⁷⁷

a. Rumlara İzmir Tarihi ve Varlık Süreci

Yunan ulus devletinin kurulmasıyla birlikte Rumlar için durum değişmeye başladı. Osmanlı Devleti'nin siyasi uygulamalarında her yabancı devlet için olduğu gibi Yunanistan vatandaşları için de yabancı statüsünün getirmiş olduğu ayrıcalıklar vardı. Bu dönemde binlerce Yunan vatandaşı, sahip oldukları yabancı statüsünün avantajlarının bilinciyle, Osmanlı Devleti'nin başlıca ticaret merkezlerine yerleşiyorlardı. Onları çeken şey, ticaret, serbest meslek ve hatta din yani hangi alanda olursa olsun, şanslarının yüksek oluşuydu.⁷⁸ Yunan vatandaşları bu tarihten sonra, varlıklarıyla yerli Rum nüfusun ulusal bilincini geliştirmekteydi. Okudukları gazete ve dergiler, ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle ilişkileri, yerli Rumlara birlikte devam ettikleri kiliselerde dile getirdikleri milli duygular, hep bu gelişmeye katkıda

---

⁷⁵ Erkan Serçe, İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917, Akademi Yay, İzmir, 1998, s.5

⁷⁶ Serçe, a.g.e., s.6

⁷⁷ Beyru, a.g.e., s.81

⁷⁸ Gerasimos Augustinos, Küçük Asya Rumlara. 19. Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Ayraç Yay., Ankara, 1997, s.326

bulunuyordu.⁷⁹ Aslında Rumların bu tutumunun, İzmir’de ki yaşamları için sonun başlangıcını oluşturduğunu söylemek mümkündür. Yani Osmanlı Devleti’nin toprakları üzerinde yaşayan bütün Rumlar için müthiş bir propaganda ve ulusal bilinci uyandırma mücadelesi ön plana çıkmıştır. Nitekim Beyru’nun ifadelerine bakarsak durum biraz daha netleşmiş olacaktır. Şöyle ki: 1821 yılından önce “*Rumlar sınırsız bir özgürlükten yararlanmaktadır. Onları her yerde davranışlarında ki küstahlık ve gürültülü neşeleri ile saptamak olanaklıdır.*” Denildiği halde, sonraki anlatımlarda “*İzmir’de ki Rumlar, Mora Yarımadasındakilerin aksine, sanki özgürlükten çok, barış için yaratılmış gibidirler. Osmanlı Devleti’nin hiçbir kentinde Rumlar, İzmir’de olduğu kadar baskı altında yaşamamışlar. Buna rağmen yine böyle kalmışlardır.*”⁸⁰ Denilmesi bu farklılığı açıkça ortaya koymaktadır.

Yunan ulus devletinin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu’nun Rum uyrukluları basit bir seçimle karşı karşıya kaldılar: Ya Osmanlı İmparatorluğu’nun parçası olarak kalacaklar, ya da krallıktaki soydaşlarının örneğini izleyip bağımsızlık mücadelesine girişeceklerdi. Nitekim Gezgin Ubcini, 1850’lerde şöyle diyordu: “*Siyasi eğilimlerine gelince. Türkiye’deki Rum uyruklular ikiye ayrılabilir: Türkiye’ye ve var olan statükonun idamesine bağlı olanlar ve değişimin, hırsın, hayalin Rum halkını özgürleşmesinin partizanları olan diğerleri.*”⁸¹ Ama aslında İzmir’de Rumlar kendilerini özgür ve mutlu hissediyorlardı. Türklerle de pek sorunları yoktu.⁸² İzmirli Rumlar Türklere göre çok üstün bir refah düzeyine sahiptiler. Tüccarların, sanayicilerin, küçük esnafın büyük bir çoğunluğu Rum’du. Tarım sektöründe çalışan nüfusun içinde Rumların ekonomik durumları Türklerden çok üstündü.⁸³ Yunanistan’dakiler ise Türkiye’deki Rumları esir olarak görüyorlardı. Onlara göre Türkiye’deki Rumlar mutlaka özgürlüklerine kavuşmalıydılar.⁸⁴ Bu sebep çerçevesinde Yunanistan

---

⁷⁹ Augustinos, a.g.e., s.326

⁸⁰ Rauf Beyru, 19.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sosyal Yaşam; Üç İzmir, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1992, s.169

⁸¹ Augustinos, a.g.e., s.326

⁸² Kozmas Politis, Yitik Kentin Kırk Yılı, İstanbul, 1994, s.5 (Politis, Yüksek öğrenimini İzmir’de tamamlamıştır. 1922 yılına kadar İzmir’de kalmıştır. Ünlü bir Rum yazar olan Kozmas Politis, 1922 yılından sonra ailesi ile birlikte İzmir’den ayrılmıştır. Bahsedilen eserinde İzmir ile ilgili birçok hatırası anlatılmaktadır. Şu ifadeleri konumuza ışık tutması açısından önemlidir: “*İzmir’de yaşarken kendimizi hür hissediyorduk. 1914 öncesi Türklerle hiçbir sorunumuz yoktu... Ama Yunan orduları İzmir’e yerleşince kendimizi, düşman bir gücün demeyeyim ama yabancı bir gücün altında hissetmeye başladık.*”)

⁸³ Bilge Umar, İzmir’de Yunanlıların Son Günleri, Bigi Yay., Ankara, 1974, s.58

⁸⁴ Engin Berber, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı. D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 1993, S.137

tarafından, içerde ve dışarıda birçok plan devreye sokulmuştu. Bu planların bazılarına kısaca değinecek olursak; Yunanistan'dan İzmir'e göç eden Yunan vatandaşlarının veya I. Dünya savaşı sırasında Yunanistan'a kaçıp, orada askerlik eğitimi almış, daha sonra da gizlice geri getirilmiş yerli Rumların Rum toplumu üzerinde oluşturdukları baskıyla toplumsal hâkimiyet, değişimin, hırsın, hayalin ve Rum halkının özgürleşmesinin partizanları olan grubun eline geçti. Rum okullarında gizlice askeri eğitim yapmak için izci örgütleri kuruldu. Türkiye'ye getirilen bazı Rumlar eşkıya çeteleri kurmakla görevlendirdi.⁸⁵ Tekrar hatırlatmak gerekirse; Rumlar, o zamanlar bu tehlikeli oyunun Anadolu'da ki varlıkları için sonun başlangıcı olduklarını bilmiyorlardı.

b. Levantenler ve Rumlar Arasındaki İlişki

Levantenler ile diğer azınlık gruplar arasındaki ilişki de ticari çıkar mücadelesi zaman zaman etkin rol oynamıştır. Bu nedenle Mütareke ve işgal döneminde, Levantenlerin genellikle Yunan aleyhtarı oldukları, Türkleri Yunanlılara tercih ettikleri, Van Der Zee, Wood, Giraud, Whittall ve Maltass aileleri gibi birçok Levanten ailenin Türkleri destekledikleri bilinmektedir.⁸⁶ Şenocak bu durumu; “Kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar sayesinde büyük bir servet yapan Levantenlerin, Yunanlıların hâkim oldukları bir İzmir'de, istedikleri düzeni kuramayacaklarını bilmeleri idi.”⁸⁷ olarak ifade etmektedir. Nitekim, aynı meseleyle ilgili olarak, o dönemin Amerikan Konsolosu olan Gerge Horton, 19 Temmuz 1919 tarihli raporunda “...*Bir tek atla çekilen eski püskü arabalarda oluşan İzmir'in tramvay sistemini ya da ortaçağdan kalma ışıklandırma sistemini görenler, Türk Hükümetinin himayesinde kötü hizmetleri pahalıya satarak zengin olan bu bayların niçin Yunan aleyhtarı olduğu anlaşılabilir. Hemen hemen bütün firmalar, Türk ortaklarla ya da Türk memurlarla birlikte çalışarak, büyük kar sağladıkları ve büyük ayrıcalıklardan yararlandıkları için, Doğu'da başlıca ticari rakipleri olan Yunanlıların gelişinden hiç hoşnut olmadılar...*” diye açıkça belirtmektedir. Uzun süre İzmir'de yaşamış olan Forbes adlı Ünlü İngiliz iş adamı⁸⁸ ise

---

⁸⁵ Umar, a.g.e., s.49

⁸⁶ www.compapp.dcu.ie/humphrys/FamTree/Maltass/turkey.history.html, (Erişim Tarihi:12.05.2011)

⁸⁷ Şenocak, a.g.e., s.175

⁸⁸“Forbes Ailesi, Buca'da ve Bornova'da köşklere sahip olan İzmir'deki Levanten aileler içinde en zenginlerden biriydi. Forbes Ailesi de uzun romanlara konu olabilecek bir aileydi ama İzmir romanları henüz yazılmaya başlamadığı için onların da öyküsü henüz edebi bir eser haline dönüşmemişti. Forbes'lerin Birinci Kordon'da bir “döviz büroları” da vardı. İzmir'e yanaşan gemilerden inenlerin yanlarında getirdikleri paralar ile İzmir'de “geçen paralar” arasında da bir değişim yapılması gerekirdi. Burada en güvenli “change-exchange” için Forbes'lere başvurmak yeterliydi. Forbes ailesi, Rumlar'ın Anadolu'dan

30 Nisan 1921 tarihinde, Lord Riddell'e (Bir İngiliz diplomat) gönderdiği yazısında şöyle diyordu. *"Yunan işgali altında bulunan bölgelerde durumun oldukça kötü olduğunu belirtmekten üzüntü duymaktayım. Yunanlılar, Türkleri yönetecek yeteneğe sahip kişiler değildir. İngiltere'dekilerin, Yunanlıların gerçek çehrelerinin bildiklerini sanmıyorum. Nazilli bölgesinde bu güne dek yapılan kamçılama, şimdi kurşunlamaya dönmüştür. Tüm ülkede bir terör havası esmeye başlamıştır. Yunanistan'dan en son gelen askerlerin disiplini oldukça zayıftır. Gördükleri her Türk'ün başıboş bir köpek gibi öldürülmesini görev sayıyorlar. Hiçbir Türk şimdi bölgede güven içinde dolaşamıyor ve hatta Osmanlı Rumları bile Yunan askerlerince tedhişe tabi tutuluyor."*⁸⁹ Forbes bir başka yazısında yine Riddell'e *"İzmir kentinde, her iki yan da çirkin olaylar çıkarıyor; ama bunun nedeni, Türkleri ürküten Yunan propagandasıdır. Bu ülkeyi veya herhangi bir bölümünü bu sırada Yunanlılara vermenin korkunç bir hata olacağı kanısındayım."* diyordu.⁹⁰ Harold Francis adlı bir İngiliz de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na 25 Şubat 1920 tarihinde gönderdiği bir yazıda; *"İzmir'i Yunan'a vermek, Liverpool'u Rusya'ya ve Marsilya'yı veya Havr'ı Almanya'ya teslim etmeye benzer"* demektedir.⁹¹

Bütün bu örnekler baktığımızda Levantenlerin Rumlara karşı tavrını anlayabiliriz. Siyasi ve ticari düşünceler belirleyici bir rol üstlenmiştir. Bu bölgede Rumların aktif bir pozisyona geçmeleri, her konuda Levantenlerin işine gelmiyordu. Dolayısıyla Türklerin yanında yer almak onlara daha cazip geliyordu. Yunanlılarla Türkler arasında yapılan savaş esnasında da Levantenlerin desteğinin Türklerin yanında olduğu görülmüştür. Hatta farklı kaynaklarda, Yunanlıların Anadolu'dan çıkarılması sırasında Rumlara ait mekânların yakılması olayında, Levantenlerin de parmağının olduğu söylenmektedir. Fakat konumuzla ilgili olmadığından bu husus üzerinde durmayacağız.

çıkartılmasına paralel olarak, 1920 yılından sonra İzmir'i terk ederek İngiltere'ye yerleşmiştir." http://www.nedimatilla.com/index.php?option=com_content&task=view&id=135&Itemid=39, (Erişim Tarihi: 20.05.2011)

⁸⁹ Salahi Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacıların Batı Anadolu'da Uyguladığı Siyaset, Son Yıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, Atatürk Araştırma Dergisi, İzmir, 1994, s.69

⁹⁰ Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1994, s.30

⁹¹ Sonyel, a.g.m., s.67

1.2.4.2. Ermeniler

Levantenler ve diğer azınlık gruplar gibi Ermeniler de yıllarca İzmir ve çevresinin önemli bir etnik unsuru olarak yaşamışlardır. Fakat diğer Levantenler hakkında farklı kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmasına rağmen, Ermeniler hakkında çok kısıtlı bilgiler mevcuttur. Şenocak bu durumu, İzmir'in kurtuluşu sırasında Ermeni mahallelerinin tamamen yanması sonucu, o dönemi yansıtacak birçok belgenin yok olmasına bağlamaktadır.⁹²

Tarihi kaynakları incelediğimizde, Ermenilerin Anadolu içlerindeki yerleşme ve yaşama zamanlarının çok eskilere dayandığı görülecektir. Gerek Selçuklular ve gerekse Osmanlılar zamanında varlıkları hep hissedilmiştir. Özellikle daha somut bir fikir vermesi açısından, Osmanlı Devleti sınırları içersindeki Ermeni tarihinden kısaca bahsedebiliriz: Osmanlı Devleti kurulduğu günden itibaren, altı yüz yılı aşan bir süre topraklarında bir Ermeni azınlığı barındırmıştır. Ama bu azınlık ancak geçen yüzyılın son çeyreğinde politika gündemine getirilmiştir. 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra, yabancı devletler, Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Ermenilere resmen el atmışlar ve daha sonra da, Osmanlı ülkesinde ciddi Ermeni kıpırdanışları ve silahlı ayaklanmaları görülmüştür. O tarihlerden başlayıp Osmanlı Devletinin çöküşüne kadar, yani yaklaşık yarım yüzyıl, Ermeni sorunu güncelliğini korumuş ve politika gündeminde kalmıştır.⁹³

19. yüzyılın ortalarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler, Çarlık Rusya'sınca, kendi amaç ve emelleri uğruna kışkırtıldı. İzmir'de Ermenilerin büyük bir çoğunluğu Osmanlı uyruğunda idiler ama Rus uyruklu Ermeniler de bulunuyordu.⁹⁴

Bu bölümde de Ermenilerin Anadolu'daki varlıklarını bütün yönleriyle ortaya koymaktan ziyade, İzmir'deki durumlarıyla ilgili bilgi verilecektir. Ermenilerin Türkiye'deki genel tarihine baktığımızda konu çok farklı yönlere kayacaktır.

a. Ermenilerin İzmir Tarihi ve Varlık Süreci

Bir doğu toplumu olan Ermenilerin İzmir'e gelişleriyle ilgili iki farklı göç ön plana çıkmaktadır. Birinci göç; Kilikya'daki Rupen Monarşisi'nin 1375'te düşmesi sonucu, 30.000 kadar Ermeni'nin, Memlukluların istilasından kaçarak Kıbrıs, Rodos, Hanya'ya ve bir kısmının da İzmir'e yerleşmesi sonucu gerçekleşmiştir. İkinci ve daha

⁹² Şenocak, a.g.e., s.191

⁹³ Dora Sakayan, Smyrne 1922, Türkçe Baskı: Sinan Yayınevi, Montreal, 2001, s.79

⁹⁴ Beyru, a.g.m., s.182

önemli göç ise; 1605'te Şah Abbas'ın baskısıyla binlerce Ermeni'nin İran'a ve Anadolu'ya zorunlu göçüdür. Bunlar öncelikle Nahçıvan, Erivan ve Karabağ'dan geldiler.⁹⁵ Aslında Ankara ve Afyon Ermenilerinin de aynı yolu izlemiş olması nedeniyle, ikinci teorinin daha doğru olması gerekir. Ermeni tüccar ailelerini İzmir'e çeken asıl sebep daha önce de ifade ettiğimiz gibi ekonomik olmuştur.⁹⁶

Osmanlı İmparatorluk kentlerinin hemen hepsinde olduğu gibi, İzmir'de de etnik-din esasına göre mahalleler oluşmaktaydı. Ermeni mahallesinin ise ilk olarak İzmir'de Türk mahallesine yakın bir konumda olduğu gözlemlenir. İlk Ermeni mahallesinin adı: Apona Mahala'dır. Burada bir kilise ve mezarlık oluşturmuşlardır. 15. yüzyıl sonrasında Ermeni Mahallesi Rum mahallesine daha yakın bir konuma doğru kaymış, böylece kent merkezine biraz daha yakın olmuşlardır. Bu mahalle, Kervan Yolu'nun iki yakasında gelişmiş olan "Les Haynots" mahallesidir.⁹⁷

Haynots'ın, doğudan gelen kara ticaret yollarının İzmir'e giriş kapısı olan Kervan Yolu ile özdeşleşmesi tesadüf değil, onların bu ticarete ne kadar faal olduklarının kanıtıdır. 18. Yüzyılda kent izlenimlerini aktaran Venezüellalı General Miranda'ya göre, burada bulunan evler muntazam olup, Yahudi mahallesine nazaran daha temiz ve bakımlıdır.⁹⁸ Yaşanan depremler, yangınlar nedeniyle defalarca yıkılıp yeniden yapılan Haynots 1830 yılında salgın hastalıkların yaygınlaştığı, çocuk ölümlerinin arttığı yaşam açısından elverişsiz labirentler görünümünü almıştı. 1845 yılında yaşanan yangın felaketinde neredeyse mahallelerinin tamamı yanmıştır. 900 Ermeni evinden yalnız 37'si kurtulmuştur. Bu yangında, İzmir Ermeni cemaatinin ana kilisesi St. Etienne'de yanan yapılar arasındaydı. Bu felaket sonrasında, Ermeni mahallesi yeniden imara açılır, 1850'de tamamlanan bu plana göre dik açılı sokaklar, dikdörtgen parsellere oturtulmuş yapılarla batılı tarzda şehirleşmiş mesken alanlarına dönüşür.⁹⁹

İzmir Ermenilerini sadece İzmir kent merkezi ile sınırlamaz isek; Bornova, Karşıyaka, Buca, Bayraklı, Karataş, Menemen, Bayındır, Selçuk, Bergama vs. gibi çok yerde ermeni cemaatleri ve kiliseleri bulunmakta idi. İzmir'deki ilk Ermeni mezarlığı

---

⁹⁵ Sakayan,a.g.e.,s.79

⁹⁶ Şenocak,a.g.e.,s.126

⁹⁷ Sakayan,a.g.e.,s.83

⁹⁸ Nahide Şimşir, İzmir'in Sosyal ve Ekonomi Tarihi, Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi Yayınları, İzmir,1999,s.123

⁹⁹ Şimşir,a.g.e.,s.124

Basmane taraflarında idi, daha sonra ise nüfus arttıkça yeni ve büyük bir mezarlık 1970'lerde dönemin belediye başkanı *İhsan Alyanak* tarafından nedensiz kaldırılan ve şimdi yerinde roman vatandaşların imarsız evlerinin bulunduğu, Gürçeşme Yahudi Mezarlığının karşısında inşa edilmiştir. Yine St. Etienne Kilisesi'nin avlusunda bir mezarlık bulunuyordu.¹⁰⁰

19. yüzyılın ilk yarısını oluşturan dönem içinde, İzmir'de, Ermeni nüfusunun önemli bir artış gösterdiği, çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir. Bu artışın genel olarak, Ermenilerin ekonomik yönden güçlenmesine bağlı olduğu söylenebilir. Öte yandan, siyasal emellerinin o dönemlerde, yabancı devletlerce henüz sömürülmemiş olması, Ermenilerin İzmir'de sakin bir yaşam sürdürmelerine ve olaylara fazla karışmamalarına sebep olmuştur.¹⁰¹ Sakayan'a göre ise, İzmir'deki Ermeni nüfusu üç yüz yılda pek hissedilir şekilde artmamış, nüfus en fazla 1915 yılında, Türkiye'nin pek çok yerinden tehcir nedeniyle gelenlerle artmıştır.¹⁰²

Daha önce de belirttiğimiz gibi, İzmir'de refah ve rahatlık içinde yaşayan Ermeni cemaati, milliyetçilik fikirleri, misyonerler, yabancı okullar ve büyük devletlerin desteği ile giderek güçlenmiş, kilisenin öncülüğünde bağımsızlık hareketlerine yönelmelerinde önemli bir etken olmuştur. Özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonucunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Ermeni konusu uluslararası bir mahiyet kazanmış, başta Rusya olmak üzere, bölgede emelleri olan Avrupa devletlerinin Osmanlı devletine baskı aracı olarak kullandıkları bir mesele haline gelmiştir. İşte bu durumla birlikte büyük devletlerin desteğinden cesaret alan Ermeni milliyetçileri, kendilerinden önce bağımsızlık hareketlerine girişen Sırp, Yunan ve Bulgarlar gibi aynı yolu izleyerek Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan kurmak amacıyla harekete geçmişlerdir. Ancak Ermeniler, Bulgarlar, Sırp ve Yunanlılar gibi Osmanlı devletinin hiçbir yerinde çoğunluğa sahip değillerdi. Dolayısıyla bağımsız bir Ermenistan kurmak için gerekli olan maddi unsurlar (nüfus, sınırları belli bir bölge) mevcut değildi. Bu sebeple Ermeni milliyetçileri maddi unsurlardan mahrum bir milliyetçilik akımının amaçlarını gerçekleştirmek için meşru devletlerine, yani Osmanlıya karşı mücadele metodu olarak terörü seçmişlerdir. Bunun sonucu Doğu Anadolu'da başlayan çatışmalara ve isyanlara

---

¹⁰⁰ Şimşir, a.g.e., 124-127

¹⁰¹ Beyru, a.g.m., s. 180

¹⁰² Sakayan, a.g.e., s. 79

İzmir'de yayınlanan Ermenice gazeteler tarafından geniş olarak yer veriliyordu. Ermenilerin şikâyetlerinin ardı arkası kesilmiyordu. Ermenice gazeteler Doğu Anadolu ile ilgili haberleri çok abartıyorlar, doğu vilayetlerinde ihtilaflardan, katliamlardan, kanlı çatışmalardan bahsediyorlar, Doğu'da asayişten eser bulunmadığı yolunda Avrupa kamuoyuna mesaj vermeye çalışıyorlardı. İzmir Ermeni murahhası İnceyan Efendi'nin İzmir'de yayınlanan Taşnik adlı Ermenice gazeteye verdiği mülakat, bir din adamına yakışmayacak tarzda ve Rus görüşlerine uygundu. İnceyan Efendi, gayet ağır ve tahrik edici ifadeler kullanmış, Türk hükümetini suçlayan bir demeç vermiştir.¹⁰³

İzmir'de de güçlü bir Hınçak ve Taşnak komitesi kurulmuştu ve İzmir'den doğu Anadolu'daki üyelerine silah ve para sağlıyorlardı. Aynı zamanda diğer bölgelerde olduğu gibi Ermeni ayaklanmasına destek vermeyen ve devlete bağlı olan Ermenileri de öldürüyorlardı. İzmir'de Jamhyan ve Balyozyan da devlet taraftarı olduğu için Taşnakların kurbanı olmuştu. Artan olaylar sonucu alınan tehcir kararına karşın, İzmir'den yapılan sürgünler çok azdır. Bunda İzmir Valisi Rahmi Bey'in ve Alman ordu kumandanı Liman Von Sanders'in kişisel çabalarının önemli rolü vardır. Rahmi Bey'in İstanbul'a çektiği bir telgraf durumu çok iyi özetlemektedir: *“Burada doğmuş, büyümüş, zengin olmuş, memleketin iktisadiyen maarifine hizmet, fukarasına muavenette bulunmuş ve bulunmakta olanlar ve cidden erbabi-ı haysiyet ve namusta olanlar ve diyebilirim ki bazı Türklerden ziyade Türklük hissiyle mütehasıs bulunanlar sürülüyor, durdurunuz.”* Liman von Sanders de çoğunlukla askeri sebepleri gerekçe göstererek, kendisine sorulmadan böyle büyük bir sürgün yapılmasını kabul etmediğini, bunun bir kez daha yaşanması durumunda silahla müdahale edileceğini söylemiştir. Bu çıkışının sebebi olarak İzmir'den yapılacak sürgünler kararının Almanya tarafından alındığı söylentisi de gösterilebilir. Sonuçta İzmir'den yalnızca 500 kadar sürgün yapılabilmektedir. İzmir'in 15 Mayıs 1919 yılında Yunanlılarca işgalinden Ermenilerin memnun kaldığına hiç şüphe yoktur.

9 Eylül 1922'de İzmir'in Türkler tarafından geri alınışı sonrası ve öncesi birçok Ermeni ailesi İzmir'i terk etmişti bile. Fakat 13 Eylül 1922'de başlayacak İzmir yangının sorumlusu olarak görülenlerden biriside İzmirli Ermenilerdir. Bu bitmez tartışma başka bir araştırma konusu olmakla birlikte, İzmir Yangını Ermeni mahallesini ve içindeki tüm ev, depo, kiliseleri silip süpürmüştür. İzmir Ermenilerinin büyük çoğu Yunanlılarla

---

¹⁰³ Evren Ünlü, <http://evrensmyrna.com/2011/05/izmir-ve-bornova-ermenileri-1.html>, (Erişim Tarihi:03.05.2011)

birlikte Yunanistan'a ve oradan da Avrupa ülkelerine göç etmiştir. 1927 yılında İzmir'de yapılan nüfus sayımında sadece 26 kişi Ermenice konuştuğunu beyan etmiştir.¹⁰⁴

b. İzmirli Ermeniler'de Kültürel ve Ekonomik Hayat

Cemaatin büyük maddi olanaklarının da etkisiyle kültürel yaşam çok hareketliydi. İmparatorluğun ilk Ermenice günlük gazetesi Arpi Araradian 1853 yılında İzmir'de yayımlanmış. Daha önceleri de Arşaluys Araradian (1840–1886), Dzarig (1862) Arevelian Mamul gibi dergilerin varlığını da görmekteyiz. Bunların dışında edebi eserler de basılırdı. V. Cuinet İzmir Ermenileri için şöyle yazmış "Sabırlı, aktif enerjik ve iyi tüccar olan Ermeniler ülkenin en zenginleriydi. Rumlardan daha iyi bankacı olan Ermeniler, Türkçeyi de iyi konuştuklarından, avukatlık mesleğine de yönelmişlerdi." Tüm Ermeniler gibi ticaret erbabı olan İzmir Ermenilerinin çoğu büyük ya da küçük bir dükkân ya da işletme sahibi idiler. O yüzden Rum, Musevi ya da Türk Mahallerinden daha az fakir cemaat üyesi bulunurdu. Alt gelir grupları ise konsolosluk kavalı, bekçilik, inşaat işleri gibi daha az gelirli işler yapmakta idi.

Konuyla ilgili olarak Goffman'ın yaklaşımı ise; *"1620'lerde, Fars, Türk ve Avrupa dil ve adetlerini çok iyi bilen Ermeniler uluslar arası bir ticaret ağı kurmuş, İzmir'in potansiyelini fark etmiş ve limanda bir ipek çarşısı yaratmışlardı."*¹⁰⁵ Şeklinde. Goffman bir başka yerde ise, *"...şu anda İzmir'de, Ermenilerin Halep'e götürmek yerine buraya getirdikleri ipek, yün, balmumu ve pamuk üstüne büyük bir ticaret var. Ermenilerin İzmir'e gelmesi kendileri için daha yararlı, çünkü daha az vergi ödüyorlar..."*¹⁰⁶ Aslında bütün bu ifadeler bakıldığında yine ekonomik nedenlerin ön plana çıktığını söylemek mümkün hale gelmektedir.

Burada Ermenilerin kültürel alandaki faaliyetlerine değinmek faydalı olacaktır. İzmir'in diğer azınlık grupları gibi Ermenilerde kendi kültürlerinin yanı sıra, sportif ve sanatsal etkinlikler içinde de varlıklarını ortaya koymuşlardır. 20. yüzyıl başlarında kentte Rumların Panionios, Apollon ve Pelops kulüplerinin yanı sıra Ermenilerin de Vartanyan isimli futbol takımı bulunuyordu. 1900'lerin ilk yıllarında İzmir'de futbol adına en önemli etkinlik, Rum ve Ermeni takımlarının İngilizlerle yaptıkları müsabakalardı. Sözümlü ettiğimiz karşılaşmaların çoğu, bugünkü Şirinyer

¹⁰⁴ Ünlü, a.g.w. a, /izmir-ve-bornova-ermenileri-1.html

¹⁰⁵ Goffman, a.g.e., s.69

¹⁰⁶ Goffman, a.g.e., s.46

Hipodromu'nun bulunduğu alan ile Alsancak Stadı'nın yer aldığı Punta çayırı ve Bornova spor sahasında yapılıyordu. Bu futbol sahalarındaki maçlara Bornova ve Buca'daki İngiliz takımlarının yanı sıra Panionios, Apollon, Pelops gibi Rum ve Vartanyan gibi Ermeni kulüpleri ile Scotch, Packers, Amerikan Koleji, Evangelidis okul takımları da katılıyorlardı. İzmir Türkleri 20. yüzyıl başlarında bu müsabakalarda yalnızca seyirci olarak yer alıyorlardı.

II. Meşrutiyet'e kadar (1908) Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler için spor yapmak hem sarayın yönetim anlayışına ters düşmesi, hem de muhafazakârların sert tutumu nedeniyle olanaksız gibiydi. Bu nedenle Amerikan Koleji'nden atılan Talat Bey, okumak üzere ailesinin de desteğiyle İngiltere'ye gönderildi; iki yıl İngiltere'de kaldı ve futbolun beşiği sayılan Büyük Britanya'da futbolunu geliştirdi. Nejat Evliyazade ise Belçika'ya gitti ve Belçika'da futbol oynayan ilk Türk oldu.¹⁰⁷

---

¹⁰⁷ Ünlü, a.g.w. a, /izmir-ve-bornova-ermenileri-2.html

İKİNCİ BÖLÜM

2. İZMİR LEVANTENLERİNDE EĞİTİM VE EKONOMİ

1. Levantenler ve İzmir’de Eğitim

İzmir’de Levantenlerin, siyasal, ekonomik, kültürel, sportif v.s, alanlardaki gelişmişlerinin yanı sıra eğitim alanının da da birçok yönden aktif olduklarını görmekteyiz. Bu konuda, İzmir’deki gelişmelere geçmeden önce, Osmanlı Devleti üzerinde yabancıların eğitim politikaları üzerinde durmakta fayda mülhaza edilmektedir. 17. yüzyılın başlarından itibaren Batılıların bu alandaki geniş kapsamlı çalışmalarına bakıldığında konunun önemi anlaşılmaktadır. Batılıların ve diğer gayrı-müslim tebaanın okullaşma çalışmaları, bu çalışmaların boyutu, Türk eğitimine etkisi genel olarak gelirlerini karşılama durumları, eğitim sistemini hangi amaç doğrultusunda geliştirdikleri gibi konulara değinmek daha doğru yaklaşımlara sebep olacaktır.

2.1.1. Türk Eğitim Tarihindeki Yabancı Okullara Genel Bir Bakış

Osmanlı Devleti, eğitim ve öğretim kurumlarını açma ve yönetme hususunda Türk ve Müslümanları serbest bıraktığı gibi azınlıkları da özel kurumlar açma konusunda serbest bırakmıştır. İstanbul’un Fatih Sultan Mehmet tarafından fethedilmesiyle siyasi bağımsızlıklarını kaybeden Rumlara, “Patrik” adında bir ruhani reisin başkanlığında cemaat halinde yaşama hakkı verilmiştir. Böylece bu cemaate din, dil, gelenek ve göreneklerinde tamamen serbest hareket etme hakkı tanınmıştır.¹⁰⁸ Rumlara verilen bu haklar daha sonra Ermeni ve Yahudilere de tanınmıştır. Böylece Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan diğer gayri müslimlere de Müslümanlar gibi eğitim ve kültür kurumları açma hakkı verilmiştir. Bu okullar ve kurumlar aynı Türk-İslam okulları ve kurumları gibi devlet tarafından değil, zenginler, hayırseverler, cemaatler tarafından kuruluyor ve destekleniyordu.¹⁰⁹

Türk eğitim tarihinde bu günkü anlamda çerçevesi çizilen özel eğitimin resmi belgelerde yer almaya başlaması, 1856 Islahat Fermanı’na dayanmaktadır. Bu fermana göre azınlıklar, cemaat olarak okul açma ve geliştirmeye izinli sayılmıştır. Daha önceleri, geleneksel eğitim anlayışına uygun olarak her caminin yanında bir sıbyan mektebi veya medrese bulunabildiği gibi, diğer dinlere ait mabetlerin yanında da o cemaatlere ait olan okullara dokunulmamıştır. 19. yüzyılın ortalarında genel eğitimin

¹⁰⁸ Ersoy Taşdemirci, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, Sayı:10,2001,s.14

¹⁰⁹ Taşdemirci, a.g.m. s.14

öneminin anlaşılmaya başlamasıyla, kendilerine ait okulları genişletmeye başlamışlardır.¹¹⁰

Tanzimat sonrasında Osmanlı döneminde okul yapılanmasında görülen bu çeşitliliğin sayısını daha da arttırmak mümkündür. Bu tür bir yapılanmada eğitimde birliğin olmadığı açıkça görülmektedir. Okulların bağlı oldukları kurum ve kuruluşlara göre çok başlılık, dağınıklık ve tam bir düzensizlik söz konusudur. Buna paralel olarak bu okulların amaçları ve buralarda izlenen eğitim-öğretim, birbirinden farklıdır. Özellikle azınlıklar ve diğer batılı devletler, Osmanlı sınırları içinde, kapitülasyonlar yoluyla verilen ayrıcalıklar nedeniyle, kısa zamanda ve çok sayıda okullar açmışlardır. Batı örneği esas alınarak, gelişmiş okul sistemi anlayışına uygun olarak açılan bu özel okullar karşısında, devletin açtığı yeni okulların sayısı ve etkisi oldukça sınırlı kalmıştır. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte Osmanlı devleti sınırları içinde, en hızlı gelişen ve yaygınlaşan okullar, yabancı ve azınlık okullarıdır. Batılı devletler, çağın gerisinde kalan Osmanlı Devletinin geniş topraklara sahip olması ve buralarda yaşayan farklı ulusların varlığını göz önünde tutarak, açmış oldukları okullar vasıtasıyla, bunlardan yararlanma ve nüfuz sahibi olma politikasını izlemişlerdir. Özellikle bu devletlerin Hıristiyan ulusları kendilerine yakın hissetmelerinden dolayı, siyasi, dini, kültürel, sosyal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda kendilerine yarar sağlayacak özel okul açma ve açtırma girişiminde bulunmuşlardır. Bu yolla Osmanlı ülkesinin her yanında azınlık okulları açılmıştır.¹¹¹

Batılı Devletler, Osmanlı Devleti üzerinde güçlerini ve nüfuzlarını artırabilmek için gayrimüslimleri himaye altına alıp, onları kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmak istiyorlardı. Batılı Devletlerin bu siyaseti Osmanlı Devleti'nden ayrılmayı düşünen gayrimüslimlerin siyasi, ekonomik, dini amaçlarına uygun düştüğünden gayrimüslimler bu durumu kolayca kabulleniyorlardı. Batılı Devletler, bizzat kurdukları yabancı okullar ve her türlü yardım ve desteği sağladıkları “azınlık okulları” vasıtasıyla eğitim-öğretim hizmetinin yanında, kendi emelleri doğrultusunda kullanmak istedikleri azınlıkları etkileri altına almaya başladılar.¹¹² Açılan bu azınlık okulları vasıtasıyla, azınlıklar üzerinde çıkar ve nüfuz mücadelesi başlamış, ayrıca azınlıklar üzerinde çok

---

¹¹⁰ Selçuk Uygun, Türkiye’de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış(Gelişim ve Etkileri),Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, yıl:2003,cilt:36,sayı:1-2,s.109

¹¹¹ Uygun,a.g.d.,s.110

¹¹² İlknur Polat Haydaroğlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990, s. 202.

yoğun bir mezhep propagandası oluşmuştur.¹¹³ Bunun neticesinde Fransızlar, Ermeni okullarına dolayısıyla Katolik okullarına; İngilizler Ermeni okullarına, dolayısıyla Protestan okullarına; Amerikalılar Ermeni okullarına, dolayısıyla Protestan okullarına; Ruslar Ortodoks okullarına, Ermeni okullarına ve Rum okullarına; Yunanlılar Rum okullarına her türlü yardım ve desteği yapmışlardır.

Türk eğitim tarihinde “yabancı Okullar”, “Misyoner Okulları”, “Protestan okulları”, “Azınlık Okulları” vb. adlar altında tarihsel ve eğitsel yönleriyle ilgili yapılan çalışmalarda varılan ortak sonuç, özel okul statüsündeki bu okulların devletin eğitim politikası ya da amacından saptıkları ve devlet aleyhinde çeşitli etkinliklerde buldukları yönündedir. Bu okulların genel eğitim verme amacından çok, kültür emperyalizminin taşıyıcıları oldukları yönündeki düşünce de diğer ortak noktadır.¹¹⁴

Yahya Akyüz tarafından yayınlanan iki arşiv belgesinde¹¹⁵, Abdülhamit dönemindeki Protestan okulları konusunda ilginç bilgilere yer verilmiştir. Bu belgelerden ilki, Eğitim Bakanı Zühtü Paşa tarafından Padişahlık Makamı Baş Kâtipliğine gönderilen bir mektup ve ilişişinde bazı rakamsal bilgileri içeren bir defterdir. Bu belgede Zühtü Paşa, (1890’lı yıllar) Osmanlı Devleti sınırları içinde 392 Protestan ve Amerikan okulu bulunduğunu; bunlardan 108’inin Abdülhamit döneminde, 284’ünün ise daha önce açıldığını belirtmiştir. Bu okulların hemen hepsinin kuruluşunda Amerikan Board Misyoner Örgütü vardır. Devlet adamlarının açılmasına göz yumduğu bu okullar, köylere kadar rahatlıkla inebilmişler, her türlü devlet denetiminin dışında kalmışlardır.¹¹⁶ Devlet, yabancı okulların olumsuz etkilerinin farkındadır. Ancak hükümetler, bu okulların zararlı etkilerini önleme konusunda güçsüz kalmıştır. Bu okulların nasıl kurulup, eğitim-öğretim vereceği ve öğretmenlerinin atanması ve ders programlarının içeriği konusunda devletin denetim ve gözetiminde olması gerektiği, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nde belirlenmiştir.

¹¹³ Şamil Mutlu, Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005, s. 11.

¹¹⁴ Hidayet Vahapoğlu, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, M.E. B.Yayınları, İstanbul,1997,s.121

¹¹⁵“Bu belgelerin her ikisi de Abdülhamit dönemine aittir. Birincisi, Maarif Nazırı Zühtü Paşanın (Nazırlığı:1891–1902) 20 Temmuz 309 (1893)’da “Mabeyn-i Hümayun Baş Kitabeti”(Sultan’ın Sekreterliği)’ ne yazdığı bir tezkereye ilişik bir defterdir. İkinci belge, Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşanın 4 Kânunuevvel 314 (1898)2de Amasya’dan yine Mabeyn-i Hümayun Baş Kâtip’ine gönderdiği bir Layiha’dır.”,Başbakanlık Devlet Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım No:35–14,Zarf No:100–126,Karton No:102–11,Evrak No:232–2287

¹¹⁶ Uygun,a.g.d.,s.110

Ancak, bu hükümler, çoğu zaman yazılmış olmaktan öteye geçememiş ve yabancılara ait özel okullar, devlet denetiminin dışında kalmıştır. Osmanlı Devleti zaman zaman yapılan farklı düzenlemelerle her ne kadar kâğıt üzerinde müdahale yetkisi elde etmişse de, gerçekte bu okullar patrikhane ve hahamlar tarafından devlet içinde devlet gibi yönetilmişlerdir. Hatta padişaha bile karşı gelecek kadar güçlenmişlerdir. Zühtü Paşa bu okulların denetimsizliğine ilişkin çaresizliği şöyle betimlemiştir: *“Adı geçen okullarda okutulan kitaplar, programlar hükümetçe bilinmiyor. Yeterli teftiş yapılamadığından, yabancılar tam bir fırsat ve meydan bularak kendi müfredatlarını uyguluyorlar. Şayet tuttukları yolun ve davranışların gerçek yüzünü birazcık olsun anlamak amacıyla hükümet memurları ve eğitim müfettişleri okula gitmek isterlerse, okula kabul edilmedikleri gibi her türlü zorlukları çıkarmaktadırlar. Denetim ve incelemenin yapılabilmesi için bağlı oldukları konsoloshanelere ve oradan elçiliklere başvurulması gerektiğini söyleyerek teftiş kapısını kapattıkları ve cevap vermekten kaçındıkları, her gün rastlanan olaydır.”*¹¹⁷

Dikkatle araştırıldığında, bu okulların öğrencilerinin sadece yabancılar değil, aynı zamanda Müslüman ailelerin çocuklarının da tercih etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. Bu tercihin çeşitli sebepleri olabilir. Fakat Mutlakiyet dönemi başlarında İzmir Rüştüyesi’nde¹¹⁸ okuyan Halit Ziya Uşaklıgil’in azınlık ve yabancılara okulları ile Türk okullarını karşılaştırdığı şu anısı, bu okullara olan ilginin nedenlerini daha da açıklayıcı niteliktedir: *“O dönemde İzmir’de Ermenilerin ve Rumların birçok bilgi kurumlarından başka lise derecesinde çok büyük, mükemmel okulları vardı ki her türlü öğretim araçları ile tamamlanmış oldukları gibi, her birinin iktidarları, liyakatleri ile tanınmış öğretmenleri vardı... Musevilerin Okulu ise, hepsinden çok dikkate değer olanıydı. Bu Alliance Israelite Mektebi garip bir rastlantı ile tam Rüştüye Mektebinin karşısında idi. Böyle biri yüksek, büyük yüzü ile, öteki bodrum katı yarım bırakılmış tek katlı küçük ve utangaç görünüşüyle karşı karşıya dururken, birinden tatil saatinden alay*

---

¹¹⁷ Uygun,a.g.d.,s.111

¹¹⁸ “İzmir Rüştüyesi ya da kuruluşundaki adıyla İzmir Mekteb-i İdadisi 1886 yılında açılmıştır. İzmir Mekteb-i İdadisi, İzmir Mekteb-i Sultanisi, İzmir Birinci Mekteb-i Sultanisi, İzmir Erkek Lisesi, İzmir Birinci Erkek Lisesi ve İzmir Atatürk Lisesi gibi isimlerle anılmıştır. Halen İzmir Atatürk Lisesi olarak eğitim-öğretim hayatına devam etmektedir. İzmir Atatürk Lisesi Türkiye’de pek çok ünlü ismin eğitim aldığı bir kurum olma özelliği taşımaktadır. Yakın tarihe damgasını vuran Atatürk Liseliler arasında; Şükrü Saraçoğlu, Halil Mentеше, Selim Sırrı Tarcan, Refik Şevket İnce, Halid Ziya Uşaklıgil, Ahmet Haşım, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ferit Eczacıbaşı gibi daha birçok ismi görmek mümkündür.”Melih Tınal, İzmir Atatürk Lisesi Tarihçesi,19.yüzyıldan 21.yüzyıla İzmir Atatürk Eğitim Vakfı Yayınları(1),Altın Kitap Matbaası, İzmir,1999,s.188

alay yüzlerce Yahudi çocuğu dalgaları taşıdığı sırada, ötekenden mevcudu nihayet yüze zor varan Türk çocuklarının seyrek kafileleri etrafa dağılırdı. Bu zıtlık, pek aç bir dille hali anlatırdı. Sonraları, burada öğretmen olan sekiz on kişiyi tanıdım. Rahiplerin (öğretmenlerin) arasında Kimyada, Fizikte, Kozmografyada, Matematikte geniş iktidar sahipleri vardı ki, okulun mükemmel laboratuvarlarında ve rasathanelerinde bir yandan öğrencilere bilimin aydınlığı verilirken, bir yandan kendileri incelemelerine devam ederlerdi. Alliance Israelite'nin birçok öğretmenleri Paris merkezinde öğrenimlerini bitirince gönderilmiş, mesleklerine âşık kimselerdi.”¹¹⁹ Uşaklıgil'in de belirttiği gibi azınlık ve yabancıların açtıkları özel okullar, modern ve nitelikli eğitim-öğretim kurumlarıdır. Buralarda görev alan öğretmenler de iyi yetiştirilmiş idealist öğretmenlerdir.¹²⁰

Osmanlı ülkesinde açılan ikinci grup gayri müslim okulları, yabancı okullardır. Bu okulların Türkiye’de açılışlarının başlangıcı, papalığın siyasi gücü misyonuna sahip olan Fransa ile İslam dininin koruyucu gücü durumunda olan Osmanlı Devleti arasında 1536 yılında imzalanan ve “kapitülasyonlar” adıyla bilinen iktisadi ve ticari mahiyetli işbirliği antlaşmasına kadar gitmektedir. Bu antlaşmayla, Osmanlılara karşı olan Avrupa birliğini ve haçlı ruhunu yıkmak amacıyla Fransızlara iktisadi ve ticari bazı ayrıcalıklar verilmiştir. Bu antlaşma daha sonra dini, siyasi, hukuki ve sosyal muhtevalar da kazanmıştır. Devletin zayıflamasına paralel olarak, Fransa’ya tanınan imtiyazlar diğer Avrupa ülkelerine de tanınmıştır. Mesela yabancı devletlerden Fransa ve İtalya, Katolik Hıristiyanları; Almanya hem Katolik hem de Protestanları; Rusya Ortodoksları; İngiltere ve Amerika Protestanları himaye haklarını elde etmişlerdir. İşte bu himaye haklarından yararlanan Hıristiyan misyonerleri, Osmanlı ülkesine yayılmışlar, çeşitli eğitim ve kültür kurumları açmışlardır. İlk zamanlarda fazla bir varlık gösteremeyen gayri müslim okulları, asıl zararlı faaliyetlerini bilhassa Tanzimat’ın ilanından sonra göstermiştir.¹²¹ 1820 yılında başlayan ve Kurtuluş Savaşı'na sonuna kadar süren zaman içerisinde Osmanlı Devletinde misyonerlik faaliyetleri çok hızlı bir şekilde gelişmiştir. Misyonerlik faaliyetlerinin bu denli başarılı olmasında şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Islahat Fermanı ile verdiği ayrıcalıklar, kapitülasyon anlaşmaları ile verilen ayrıcalıklar

---

¹¹⁹ Yahya Akyüz, Başlangıçtan 2001’e Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul,2001,s.224

¹²⁰ Uygun,a.g.d.,s.111

¹²¹ Nevzat Ayas, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler, M.E. B.Yayınları, Ankara,1948,s.622

ve Osmanlı Devleti'nin bölgelerine ilgi göstermemesi etkili olmuştur. Başlangıçta kendilerine Anadolu'da hedef bulamayan misyonerler daha sonra Ermenilere odaklanıp çalışmalarında başarılı olmuşlardır. Açtıkları okullardan mezun olanların başarılı olmaları bu okulların etkilerini artırmıştır. Hatta zamanla Müslüman Türkler dahi çocuklarını bu okullara göndermeye başlamışlardır.¹²² Zaman için ilkokullar, ortaokullar, yatılı kız ve erkek okulları, kolejler ve ilahiyat okulları ülkenin her yanında faaliyet göstermişlerdir. Öyle ki bu okulların hemen hemen ülkedeki okulların 1/3 üne tekabül ettiği söyleniyordu.¹²³ Bu çeşit faaliyetlere oldukça müsamahalı davranılması, Batılıların çalışmalarını daha da artırmış, 1863 yılında Robert, 1871 yılında İstanbul Kız Koleji ve İzmir'de Enternasyonal Kolejler gibi okullar açılırken, Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerleri Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikri alt yapıyı oluşturuyorlardı.¹²⁴

Fransiscain Rahipleri: Kilise ve okul,

Dominicain Rahipleri: Kilise ve Okul,

Cizvit Rahipleri: Kilise ve Okul

Capucin Rahipleri: Dil Okulu ve St. Benoit Kolejleri,

Lanarist Rahipleri: Erkek ve Kız Okulları, St. Joseph Koleji¹²⁵, Notre Dame de Sion Okulu¹²⁶

Congregation Rahipleri: İtalyan okulları

Asuomption Rahipleri: İlkokul, sanat okulu, fakir ve kimsesizlere ait okul, Fransızca öğretmenliği gibi alanlarda faaliyet göstermişlerdir.¹²⁷ 1900 yılında sadece

¹²² www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/700ozelaytensezer.pdf/ Osmanlı_devletinde_misyonerlik, (Erişim Tarihi: 13.05.2011)

¹²³ a.g.w.a.,Osmanlı_devletinde_misyonerlik

¹²⁴ Bayhan,a.g.d.,s.209

¹²⁵ “İzmir, Jean-Baptiste de La Salle’ın yandaşları tarafından yönetilen okullara malik olma avantajına sahip ilk Yakın Doğu şehri olmuştur. 1841 yılında, Lazarist Rahiplerinin yönettiği okulun küçük sınıflarını okutmak üzere, beş Frer İzmir’e gelmiştir. Bu okulun binası bugün, Büyük Efes Otelinin karşısındaki Ticaret Lisesi binasıydı. Aynı yılın Eylül ayında, Lazarist Rahiplerinin okulu Saint-Benoit’nın küçük sınıflarını okutmak üzere birkaç Frer İzmir’den İstanbul’a gitmiştir. Daha sonraki yıllarda da Beyrut ve İskenderiye’de okullar açmışlardı.”izmirsj.k12.tr/saintjoseph Not: St.Joseph Koleji halen aktif olarak İzmir’de eğitim öğretimine devam etmektedir.

¹²⁶ “ Dame de Sion Mektebi İzmir Karşıyaka’da kurulan bir Fransız okuludur. Fransız bir misyoner örgütü olan Fille de Charite tarikatının açmış olduğu bu okullar, ilköğretimden liseye kadar çeşitli derecelerde eğitim veren okullar olup, genelde bu öğrencilere yönelik eğitim vermişlerdir. Soeur’ler (Rahibe) okulu olarakta nitelendirilir. Erkeklerin gittiği okullar ise Frere diye adlandırılırdı.”Pelin Böke, Bir Okulun İzinde; Karşıyaka Notre Dame de Sion Mektebi, İzmir Kent ve Kültür Dergisi, s:3,Mart 2001 Not: Mektebin bulunduğu bina, şu anda MEB’e bağlı Selçuk Yaşar İlköğretim Okulu olarak kullanılmaktadır.

¹²⁷ Bayhan,a.g.d.,s.208

Amerikan Misyoner okullarının okul ve öğrenci sayılarına dahi bakıldığında faaliyet alanının yoğunluğu daha net ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki;

<u>Okul Türü</u>	<u>Okul Sayısı</u>	<u>Öğrenci Sayısı</u>
İlkokul	378	14.414
Ortaokul ve Lise	33	2600
İlahiyat Okulları	3	22
Kolejler	3	520
Toplam	417	17.566 ¹²⁸

Açılan bu azınlık okulları şu örtülü amaçlar gözetilerek açılmışlardı:

- Gayrimüslimleri, eğitim ve propaganda yoluyla milli duyguları ve milli bilinci uyandırarak Osmanlı Devleti'nden kopmalarını sağlamak,
- Hıristiyan olmayanları Hıristiyan yapmak,
- Hıristiyanların dinlerini, benliklerini unutmalarını önlemek ve bu şekilde taraftar bulmak,
- Osmanlı Devleti'nin ticaret, sanayi ve ekonomisini kendi tekellerine alıp kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek,
- Çok sayıda Hıristiyan din adamı yetiştirerek Müslüman-Türk çocuklarını kültürel emperyalizm yoluyla din, dil, örf ve âdetlerinden kopmalarını sağlamak. Böylece dini ve milli benliklerini kaybetmelerini sağlamak,
- Kendilerini himaye eden ve destekleyen Batılı Devletlerin ve ABD'nin Osmanlı üzerindeki emellerinin takipçisi olmak, gerekirse bu hususta ilgili devletlere rapor ve bilgi vermek,
- Yetiştirecekleri elit bir grupla, Osmanlı Devleti'nin politikalarını kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda yönlendirmek,
- Avrupa ve Amerikan sanayisinin ihtiyaç duyduğu hammadde için yeraltı ve yer üstü zenginliklerini araştırmak ve bunları ilgili devletlere haber vermek. Nitekim azınlık okulları, yeraltı ve yer üstü kaynaklarının zengin olduğu ve jeostratejik önem taşıyan yerlerde kurulmuştur.

---

¹²⁸ Bayhan,a.g.d.,s.209

- Avrupa ve Amerikan kültür sisteminin ve zihniyetinin temsilcisi olup, bunu imparatorluk geneline yaymak,
- Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikri alt yapının okullar vasıtasıyla gerçekleşmesini sağlamak,
- Basın yayın araçlarını da kullanarak Avrupa ve Amerikan kamuoyunu kendi lehlerine, Osmanlı Devleti aleyhine kararlar alacak şekilde etkilemek.¹²⁹

Avrupa Devletleri azınlık okullarına çok sayıda misyoner, ajan öğretmen, kitap, dergi, broşür göndererek ders programları yoluyla azınlıkları kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştılar.¹³⁰

Azınlık okullarında Batılı ve Amerikalı misyonerler tarafından gayrimüslimlere, ayrılıkçı ve bağımsızlık fikirleri aşılanıyor, bu okullarda okuyan öğrenciler tam bir isyancı ve ihtilalci olarak yetiştiriliyordu. Rumların ayaklanıp bağımsız bir Yunanistan Devletini kurmasında (1829),¹³¹ Bulgarların ayaklanıp bağımsız bir Bulgaristan Devleti'ni kurmasında (1908)¹³² Ermenilerin sık sık bağımsızlık isteğiyle ayaklanmasında bu azınlık okullarının ve bu okullarda görev ajan misyonerlerin çok büyük rolü olmuştur.¹³³

Bütün bu gelişmelere paralel olarak İzmir'de de birçok eğitim ve öğretim kurumunun açıldığı görülmektedir. Hatta yabancı okullaşmanın en hızlı olduğu yerlerden birisinin İzmir olduğunu söylemek mümkündür. Bu okullar arasında sayı olarak Rum okullarının çokluğu dikkati çekmektedir. Rum okullarını ise Ermeni ve Yahudilere ait okulların izlediğini görmek mümkündür. Sonrasında ise; mevcut Türk, Rum, Ermeni ve Yahudi okullarının dışında kilise okulları, İtalyan, Alman, İngiliz, Amerikan, Fransız okullarının da yoğun bir eğitim faaliyetine başladığı anlaşılmaktadır.

Bu çok renkli eğitim sistemi içinde önemli bir ticaret kenti olan İzmir'de yabancıların ve azınlıkların zenginliğine paralel olarak eğitim olanaklarının da çokluğu

¹²⁹ Halit Ertuğrul, Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkileri, Nesil Yay., İstanbul 2005, s. 134-135; Haydaroğlu, a.g.e., s. 194

¹³⁰ Necdet Sevinç, Ajan Okulları, Dede Korkut Yay., İstanbul 1975, s. 106-107; Sezer, a.g.m., s. 185.

¹³¹ Süleyman Kocabaş, Türk-Yunan Mücadelesi, Bayrak Yay., İstanbul 1984, s. 81-82.

¹³² Ömer Turan, Avrasya'da Misyonerlik, ASAM Yay., Ankara 2002, s. 12.

¹³³ Abdülkadir Yuvalı, "Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü", Yakın Tarihimizde Kars ve Doğu Anadolu Sempozyumu, Ankara 1999, s. 201-202; Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü", Atatürk Yolu Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1, Ankara 1988, s. 3-4.

ve eğitim düzeyi dikkat çekmektedir. Üstelik kentte yaşayan Türklerden de oldukça ileri durumdaydılar.¹³⁴

Konuyla ilgili buraya kadar genel bir çerçeve çizildikten sonra, bundan sonraki bölümlerde ise genel olarak Levantenlerin veya Batılıların İzmir’de ki eğitim faaliyetlerine değinilecektir.

2.1.2. Yabancıların İzmir’in Eğitimindeki Yeri ve Etkileri

2.1.2.1. Rumlar ve Eğitim-Öğretim

Daha önce, Rumlara ait eğitim kurumlarının çokluğundan ve eğitime en çok önem veren azınlıklar olduğundan bahsetmiştik. Buna rağmen, Rum cemaatinin İzmir’de 1702’ye kadar düzgün örgütlenmiş okulları mevcut değildi. 1723’de Cizvitler İzmir’de bir misyonerlik teşkilatı kurup Rum Ortodoks çocuklar için okul yapma teklifinde bulununca, patrik, cemaatine karşı olan sorumluluklarının farkına vardı ve Rum çocuklar için bir okul kurması amacıyla Yunan bağımsızlık savaşında önemli bir rol oynamış şair ve filozof olan Adamantios Rysios’u İzmir’e gönderdi.¹³⁵ Böylece Rumların İzmir’deki eğitim faaliyetleri aktif bir şekilde başlamış oldu.

İzmir’ de yaşayan Rum toplumunun, Osmanlı yönetimine karşı, özellikle Yunan bağımsızlık savaşından sonra, sürekli ama biraz da gizli bir mücadele içinde bulunduğu bilinmektedir. Bu mücadelede, kısmen korsanlık veya eşkiyalık gibi yasa dışı eylemleri araç olarak seçilmiştir. Bu yolla hükümeti ve yöneticileri yıpratmanın amaçlandığını görüyoruz. Ancak, kentin Rum toplumunun ve toplum liderlerinin, eğitimin, korsanlık ve eşkiyalık olaylarından çok daha etkili bir yol olduğu konusunda gerçekten bilinçlenmiş ve eğitim-öğretime verdikleri önemle bölgede üstünlüklerini kurmaya hazırlanmış oldukları anlaşılmaktadır. Bir yerde, kendileri açısından övgüye değer olan bu bilinçlenme, özellikle 19. yüzyıl ortalarına doğru meyvelerini vermeye başlamıştır. Öyle ki, yüzyılın ortalarında İzmir’ de ki Rum okullarının, artık hem nicelik hem de nitelik yönünden epey üstün bir düzeye ulaştıkları görülmektedir. Beyru’nun yaptığı aktarmaya göre, buna ilişkin bir anlatım şöyledir: “*İzmir’ de ki Rumlar, kendilerine ait okul, hastane ve benzeri kuruluşların işletilmesi ve desteklenmesi amacıyla, Rum toplumu diye adlandırılan bir çeşit belediye örgütü kurmuşlardır. Her Rum, gelir düzeyine ve imkânlarına göre, ortak varlığa bilimli bir katkı yapmak zorundadır.*

¹³⁴ Melih Gürsoy, Tarihi, Ekonomisi, İnsanları ile Bizim İzmirimiz, İzmir,1993,s.214

¹³⁵ Candemir,a.g.e.,s.135

İzmir’de üniversite diye herhangi bir eğitim kurumu mevcut değildir. Ama Rumların ‘Evanjelik Okulu’ (Evangeliki Skoli) adlı büyük okullarının kuruluş amacı, aslında kendi programın da özellikle belirtildiği gibi, öğrencileri üniversiteye hazırlamak olarak saptanmıştır. Ancak, İzmir’deki bu Rum kolejinin öğretim programına göz gezdirildiğinde, genel bilgilerden mesleki derslere, serbest konulardan özelliklere kadar görülen dağılım, Evanjelik Okulunun kişileri belirli mesleklere yetiştirmeyi öngören Atina ya da Syra Üniversitelerine göre, bizim(yani İngiltere’nin) genel üniversite anlayışımıza daha çok uyduğunu söyleyebilirim.”¹³⁶

Rum Evanjelik Okulunun ders programı şöyledir:

1.Yıl: Aritmetik, Yunan Grameri, Yunan Dili, Eskiçağ Tarihi, Din Tarihi, Yazılı Egzersizler, Güzel Yazı, Resim.

2.Yıl: Aritmetik, Yunan Grameri, Etimoloji, Eski Yunan Filozofları, Ortaçağ Tarihi, Politik Coğrafya, Din Tarihi, Güzel Yazı, Resim.

3.Yıl: Pratik Geometri, Yunan Grameri, Sözdizimi, Yunan Dili, Filozof ve Yazarlar, Fransızca, Politik Coğrafya, Modern Tarih, Yunanistan Tarihi, Din, Resim.

4.Yıl: Teorik Aritmetik, Yunan Sözdizimi, Deyimler, Konuşma Sanatı, Eski filozof ve Hatiplerden Değişler, Fransızca, Tabii Bilimler, Matematik, Fiziki Coğrafya, Eskiçağ Tarihi, Din Dersleri, Latince.

5.Yıl: Aritmetik ve Cebir, Sözdizimi, Eski Yunanca, Hitabet, İyon lehçesinin özellikleri, Kompozisyon, Fransızca, Fizik, Ortaçağ Tarihi, Kiliseler Tarihi, Latince.

6.Yıl: Cebir ve Geometri, Metrik Öğretimler, Eskiçağ Yunancası, Homer’in İlyada ve Odise’si ve diğer eserleri, Fransızca, Psikoloji, Roma Tarihi, Din Tarihi, Latince

7.Yıl: Geometri, Metrik Öğretimler, Eski Yunan Trajedileri, Hitabet, Eol Lehçesinin Özellikleri, Fransızca, Modern Tarih, Mantık, Hristiyan Ahlak Kuralları, Latince.¹³⁷

Görüldüğü gibi programda, okulun Türklerin egemen olduğu bir Osmanlı kentinde öğretim yaptığını hatırlatacak ve gösterecek en küçük bir işaret dahi yoktur.¹³⁸

¹³⁶ Beyru,a.g.e.,s.304,Report on Smyrna,George Rolleston,Londra,Printed by E.Eyre and William Spottiswoode,for her Majesty’s Office,1857,s.38’ten aktarma.

¹³⁷ Beyru,a.g.e.,s.304,Report on Smyrna,George Rolleston,Londra,Printed by E.Eyre and William Spottiswoode,for her Majesty’s Office,1857,s.37’ten aktarma.

¹³⁸ Beyru,a.g.e.,s.305

Evanjelik Okulu: 22 Haziran 1733 tarihinde açıldı. Bu okuldan mezun olan öğrencilere verilen belge, Fransa'daki mezuniyet diplomasının muadili idi. Ayrıca bu belge, Yunanistan Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul ediliyor ve öğrenciye Atina Üniversitesi'ne girme hakkını veriyordu. Bu okul 1778'de yandı, fakat ertesi yıl Iannis Kannas tarafından aynı yerde tekrar inşa edildi. Evanjelik okulu 1821'de Yunan ayaklanması sonucu çalışamaz hale gelene kadar faaliyetlerini sürdürdü. Okul üç yıl kapalı kaldı, ancak 1824 'de yeniden aktif hale getirildi. Okulda, Latincenin yanında Fransızca ve İngilizce dil dersleri okutulmaya başlandı. 1831'de okul iki bölüme ayrıldı. Üst sınıflarda, Homeros, Heredotos, Sofokles, Aristofanes, Pindaros, Retorik, Cebir, Astronomi, Fizik ve Psikoloji gibi konularda dersler veriliyordu. Daha sonra okul kolej olarak faaliyetine devam etti.¹³⁹ 1900 yılı İzmir Ticari Rehberine göre, Evanjelik okulunda, şubeleri de dâhil olmak üzere 1650–1700 kadar öğrenci bulunduğu anlatılmaktadır.

Bunun dışında, adı verilen toplam 12 okulda çok sayıda öğrencinin okuduğu bildirilmiştir. Küpecioğlu, Fasula, Aya Yani, Aya Teologus, Aya Dimitri, Aya Nikola, Aya Trifona, Aya Konstantin ve benzeri adlarla anılan bu okulların hepsi de kiliselerine bağlı resmi Ortodoks okullarıdır. Yine aynı karakterde olan 11' tane de kız okulu bulunmaktaydı. İzmir çevresinde ayrıca Bornova, Buca, Narlıköy, Hacılar, Pınarbaşı, Kokluca, Seydiköy, Göztepe ve Karşıyaka'da Rum okulları vardı.¹⁴⁰ 1920 yılı rehberine göre ise, belirtilen bu cemaat okullarına ilave olarak, Timios Prodromos (erkek), Akkasoglios (karma), Aya Ioannis Ligaria (karma), Aya Yeorgias (karma), Aya Vukolos (karma), Mersinli (karma), Bayraklı (karma) ve Yetimhane (karma) okulları bulunmaktaydı.¹⁴¹

Şenocak'ın Deschamps'tan yapmış olduğu alıntıya göre, 1890–1894 yılları arasında İzmir'de toplam 8.580 Rum talebe eğitim görmekteydi. Bunların 4.044'ü erkek, 1.536'sı kız öğrenciydi. İzmir'de bulunan yedi Rum kilisesinin her biri bir erkek ilkokulunun ihtiyaçlarını sağlıyordu. 600'ün üzerinde kız öğrenci, çoğunlukla ve sıklıkla Sainte-Photine (Aya Fotini) okuluna parasız kabul edilirdi. Öte yandan, 1881'de kurulan Homereion, daha ziyade hali vakti yerinde ailelerin kızları için ayrılmıştı.

---

¹³⁹ Candemir,a.g.e.,s.135

¹⁴⁰ Beyru,a.g.e.,s.307

¹⁴¹ Beyru,a.g.e.,s.307-308

Okulda bir bayan müdür, bir bayan müdür yardımcısı, beş bayan öğretmen, üç Bayan Fransız öğretmen bulunmaktaydı.¹⁴² Okulların büyük bir çoğunluğu ilkokul düzeyindeydi. Küçük Asya Rumları için çok önemli bir ticaret merkezi olan İzmir, eğitim olanaklarının çokluğu ve düzeyi bakımından doğal olarak bir hayli ileride bulunmaktaydı.¹⁴³

İzmir’de bulunan resmi Rum okullarına bir de bazı özel okulları katmak gerekir. Başlıcaları; erkekler için Aroni Lisesi (150 öğrenci,18 öğretmen), Renieri Lisesi (60 öğrenci, 10 öğretmen), Hermes Lisesi (65 öğrenci,11 öğretmen) ve Karakapı Lisesidir (150 öğrenci,14 öğretmen). Kız okulları arasında da Anastasiadis, Chrysanthe Papadaki, Baldaki, Pascali, Kokinaki yatılı okulları sayılabilir.¹⁴⁴

Rumların İzmir’de, mütareke ve işgal döneminde kurdukları bir de üniversiteleri vardı. 1922’de eğitime başlayıp, kısa bir süre sonra kapanan İzmir Yunan Üniversitesi’nin kuruluşu, İzmir Yüksek Komiserliğinin en önemli girişimlerinden biriydi. Bu girişim Yunan Başbakanı Eleftreros Venizelos’un en parlak fikirlerindendi.¹⁴⁵ 1 Kasım 1919 tarihinde, Paris’te bulunan Yunan elçiliğinde, Başbakan Venizelos ile Fransa’da yaşayan ve aslen Kayserili olan Yunan iş adamlarından Stavros Yoannis Paladcis arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşmaya göre, Paladcis, İzmir’de bir Yunan üniversitesi kurulup açılmasında kullanılmak üzere, 2.000.000 Fransız Frangı, açıldıktan sonra düzenli olarak işleme için de her yıl iki taksitte 250.000 Fransız Frangı vermeyi taahhüt ediyordu.¹⁴⁶ Yeni üniversite için uygun görülen bina, şehrin içindeki Bahri Baba Parkı’nda yarı tamamlanmış bir binaydı. İnşaat ile ilgili çalışmalar 1922 yazında tamamlandı. 110.000 Türk Lirası harcanarak bitirilen binada 70 sınıf, 320 kişilik bir anfi, öğretim elemanları ve idari personelin odalarıyla laboratuvarlar yer alıyordu. 1922–1923 akademik yılında açılmaya hazır hale gelen İzmir Yunan Üniversitesi, Türk ordusu İzmir’e girince öğretime başlayamadı.¹⁴⁷ Ve böylece Yunanlı Rumların İzmir’de üniversite kurma hayalleri, bir daha açılmamak üzere bitmiş oldu.

---

¹⁴² Şenocak,a.g.e.,s.113,Gaston Deschamps,Sur Les Routes D’Asie Armand Colin et C,Editeurs,Paris,1894,s.162(nkl)

¹⁴³ Şenocak,a.g.e.,s.113

¹⁴⁴ Beyru,a.g.e.,s.307

¹⁴⁵ Şenocak,a.g.e.,s.115

¹⁴⁶ Berber,a.g.e.,s.310

¹⁴⁷ Berber,a.g.e.,s.313

2.1.2.1.1. Günümüzde Türk Okulları Olarak Kullanılan Bazı Rum Yapıları

a. Konak Kahramanlar İlköğretim Okulu (Rum İlkokulu)

1885 Tarihinde Rum Ortodoks kilisesi olarak yapılmıştır. Bu kilisenin bahçesinde papazlara ait altı küçük oda ve üç sınıflı küçük Rum Okulu vardı. İzmir'in 9 Eylül 1922 tarihinde kurtuluşundan sonra, kilise bir müddet kendi haline terk edilmiştir. Sonraki yıllarda Kahramanlar'da okul ihtiyacı baş gösterdiğinden özel idarenin tadilat yapmasıyla kiliseden okula çevrilmiştir. 1925 Yılından itibaren Kahramanlar İlkokulu adını taşımaya başlamıştır.¹⁴⁸

b. İzmir Ticaret Meslek Lisesi (Fransız Papaz Okulu)

Fransızlara tanınan kapitülasyonlar, ticaretle uğraşan Fransızların, çeşitli ülkelerdeki eğitim faaliyetleri içersine bir Osmanlı liman kenti olan İzmir'in de katılmasını sağladı. 19. yüzyılın sonrasına doğru İzmir'in ekonomisinde Fransız tüccarları önemli bir yere sahip olmuşlardı. Sayıları giderek artan Fransızlar, kilise örgütü niteliği de taşıyan dernekler açmışlardır. Bu derneklerden bir tanesi de "Les Peres Lazaristes"tir. Dernek, 1854 yılında İzmir'de Punto denilen semtinde eski Fransız Serkekör Papaz Okulu binasında bir Fransız ticaret mektebi açmıştır. 1909 yılında Fransız Rum Ticaret Lisesi adını alan okul, eğitim alanında gösterdiği faaliyetten ötürü 1919 yılından sonra Atina'da çıkarılan kraliyet kararnamesi ile Yunanistan'daki okullara denk sayılmıştır.

Savaş yıllarında Fransızların terk ettiği ve eğitim faaliyetlerinin sona erdiği eski Fransız Ticaret Mektebi binası onarıncı bu ihtiyaca cevap verebilecek özelliğe kavuşmuştur. 1935 yılında İzmir Lisan ve Ticaret Mektebi, eğitim ve öğretim faaliyetlerine uygun düşen bu mektep binasına taşındı ve kent merkezine daha yakın olan eski Fransız Papaz Okulu'nda faaliyet göstermeye başladı. Aynı yıl Vali Kazım Dirik'in, okul müdürü olarak görevlendirdiği Abdullah Aker'in çalışmalarıyla lise kısmı açıldı ve okul tam teşkilatlı bir ticaret okulu özelliği kazandı.¹⁴⁹ İlk açıldığı yıllarda Papaz Okulu olarak kullanılan yapı, günümüzde İzmir Anadolu Ticaret Meslek Lisesi olarak kullanılmaktadır.

---

148 kahramanlar.meb.k12.tr., (Erişim Tarihi:09.01.2012)

149. <http://www.izmirtml.meb.k12.tr/>,(Erişim Tarihi:05.01.2012)

c. Buca Fen Lisesi (Baltacı Köşkü)

Ünlü bir Rum aile olan Baltacı ailesi tarafından yapılmış ve uzun süre Baltacı Köşkü olarak kullanılmıştır. Buca'nın en eski yapılarından biridir ve kayıtlara göre 1863'te Osmanlı Şehzadelerinden Abdülaziz'in bu köşkte kaldığı bilinmektedir. 1922 yılına kadar yetimhane olarak kullanıldıktan sonra, Amerikan Kızılhacı tarafından yetimlerin Yunanistan'a nakledilmesiyle Türk Devleti'ne geçen Dimostanis Baltacı Malikânesi, Önce Buca Ortaokulu, 1966'dan sonra ise Buca Lisesi binası olarak hizmet vermeye başlamıştır. Buca lisesi, oldukça geniş bir bahçeye sahiptir. Meşhur Baltacı Köşkü alanı içerisinde Buca Lisesi, Arşiv Binası, Eski İdare Binası (Baltacı Köşkü), Pansiyon Binası, lojman, Buca İlköğretim Okulu, Fatma Saygın Anadolu Lisesi ve Buca İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü olmak üzere 8 adet bina bulunmaktadır.¹⁵⁰ Günümüzde İzmir Buca Fen Lisesi olarak kullanılmaya devam etmektedir.

d. Bornova Suphi Koyuncuoğlu İlköğretim Okulu (Kanalaki Köşkü)

Kendi ailesince Kanalaki, halk tarafından ise prenses diye anılan bir Rus bayan tarafından 1840 yılında yaptırılan "Kanalaki Köşkü" bugün Suphi Koyuncuoğlu İlköğretim Okulu bahçesinde, idari bina olarak kullanılmaktadır. Çok zengin olan Bayan Kanalaki, bu yapının dışında Bornova'da tahmini 20 tane daha binayı inşa ettirmiş ve ayrıca bir golf sahası da yaptırmıştır. Uzun yıllar Kanalaki ailesinin mülkiyetinde olan yapı, Rus sahiplerinin ölmesinden sonra uzun süre boş kalmıştır.¹⁵¹ Tarihi süreç içerisinde birçok tadilat yapılan köşk, günümüzde Bornova Suphi Koyuncuoğlu İlköğretim Okulu olarak kullanılmaktadır.

e. Buca Eğitim Fakültesi Dekanlığı (Rees Malikânesi)

Bugün Buca Eğitim Fakültesi dekanlığı olarak hizmet veren ve Rees Ailesi tarafından yaptırılan "Rees Malikânesi" 1930'larda devlet tarafından istimlak edildi ve ardından Dokuz Eylül Üniversitesine bırakıldı.

2.1.2.2. Ermeniler ve Eğitim-Öğretim

Ermenilerin de tıpkı Rumlar gibi, İzmir'de ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer önemli kentlerinde eğitim konusunda gösterdikleri çaba büyüktür. Bu yönden Rumlardan pek de geri kalmadıkları anlaşılmaktadır. Buna kanıt olarak; 19. yüzyılın ilk yarısı içinde İzmir'de Ermeni mahallesini dolaşmış bir gezgin, buradaki Ermeni okulunun iyi bir binada eğitim yaptığını, okulda ders veren hocaların genelde iyi

¹⁵⁰ www.izmir.bel.tr/StandartPages.asp?menuID=500, (Erişim Tarihi:05.01.2012)

¹⁵¹ www.izmir.bel.tr/kanalaki_kosku_asp, (Erişim Tarihi: 05.01.2012)

yetişmiş, zeki ve bilgili kişiler olduğunu, Venedik'te basılmış Ermeni alfabesiyle yazılmış kitaplardan oluşmuş güzel bir kütüphanesinin bulunduğunu açıkladıktan sonra, okulun o sırada iki yüz öğrenciye sahip olduğunu kaydetmektedir.

Beyru'nun Ermenice yazılmış bir kaynağa dayanarak verdiği bilgiye göre, İzmir'de ilk Ermeni okulunun 1799 tarihinde inşa edildiği ve okulun bir süre böyle hizmet gördükten sonra 1825'te ilaveler yapılmak suretiyle geliştirildiği anlaşılmaktadır. Mesropyan Okulu diye bilinen bu ilk kuruluşun meydana getirilmesinde, o sıralarda İngiliz konsolosluğunda kâtip olarak görev yapan Abroyan adlı İzmirli bir Ermeni'nin arazi bağışının önemli bir yer oynadığı ve bu okulda o zamandan bu yana Ermenicenin dışında Türkçe, Rumca ve İtalyanca dillerinin de ders olarak okutulduğu belirtilmiştir.¹⁵²

Yüzyıl ortalarına doğru, Ermeni cemaatinin nüfusunun artmasına koşut olarak bunların varlık ve refah düzeylerinin de gelişmesiyle kentte yeni yeni okulların açıldığını görüyoruz. Anlatıma göre, bu dönemde İzmir'de artık birkaç Ermeni okulu ve bir de kolej vardır.¹⁵³

Ermeni cemaati eğitim faaliyetlerinin daha düzgün yürütülmesi için bir eğitim komitesi kurmuştu. Eğitim komitesinin yedi üyesi vardı. Bu komite İzmir ve başpiskoposluğun idaresi altındaki tüm öteki Ermeni okullarının yürütülmesini de üstlenmişti.¹⁵⁴ 1799'da Mesrobian (Saint-Mesrop) Erkek Okulu açıldı. 1922'ye kadar varlığını sürdüren erkek okulunun yapılması 1825'te gerçekteşmişti. 1845 yılındaki yangından kurtulan yapı 1886 yılında yenilenmiştir. Ohannes Spartian bu okula bir laboratuvar ile Ermenice, Fransızca, Osmanlıca, Yunanca, İtalyanca, İngilizce ve Rusçadan meydana gelen 2000 eserlik bir kütüphane kurmuştur.¹⁵⁵ Birkaç yıl sonra da Hagop Sarkisyan, kızlar için bir okul daha yaptırdı. Bu okul Ermeni mahallesinin büyük bir kısmının yok olmasına neden olan büyük yangında tamamen kül oldu. Yangından sonra dört yıl kızların hiç okulu olmadı. 1849'da Bayan Hripsime Sostanyan kızlar için "Hripsimian" adını taşıyan bir okul yaptırdı. Diğer bir kız okulu ise 1884'te kuruldu. Bunlardan sonra, cemaatin bir anaokuluna veya ilkokula ihtiyacı olduğu ortaya çıktı.

---

¹⁵² Beyru,a.g.e.,s.307-308,Hayk Zmürhnia,Kosian Hagop,Viyana,1899,s.116(Ermenice)'dan aktarma.

¹⁵³ Beyru,a.g.e.,s.308

¹⁵⁴ Candemir,a.g.e.,s.122

¹⁵⁵ a.g.w.a./2011/.../izmir-ve-bornova-ermenileri-1

Kız okulundan mezun olan bazı kişiler bir dernek kurup, para topladı ve bir anaokulu kurdular.¹⁵⁶

1880'lerin ortalarında, İzmir'deki Ermenilerin, kültürel açıdan artık bir hayli gelişmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bu konuya değinen o günlerin bir gazete (Stamboul Gazetesi)¹⁵⁷ haberinde, daha otuz yıl kadar önce okulları çok ilkel durumda ve öğrenci sayısı çok az iken, Ermenilerin şimdilerde (yani 1886 yılında) okullarını geliştirerek öbür milletlerin düzeyine getirdikleri, hatta son birkaç yıl içerisinde bir de okuma salonu (cabinet de lecture) kurdukları belirtilmiştir. Bu salonda, o yılın ocak ayı başlarında verdiği bir konferansta, M.Papazyan'ın, bu kurumun amaçlarını açıklarken çeşitli Anglo-sakson kuruluşlarını örnekler vererek ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan tüm Ermenilere seslenerek, kültür düzeylerini yükseltmek için çabaların artırılması gerektiği yolunda bir çağrıda bulunduğu ve gençlere, cafe chantantlarda vakit geçirmek yerine bu salona gelmelerini önerdiğini görüyoruz. Aynı toplantıda, o sırada, İzmir Vilayet Başmühendisliği görevinde bulunan ve daha önceleri İstanbul'da Ermeni Birleşik Cemiyetleri başkanlığını yapmış olan Arslan Efendi'nin de söz aldığı açıklanmaktadır.¹⁵⁸

Ermenilerin kendilerini yetiştirme konusunda yapılan bu çağrıya uyduklarını ve kentte yerleşik varlıklı Ermenilerin çeşitli biçimlerde bu kültürel gelişmeye katkılarda bulduklarını görüyoruz. Aynı yıl içinde, örneğin Ohannes Spartali'nin, kötü durumda olan Ermeni Erkek Okulunun yıkılıp yeniden inşasını Ermeni Arşevk'ine önerdiği ve bunun masraflarını üstleneceğini bildirdiği bilinmektedir.¹⁵⁹ 20. yüzyılın başında İzmir'de, her ikisi de Ermeni mahallesi içinde yer alan, erkekler ve kızlar için birer Ermeni okulu bulunmaktadır. Mesropyan Erkek Okulunun 309, Saint-Repsime Kız

---

¹⁵⁶ Şenocak,a.g.e.,s.121

¹⁵⁷ Korkmaz Alemdar, İstanbul (1875 – 1964) Türkiye'de Yayımlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi, Ankara,1980,Giriş Bölümünde şu bilgiler verilmektedir: “16 Ağustos 1875 tarihinde John Laffan Hanly adında bir İrlandalı tarafından kurulan (Stamboul) İstanbul Gazetesi, 4 Temmuz 1964'de Fransız yurttışı Julien Le Moyne'nin yönetimi sırasında yayını kesti. İstanbul'un yayın hayatında birbirinden kesin biçimde ayrılan iki dönem vardır. Kuruluşundan 1896 yılına kadar İngiltere'nin çıkarlarını savundu. Bu süre boyunca gazeteyi hepsi İngiliz uyruklu olan John Laffan, Henry Hanly ve Edoard (Edward)Chester yönettiler. 1896 yılından 1964'e kadar İstanbul bazen açıkça bazen üstü kapalı biçimde Fransız çıkarlarının savunucusu oldu. Bu dönemde gazeteyi Fransızlar yönetti. İstanbul yabancı çıkarlarını savunan bir yayın organıydı. Bu özelliği hiç bir zaman değişmedi. Osmanlı İmparatorluğunu ya da Türkiye'yi Avrupa ülkelerine karşı hiç bir zaman savunmadı. Yabancılar tarafından ayrıcalıklı sistemin sonuna kadar savunucusu oldu. Zaten kendi varlığını da bu sisteme borçluydu.”

¹⁵⁸ Stambolu Gazetesi,2 Şubat 1886(İzmir 31 Ocak)

¹⁵⁹ Stambolu Gazetesi,4 Ocak 1886

Okulun ise 250 öğrencisi olduğu açıklanmaktadır. Bu okullarda, Ermenice ve Türkçenin dışında Fransızca ve İngilizce de ders olarak okutulmaktaydı.¹⁶⁰

1900'lü yıllara gelindiğinde Ermenilere ait şu okulların adının ön plana çıktığını görmek mümkün olmaktadır: Vartanyan Ortaokulu, Bakırcıyan, Kirtaş, Göztepe, Arakelya, Gertasehr, Mesropyan Anaokulları, Hripsimyan, Bakırcıyan ve Boyacıyan Liseleri ve Nikitaryan İlkokulu.¹⁶¹

Bu arada Ruslar da, Ermeniler ile ilgili Osmanlı Devletine karşı siyasetini, Ermenilerin eğitim kurumları üzerinde yoğunlaştırmıştı. 19. yüzyılda bir kısım Ermeniler, İran'dan Rusya'ya göç etmişlerdi. Rusya, 1816 yılında Moskova'da Ermeni Şark Dilleri Enstitüsünü kurarak, Ermeniler konusunda daha sistemli bir çalışma başlatmıştı. Rusya, 1826–1828 yıllarında İran ile yaptığı savaşları kazandıktan sonra 1828'de imzaladığı Türkmençay Antlaşması ile elde ettiği Revan ve Nahçıvan hanlıklarını birleştirerek, Ermeni Vilayetini kurup, ardından İran'dan yeni bir Ermeni göçü gerçekleştirmişti. Ruslar, Kafkasya hâkimiyetini sağladıktan sonra, kurmuş olduğu Ermenistan Vilayetine, Anadolu'daki Ermenilerin de göç etmelerini istemişlerdir. Ermenileri ayrı bir siyasî güç olarak, Osmanlı Devletine karşı kullanmak isteyen Rusya Çarlığı, bu konuda İngiltere Krallığı ve Fransa tarafından da desteklenmiştir. Ermeniler başta olmak üzere, azınlık okullarında gayri müslim gençlerine; kendi dilleri, dini inançları ve ibadetleri, tarihleri, edebiyatları, kültürleri ve diğer müspet ilimler okutulmaktaydı. Ermeni okullarında da eğitim, tıpkı Rumlarda olduğu gibi bütünüyle din adamlarının elindeydi. Osmanlı Devleti yönetiminde gerek gayr-i müslim, gerekse yabancılara eğitim kurumu açma imkânı verilmiş, hatta bu okulların açılması teşvik edilmiştir. Bu durum her geçen gün artarak gelinek noktada, Ermeni okullarına İstanbul ve Anadolu'da 1901–1902 yıllarında toplam 104.300 öğrenci devam etmekteydi.¹⁶²

2.1.2.3. İtalyanlar ve Eğitim-Öğretim

İtalyanların Osmanlı Devleti'nde kurduğu okullar, kendi dillerini ve kültürlerini yayma amaçlı olarak görülse de, İzmir'deki İtalyanların eğitimi tahlil edildiğinde amacın sadece bu olmadığı görülmektedir. Eğitim sayesinde İtalyanlar, nüfuz alanı oluşturmaya çalışıp, sonradan, siyasal bir hak olarak, gerektiğinde askeri metotları da

¹⁶⁰ Beyru, a.g.e., s.309

¹⁶¹ Candemir, e.g.e., s.122-123

¹⁶² Remzi Kılıç, Osmanlı Yönetiminde 19. Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, 18 Mart 2011

kullanarak bu nüfuz alanlarını istemişlerdir. Bu durum, İzmir'deki İtalyanların eğitim tarihlerine bakıldığında, kendini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁶³ Zira İtalyanların güçlü oldukları zamanlarda Anadolu'da yaşadıkları altın çağları, Birleşik İtalya'yı, yeniden canlandırmak istemekteydi. Bu düşünce, 1873 yılında, uluslararasıdaki yarışta, kendi payını almak isteyen İzmir İtalyan Kolonisi'ne güç vermektedir.¹⁶⁴

İzmir'in Levanten dünyasının önemli toplumlarından biri olan İtalyanlar, ekonomik, kültürel ve diğer sosyal alanlarda olduğu gibi eğitim-öğretim alanında da önemli çalışmalar yapmışlardır. Fakat İtalyanların özellikle İzmir ekonomisine etkileri göz önüne alındığında, eğitim alanında daha az bir etki içersinde olduğu görülmektedir. Özellikle Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Fransızlar ve diğer bazı azınlık gruplara göre kıyaslandığında bu durum kendini açıkça göstermektedir. Hem sayı olarak azdır hem de daha basit yapılardan oluşmaktadır.

Örneğin, 1870'lerin başlarında İzmir'de var olan İtalyan Okulu, hayli mütevazı bir kuruluştur. Beyru'nun 20 Kasım 1899 tarihli L'Orient Gazetesi'nden alarak yapmış olduğu değerlendirmeye göre, İtalyan okullarının 1870'li yıllardan sonra çoğaldığını anlıyoruz. Öyle ki, daha sonra, 19. yüzyıl sonlarına doğru, İtalyanların kentte artık üç okulu vardır. Bunlardan kızlara ait olanı rahibelerin, erkek okulu ise bir rahibin yönetimi altında çalışır.¹⁶⁵

Ayrıca bunlara Dante Alighieri Enstitüsü'nü de eklemek gerekir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, İtalyan Birliği kuruluncaya kadar, İtalyan çocukları, Fransız okullarına devam ettiler. Ancak İtalyan Birliği kurulduktan sonra, Katolik okulları üzerinde İtalya da söz sahibi oldu. 1861'den 1912'ye kadar İtalyanlar, İzmir dışında 16 okul açtılar. İtalyanlar için eğitim sayesinde İtalyancayı öğretmek ve yaymak; İtalyan çocuklarını kendi kültürlerine göre yetiştirmek önemliydi. Ayrıca İtalyanlar dil kursları ile geniş halk kitlelerine seslenmeyi de düşündüler. Yine, İtalyancanın bazı okullardaki ders programlarına konulması için büyük çabalar harcadılar ve başarılı da oldular. Örneğin,

---

¹⁶³ Halil Özeçoğlu, Modernleşme Sürecinde İzmir'de İtalyanların Eğitimi, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt VII, Sayı 16-17, İzmir, 2008, s.3

¹⁶⁴ İlhan Pınar, *İzmir 1873*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2001, s.41

¹⁶⁵ Beyru, e.g.e., s.313

Ermenilerin devam ettiği Mekitarist Mektebi, İtalyancayı ders programına aldı. Yine, İzmir'deki bir Rum Okulu, programına İtalyancayı dâhil etti.¹⁶⁶

2.1.2.3.1. İzmir'deki İtalyan Okulları

a. Ecole İtalienne

Dokuz Eylül Üniversitesi Öğretim Üyesi olan Halil Özeçoğlu, İzmir'de ki İtalyan okulları ve İtalyanların siyasi faaliyetleri konusunda yapmış olduğu akademik çalışmalarıyla somut veriler ortaya koymuştur. Özeçoğlu'nun, Aydın Vilayeti Salnameleri üzerinde yapmış olduğu bir araştırmaya göre; Ecole İtalienne okulu 1865'de inşa edildi. Okulun giderlerini İtalyan Hükümeti karşılamaktaydı. Yalnızca İtalyancanın öğretildiği bu okulda etütler ücretsizdi. Okulun 1890'larda 85 öğrencisi vardı. Okul Belavista'daydı.¹⁶⁷ Bu okulu İtalyan Hükümeti kurdu. 1870'lerde vasat düzeyde eğitim verdiği bilinen İtalyan Ulusal Okulu'nu, 19. yüzyılın sonlarında bir rahip yönetmekteydi.¹⁶⁸

b. Ecole de l'Immaculée Conception

Özeçoğlu'nun Fransız yazar Vital Cuinet,'in *La Turquie D'Asie* adlı eserine dayanarak verdiği bilgiye göre; İtalya Hükümeti tarafından 1887 yılında kurulan bu okulda sadece İtalyanca dersi verilmekteydi. Okulun yönetimi ise İtalyan kadınlarındaydı ve okulun 1890'larda 85 öğrencisi vardı.¹⁶⁹ Unutulmamalıdır ki; İtalya 19. yüzyılda siyasi birliğini tamamladıktan sonra Fransa'nın yanında Katolik teşkilat ve okullarına ortak olma yarışına girmişti.¹⁷⁰

c. Ecole de Santa-Maria

1870'te kurulan okulun, 1890'larda 80 öğrencisi vardı. Katolik misyonerler Santa Maria Kilisesi ile okulundan daha fazla ilgilenmekteydiler. Okul Frenk Mahallesi'ndeydi.¹⁷¹

d. Ecole Saint Polycarpe

İzmir'de tespit edebildiğimiz Katolik okullarının en eskilerindendi. 1793'te kuruldu. İlköğretimin bedava olduğu bu okulda, 1890'larda, 85 öğrenci eğitim

¹⁶⁶ İlknur Polat, "Türk İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları", Atatürk Yolu Dergisi, Ankara,1989,S.4

¹⁶⁷ www.akademitarikh.com. Aydın Vilayeti Salnamesi, 1307, s.278, (Erişim Tarihi:26.01.2012)

¹⁶⁸ Beyru, a.g.e., s.313

¹⁶⁹ Halil Özeçoğlu, Modernleşme Sürecinde İzmir'de İtalyanların Eğitimi, D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, C.VII, Sayı 16-17, İzmir, 2008, s.5

¹⁷⁰ Özeçoğlu,a.g.e.,s.5

¹⁷¹ a.g.w.a. *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1307, s.278.

görmekteydi. Okul Frenk Mahallesi'ndeydi. 19. yüzyılın sonlarına doğru Katolik misyonerler okuldan çok, Saint Polycarpe Kilisesi'yle ilgilenmekteydiler.¹⁷²

e. Ecole de San Rocco

Özeçoğlu'nun yine Cuinet'ten aktardığına göre; Bu okulda ilköğretim ücretsizdi ve 200 öğrenci eğitim görmekteydi. Cuinet, "Ecoles Paroissiales" başlığı altında, Ecole de Santa-Maria, Ecole Saint Polycarpe ve Ecole de San-Rocco'yu İtalyan okulları olarak vermiştir.¹⁷³

f. İtalyan Kız Mektebi (Eski)

Yaklaşık olarak 1874'te kurulan bu okul, 20. yüzyılın başlarına kadar, kiralanmış bir binada hizmet verdi. 1890'larda 85 öğrencisi vardı.¹⁷⁴

g. İtalyan Ana ve İlkokulu

Okul, 1892'de, İtalyan Ana ve İlkokulu olarak, bugünkünden farklı bir yerde, rahibelerin denetiminde eğitim ve öğretime başladı. 1 Eylül 1896'da, İtalya Hayır Cemiyeti'ne devredildi. 3 Ağustos 1899'da okul, İtalya'nın desteğiyle, "Asilo Margherito" adıyla bugünkü binasında kuruldu.¹⁷⁵ İtalyan Okulu aktif olarak halen eğitim ve öğretimine devam etmektedir.

h. Ticaret Mektebi

19. yüzyılın sonlarına doğru, Gül Mahallesi'nde, İtalyanlara ait bir Ticaret Mektebi vardı. 1898'e kadar, mektepte İtalyanca, Fransızca, Almanca ve Rumca dersleri okutulmakta; fakat Türkçe, ders programında yer almamaktaydı. İzmir İtalyan Konsolosu Şövalye Butezini'nin emriyle, Ticaret Mektebi'nin programına Türkçe dersi kondu. Türkçe öğretmenliğine de, Yahudi Hazan Efendi getirildi.¹⁷⁶ 20. yüzyıl başına ait kent rehberi, İzmir'de bir tanesi Gül Sokağı üzerinde, diğeri de Gündoğdu yöresinde olmak üzere; toplam 223 öğrencili iki İtalyan erkek okuluyla, öğrenci sayısı 80'i bulan iki kız okulunun varlığından bahsetmektedir. Bu okullar, isimleri verilmemiş olmakla beraber, muhtemelen yukarıda belirttiklerimizin 4 tanesiydi.¹⁷⁷

---

¹⁷² Beyru, *a.g.e.*, s.314

¹⁷³ Özeçoğlu, *a.g.e.*, s.5.

¹⁷⁴ a.g.w.a., *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1307, s.278.

¹⁷⁵ İzmir İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi, s.1

¹⁷⁶ Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002, s.246

¹⁷⁷ Beyru, *a.g.e.*, s.s.313-314

1. İtalyan Kız Mektebi (Yeni)

İzmir’de büyük bir İtalyan kız mektebi kurulması isteğine, 3 Eylül 1904 tarihli Meclis-i Vükela kararlarında rastlanmaktadır.¹⁷⁸ 18 Eylül 1904’te Dâhiliye Nezareti’nin, inşasına ruhsat istenen İtalyan Kız Mektebi’nin Hıristiyan Mahallesi’nde olup, yer olarak bir mahzurunun olmadığını ve İzmir’de oturan İtalyan tebaasının, 5.000 nüfustan fazla olup, kız çocuklarının ise, 350 civarında bulunduğunu, bunların da bugün var olan mektebe devam ettiklerini ve yeni yapılacak mektebe nakil olunacaklarını bildirdi.¹⁷⁹ Okulun inşası için padişahın izin istendi. Okulun inşası için padişahın izni ise, 30 Ekim 1904’te çıktı. Okul, İtalyan Mühendisi “Indicien Molie” tarafından inşa edildi.¹⁸⁰

2.1.2.3.2. İzmir’de İtalyan Okullarının Yönetimi ve Finansmanı

İzmir’deki İtalyan okulları, Katolik tarikatların idaresi altındaydı. Örneğin, 1892’de rahibelerin denetiminde eğitim ve öğretimine başlayan İtalyan Ana ve İlkokulu sonradan Salesien papazlarının idaresine geçti.¹⁸¹ Ecole de l’Immaculée Conception’ı rahibeler yönetmekteydi. 20. yüzyılın başlarında İzmir İtalyan eğitiminde “Salesienler” Roma Hükümeti, l’Association Nationales des Missions ve Ivrea Sörleri’nin sözü geçmekteydi. Özellikle Salesien’ler, laik eğitime kesinlikle izin vermediler.¹⁸²

Finansmana gelince, Roma Hükümeti, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Levant’taki İtalyan okullarını önemli paralarla destekleme kararı almıştı¹⁸³. Zaten 1865’te kurulan “Ecole İtaliennne”nin masraflarını, İtalyan Hükümeti karşılamaktaydı. 2. Rıhtım Caddesi’ndeki İtalyan Kız Okulu’nun arsası, “Suçi Nakendlifa İtalya Nadiyahena Fehiçça” adlı İtalyan hayır kurumu tarafından alındı. İnşaat masrafı da yine bu kurum tarafından ödenecekti.¹⁸³ 1932–1933 eğitim-öğretim yılında, 2. Rıhtım Caddesi’ndeki İtalyan Kız Okulu’nun gelirlerinin “talebe ücreti ve cemaatin yardımı” kalemlerinden oluşması, daha önceki yıllarda da okul gelirlerinde bu kalemlerin önemli etkisi olduğunu göstermektedir.

¹⁷⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi (MV)*, Dosya no:109, Gömlek no:123, s.1

¹⁷⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4, s.2

¹⁸⁰ Rıza Uygunlar, “İzmir Ayyıldız Kız İtalyan Okulu’nda”, *Yarım Ay*, S.60, İstanbul, Resimli Ay Matbaası, 1937, s.9

¹⁸¹ İtalyan Ana ve İlkokulu Tarihçesi, s.1..

¹⁸² Özeçoğlu, a.g.e., s.13

¹⁸³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4, s.1

Sonuç olarak, İzmir'deki İtalyan okulları, Roma Hükümeti ve Katolik tarikatlar tarafından yönetilmekte ve yönlendirilmekte; Roma Hükümeti, İtalyan hayır kurumları, öğrenci ücretleri ve cemaatin yardımları ile de finanse edilmekteydi.¹⁸⁴

İzmir dışındaki Osmanlı topraklarında 1861 ile 1912 yılları arasında İtalyanlar 16 okul açmışlar iken, İzmir'de bu tarihler arasında 11 okul açtılar. Kuruluşları bu tarihlerin dışına sarkan Ecole Saint Polycarpe ve Göztepe'deki Sacole İtaliene ve kuruluş tarihi bilinmeyen Ecole de San Rocco da hesaba katıldığında, İtalyanların, İzmir'de toplam 14 okul açtıkları görülmektedir. Bu, 1888'de 1097 Latin ve 838 Katoliği, 1893'te 1347 Latin ve 872 Katoliği, 1904'te de 5.000 civarında İtalyan tebaasını ve 350 İtalyan çocuğunu barındıran İzmir için, okullaşma açısından oldukça iyi bir rakamdır.¹⁸⁵ Bugün arsası üzerinde Dokuz Eylül Üniversitesi Rektörlük binasının bulunduğu ve geçen yüzyılda bir koleji andıran İtalyan Kız Mektebi'nin, İzmir'in sembollerinden biri olabilecek bir kapasiteye sahip oluşu da, incelediğimiz dönemde, İtalyanlar için İzmir'in ne denli önemli olduğunu kanıtlamaktadır.¹⁸⁶

2.1.2.4. Fransızlar ve Eğitim-Öğretim

Beyru'nun De Scherzer'den aktardığına göre, 1870'lerde İzmir'de üç Fransız öğretim kuruluşu vardır ve bunların hepsinin yönetimi rahip ve rahibelerin elindedir. 1845'de kurulan Propaganda Koleji'nin 70 öğrencisi olup öğretim programı ve yönetimi, Fransız orta öğretim kuruluşlarının esasları üzerine oturtulmuştur. Lazaristler tarafından yönetilen okul, Fransız hükümetince de desteklenmektedir. Frenk Caddesi üzerinde olup, Sacre Coeur Fransız Koleji diye ed bilinen okulun 20. yüzyıl başında 120–130 öğrencisi vardı. Fransızca dışında İngilizce ve Rumca dersleri de okutulmaktadır. Yine aynı kaynaktan ve ayrıca çeşitli diğer yardımlardan yararlanan bir ilkokul 1841 yılından beri faaliyettedir. St. Vincent de Paule hemşirelerinin denetimindeki kız okulunda ise 110–130 kadar öğrenci öğrenim görmektedir.¹⁸⁷

İzmir'de eğitim çalışmalarıyla ilgi en geniş kapsamlı çalışmalardan birini yapmış olan Sadiye Tutsak, Aydın Vilayeti Salnamelerinden birine dayanarak verdiği bilgiye göre; Fransa'nın Katolik Soeurs de la Charite'lerin bir kolu olan Saint-Vicent de Paul Rahibeleri, 1833 yılında fakir kız çocuklarının tahsili için İzmir'de bir kolej kurdular.

¹⁸⁴ Özeçoğlu, a.g.e.,s.13-14

¹⁸⁵ Aydın Vilayeti Salnamesi, 1304, s.377; Aydın Vilayeti Salnamesi, 1311, s.418; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi Sadrazam Kamil Paşa Evrakı (YEE KP), Dosya no:22, Gömlek no: 2176, s.1.

¹⁸⁶ Özeçoğlu, a.g.e., s.16

¹⁸⁷ Beyru,a.g.e., s.311

Mektep Frenk mahallesinde idi.¹⁸⁸ Önceden Bornova’da koleralılara hastane hizmeti veren bina, 1848 yılında yatılı ve gündüz eğitim veren Saint-Vicent Mektebi haline getirildi.1861 yılında¹⁸⁹ Fransız hükümeti tarafından hastane ile birlikte Fransız Hastanesi Mektebi kuruldu. İdaresi *Soeurs de la Charite*’lere bırakılan mektepte yarısı paralı, yarısı parasız eğitim gören 267 öğrenci mevcuttu. Hastane mektebiyle birlikte aynı tarihlerde Soeurs de la Chariteler tarafından Buca’da yatılı ve gündüzlü talebe kabul eden Buca Mektebi kuruldu.¹⁹⁰

Daha önce de bahsedildiği gibi, İzmir’de ki Fransız okulları arasında en etkili olan ve hala varlığını devam ettiren okul İzmir Fransız Lisesi idi.

a. İzmir Fransız Lisesi

1872 yılında Frerler “uzunluğu 40 ve genişliği 28 metre olan, bir taraftan Gül Sokağına, diğer taraftan Tiyatro sokağına bakan” bir arsa satın alırlar. “Şehrin en merkezi, en burjuva ve en sakin mahallesidir” diye yazar müdürleri Paris’teki merkezlerine. Orada kendi okullarını eski bir binada açarlar. O zamanki Gül sokağının yerini tespit etmek bugün zordur çünkü İzmir’in imarı 1922 yangınından sonra tamamıyla değişmiştir. Ancak arsanın Cumhuriyet Meydanı ile Montrö Meydanı arasında olduğunu ve okulun Fuar kapısından denize daha yakın olduğunu söyleyebiliriz.

1878 yılında yeni ve eğitime daha uygun bir binanın inşaatına başlanır. 1880 yılında da okul bu binaya taşınır ve Saint-Joseph adını alır.

Frerler pedagojisinin kalitesinin ünü çabuk yayılır, öğrenci sayısı artar ve başka yerlerde okullar açılır. 1897 yılında biri Saint-Joseph Lisesi, bir diğeri Punta (Alsancak) da ki Saint André adında bir çıraklık okulu olmak üzere İzmir’de dört okulda 765 öğrenciye eğitim verilir. 1899 da okul sayısı 6 ya ve öğrenci sayısı 827 ye çıkar. Ancak Saint-Joseph Lisesi dışında bu okullar küçük mahalle okulları ve öğrencileri parasız okutulan kuruluşlardı.

1914 savaşı bu okulların kapanmasına neden olur, 1915’te hükümetin emriyle Frerler Türkiye’den ayrılır ve Fransa’ya dönerler. Saint-Joseph Lisesi bir Türk Okulu olarak eğitime devam eder. 1918 yılında, savaşın bitiminde, okul binaları yeniden

¹⁸⁸ Aydın Vilayeti Salnamesi,Mali 1307,I,s.278;Tutsak,a.g.e.,s.50

¹⁸⁹ Tutsak,a.g.e., s.50; F.Rougen, Smyrne,Paris,1892,s.40

¹⁹⁰ Tutsak,a.g.e.,s.50-51;Vital Cuinet,La Turquie d’Asie, Paris,1894,s.460

Frer'lere verilir ve 5 Mart 1919 da Saint-Joseph'in bazı sınıfları açılır. Bunun dışında biri Göztepe'de, biri Karşıyaka'da, biri Alsancak'ta ve biri Saint-Jean Katedralinin yanında, dört okulları daha açılır.

Okulların geleceği umut dolu görüldüğü bir sırada, 22 Eylül 1922 de, okullar açıldıktan birkaç gün sonra İzmir yanmaya başlar. Saint-Joseph Lisesi bir enkaza dönüşür: Yangın çatıdan başlar, yatakhanelere sızarak ve tüm binayı sarar. Ege'nin İncisi İzmir'in 250 000 dönümü kül olmuştur. Saint-Jean Okulu da yanmıştır. Beş okuldan, şehrin yanmayan bir mahallesi Punta'daki Saint-André çıraklık okulu ve Göztepe ve Karşıyaka'daki okullar sağlam kalır.

Frerler sekiz gün, körfezde demirlenmiş Jean-Bart Fransız kruvazöründe kalırlar. Yangın söndürülünce karaya inerler. Her şey enkaz ve ölüme dönmüştür. Fakat cesaretleri kırılmaz ve bin bir zorluğun üstesinden gelerek Saint-Joseph'i Alsancak'ta ki Sant-André okuluna taşırlar ve 100 öğrenciyle ilk ve orta sınıflarını açarlar. Alsancak'ta ki binalar Gül sokağındakilerle kıyaslanmayacak derecede küçük ve gösterişsizdir. Kuzey ve Batıda sınıfları ve idareyi barındıran tek katlı binalar vardır. 1923 yılında Doğu cephede zemin katta sınıflar olmak üzere, üst katta Frer'lerin lojmanı için iki katlı bir bina inşa edilir. Bu bina bugün mülki-medyanın bulunduğu binadır. 1933'te Kuzey cephede Frerler için iki katlı bir bina ve şimdi Forum'un bulunduğu yerde, yağmurlu havalarda öğrencilerin barınabileceği geniş bir sundurma inşa edilir. Bu sundurma ile bahçe arasında geniş bir havuz ve onu suyla besleyen bir yel değirmeni vardır ki okulun sembolü sayılıyordu. Bir çeyrek yüzyıl boyunca okulun görüntüsü böyle kalacaktır. Batı ve Kuzey cephelerindeki eski sınıflar yerine üç katlı modern bir binanın inşaatı 1956 yılını bekleyecektir. 1987 de Doğu cephesinde tadilat yapılır ve Frer'lerin lojmanı Bilgisayar sınıfı, kitaplık ve resim odası olur. 1991–1993 yıllarında sundurma yıkılır ve yerine direkler üzerinde güzel bir kapalı spor salonu yapılır. Havuz ve yel değirmeni oyun sahalarının genişletilmesi için çoktan yok olmuştu. Çünkü o günlerde bile voleybol Saint-Joseph'in hayatının bir parçasıydı. Nihayet 1998 yılında büyük değişikliklerle Saint-Joseph Lisesi bu günkü görüntüsüne kavuştu.¹⁹¹

---

¹⁹¹ http://www.izmirsj.k12.tr/tr/saintjoseph/okulumuzun_tarihi.asp, (Erişim Tarihi:23.01.2012)

2.1.2.5. Yahudiler ve Eğitim-Öğretim

Yahudiler, 16. yüzyıla kadar diğer Levanten topluluklara karşı eğitim-öğretim çalışmalarında daha avantajlı durumdaydı. Ancak Yahudilerin, 17. yüzyıldan itibaren Ermeni ve Rumlara göre gerileme içine girdikleri görülmektedir. Buna sebep olarak da, Yahudilerin ticaret içindeki önemleri ve Osmanlı sarayındaki doktor, banker ve tercümanlık gibi işlerini Ermeni ve Rumlara kaptırmaları ve ayrıca cemaat olarak batıl inançlara yatkınlıklarından dolayı zamanın gelişmelerine ayak uyduramamaları gösterilmektedir. Yahudi cemaatinin, modern manada okul açma çalışmaları Rum ve Ermeni cemaatlerinden yarım yüzyıl sonra başlamıştır.¹⁹²

Konuya açıklık getirmesi yönüyle önemli olduğunu düşündüğümüz ve Beyru'nun belirttiğine göre; 19. yüzyılın ortalarında İzmir'de yaşayan toplumlarla ilgili araştırmalar yapan bir İngiliz yazar şu açıklamayı yapıyor:

“İzmir’de Musevilerin öğrenim olarak ve araçları epey yetersiz olup burada bulunan birkaç okulları bir hayli perişan ve kötü durumdadır. Ve deneyimlerimize göre, kentte okuma yazman bilen Musevi kadınlarının oranı Türk kadınlarının da altındadır. Gerek öğretim düzeyi, gerekse yaşam biçimi yönünden, tüm yakın doğuda yaşayan Musevilerin yetersiz durumları ve bu konularda gereksinimlerinin çokluğu, Avrupa’daki daha zengin dindaşlarının ilgi ve dikkatini çekmiştir. İçinde bulunduğumuz 1856 yılında, Yakın Doğu’da Musevi okullarının durumunu incelemek ve bu konuda rapor hazırlamakla görevlendirilmiş bulunan ve bu amaçla seyahat eden Musevi ajanlarla karşılaştık.”¹⁹³

Fransız Yahudileri, doğulu Yahudileri aydınlatmak için Alliance Israelite Universelle (A.I.U) adı altında bir örgüt kurdular. 19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Yahudilerinin özellikle Sefardi cemaatlerinin yaşadığı merkezlerdeki eğitim kurumlarının ıslah edilmesi için girişilen harekette yer alan yerel unsurlar, kuruluşundan hemen sonra A.I.U ile temasa geçtiler. Maskillerin yanı sıra laik liderler de A.I.U.’i köhnemiş kurumları yeniden canlandıracak ve Yahudilere Avrupalı eğitimin yolunu açacak bir güç olarak görüyorlardı.¹⁹⁴ Öte yandan 1867 yılında modern eğitim veren okullar açmak isteyen A.I.U.’e din adamları karşı çıktı. Alliance’ın hümanist ideoloji ve

¹⁹² Ertuğrul,a.g.e.,s.125

¹⁹³ Beyru,a.g.e.,s.309

¹⁹⁴ Aron Rodrigue, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması, Ankara,1997,s.75

dejenere olmuş Osmanlı Museviliğini eğitimle canlandırma hedefi vardı. İdeolojilerinin kaynağı ise 1789 Fransız ihtilali idi.¹⁹⁵

Bir grup Yahudi genç tarafından kurulan Alliance Israelite Universelle'nin çalışmalarının, ilerleyen zamanlarda daha da etkin bir hal aldığını görüyoruz. Mesela A.I.U., daha 1864'de İzmir cemaatinin ileri gelenleriyle ciddi görüşmelerde bulunmuştu. A.I.U.'in mahalli komitesinin başı olan Nissim Krispin, 1864'de Jacques Isaac Altaras'a daha önceden kurulmuş bir okul göstermiş ve komitenin, okul müdürünün emrine yılda 3.000 Fransız Frangı tahsis edeceğine dair taahhütte bulunmuştu. O tarihte İzmir'de A.I.U. üyesi 172 kişi vardı. Ne var ki, kolera salgını yüzünden, okul o yılın sonunda kapanmak durumunda kaldı. 1865'te cemaat içi çatışma okulun yeniden açılmasına meydan vermedi. Zaten o sırada başında zengin bir tacir bulunan mahalli Alliance komitesi de kendini tasfiye etmişti.¹⁹⁶

19. yüzyılın başına ait kent rehberinde Musevilerin en önemli eğitim kuruluşlarının, "Talmud Thora" adını taşıyan yetimhane olduğu açıklanmaktadır. Bu okulun kentteki Musevi birliğiyle, merkezi Londra'da bulunan Musevi-İngiliz Derneği tarafından desteklendiğini anlıyoruz. İbranice, Türkçe ve Fransızca derslerin okutulduğu okulun, 600'ün üstünde fakir öğrenciye eğitim olanağı sağladığı bildirilmiştir.¹⁹⁷ Bundan sonra Yahudilerin İzmir'de ki eğitim faaliyetlerinin yoğunlaşarak arttığını görmek mümkündür. Bunlardan birkaçına değinecek olursak; 25 Ağustos 1873 tarihinde Alyans Okulu büyük bir törenle açıldı. 1878'de de bir kız okulu hizmete girdi.¹⁹⁸ Öğrenci sayısı, 1895 'de 320, 1900'de ise 400 idi. 1908'de ise, erkek okulunda 312, kız okulunda 351 öğrenci bulunmaktaydı. Alyans, başka yerlerde olduğu gibi İzmir'de de genç Yahudilerin çalışmalarını iyileştirmek için bir çıraklık okulu kurdu.¹⁹⁹ Alyans, kadınlar için de zanaat eğitimi verme işini üstlendi. Daha sonra aynı yaklaşımı tarım konusuna da göstermeye çalışmaktaydı. Alyans bu amaçla İzmir'in yakınında, Bornova'da bir bahçe-okul kurdu, sonra da tesisleri, yüz kilometre kadar uzaktaki (Akhisar'da) Or-Yehuda'ya, öğrencilerin bağıcılık, tahıl, meyve ağaçları yetiştirmeyi

---

¹⁹⁵ <http://www.geocities.com/hazanfamily/Turkce.htm>, (Erişim Tarihi:23.01.2012)

¹⁹⁶ Rodrigue,a.g.e.,s.84

¹⁹⁷ Beyru,a.g.e.,s.310

¹⁹⁸ Nahum,a.g.e.,s.104

¹⁹⁹ Nahum,a.g.e.,s.108

öğrendiği ve Doğu Avrupa'dan göç eden bazı ailelerin yerleştirildiği bir çiftlik okula taşıdı.²⁰⁰

Şenocak'ın Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın 1894 tarihli raporuna dayandırarak verdiği bilgiye göre, İzmir'de o tarihte (Alyans ve Tora) iki okul varken,²⁰¹ Siren Bora'ya göre, 1895 yılında İzmir'de altı Yahudi okulu vardı. Bu okulların dördü erkek, ikisi kız okulu olup toplam öğrenci sayısı (2500 erkek,500 kız) 3.000 idi. 1908'de ise İzmir'de Yahudilere ait kırk okul olmuştu.²⁰²

İzmir'de Yahudiler tarafından özel olarak açılmış okullarda vardı. Moyer Kohen Ticaret Enstitüsü, 60 erkek ve 20 kız öğrenciye Fransızca hususi ders veriliyordu. Türkçe eğitim veren Katertora okulunda 115–120 kadar erkek öğrenci eğitim görüyordu. İzmir'de özel okullar dışında İbranice eğitim veren 19 iptidai derecede okul vardı.²⁰³

İzmir'de ki bazı Yahudi eğitim-öğretim kurumları şunlardır: Alliance Israelite (E,K) , Sanayi Mektebi (E) , Tüccar Mektebi (E) , Talmut Tore (E) , Kız Mektebi (K) , Terakki (E) , Anuh Anerin (E) , Atye Anahsa (E) , Moşe Falho (E) , Bohor Abulafyo (E) , Samuel Galomidi (E) , Nesim Kohen (E,K) , Binyamin Albağlı (E) , Salamon Alharar (E) , Yako Hazan (E) , Bohor Kalomati (E) , Yuda Brisi (E) , Avram Medin (E) , Bohor Toy (E) , Nesim Ostrogo (E) , Hayim Tevah (E) , Şimuel Algazi (E) , Karduzu (E) , İshak Farhi (E) , Yetimhane (E) , Bohor Hayim Levi (E) , Vangol Gaon (E,K) , Mösyö Farmon (E,K) , İsak Aba (E) , Haham Noah (E) , Bensiyon Moşe (E) , Bohor Veled-i Kohen (E) , Avram Alaçı (E) Sutana (E) Duhinas (E) , Saruna İsraili (E) , Rahoman Yarmiçon (E) , Moşehini (E) , Şimvel Buçok (E) , Falum Binyamin (E) , Aron Hazon (E) , Mösyö Arye (K).²⁰⁴

2.1.2.6. Amerikalılar ve Eğitim-Öğretim

İzmir'de, Amerikalıların eğitim-öğretim faaliyetlerine daha geç yıllarda başladıklarını görüyoruz. 1820 yılı öncesine kadar Amerika Birleşik Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişki yok denecek kadar azdı. İki ülke arasındaki ilişki ferdi antlaşmalardan ibaretti. 1810 yılında Amerika'da kurulan "American of Comissioners

---

²⁰⁰ Nahum,a.g.e.,s.109

²⁰¹ Şenocak,a.g.e.,s.125

²⁰² Siren Bora,İzmir Yahudileri Tarihi(1908-1923),Gözlem Yay.,İstanbul,1995,s.159-163

²⁰³ Tutsak,a.g.e.,s.236

²⁰⁴ Tutsak,a.g.e.,s.236-237-238-239,(İzmir'de ki Yahudi mekteplerini gösterir tablodan tarama yapılmıştır.)

For Foreign Missions” adlı misyonerlik teşkilatının amacı ve görevi halkı Protestanlaştırmaktı. Bu amaçla Osmanlı Devleti’nde ilk Protestan Levi Persons ve Plinky Fisk geldiler. Misyonerler, Türkiye’deki faaliyetlerini Doğu, Batı ve Orta Anadolu şeklinde üçe ayırdılar. Batı misyonu bölgesi olan İzmir ve İstanbul’da çalışmalarını eğitime kanalize ettiler. Bu eğitim daha çok lise ve yükseköğretim düzeyinde gelişti.²⁰⁵ Bir de yüksekokul seviyesinde olmamakla birlikte ortaöğretimi aşan okullar kurdular. İzmir’de açılan International College (Uluslararası Kolej) bunlardan birisidir.²⁰⁶

1878 yılında, İzmir’in Melez Caddesinde Amerikan Board isimindeki misyoner cemiyetinin binalarının birisi erkek öğrencilere kolej, Çınar sokağındaki bir kilise de kızlara mektep haline getirildi. Maarif Nezareti’nden International College’ye ruhsat 16 Kasım 1892 tarihinde alındı. Bunun üzerine Amerikan Board of Comissioners for Froign Missions’ta görevli olan İskoç kökenli James P.Naughton 1893 yılında Boston’daki genel merkeze, İzmir’deki kolejin erkek kısmının geliştirilmesini önerir. Bunun gerçekleştirilmesi için 20. yüzyılın başında harekete geçilir. 1902 yılında İzmir’de bir yüksek okul açmak için teşebbüs edildi. Okulun sözleşmesi 8 Nisan 1903’te onaylandı. Okulun gayesi kuruluş yasasında “*erkek çocuklara ve gençlere, Hıristiyanlık ilkelerine dayalı dil, sanatlar ve bilimler eğitimi*” olarak belirtilmiştir. Okulda 25 öğretmen vardı. International College’nin binası ihtiyaca yeterli gelmediğinden, 1907 yılında şehir dışındaki Kızılçullu’da boş bir arazi üzerine yeni bir bina yapılmasına izin verildi.²⁰⁷ Erkeklerle ait International College, 1915 yılında yeni binasına taşındı.²⁰⁸ Kız koleji ise Türk kızlarının da okuması için 1919 yılında Göztepe sahilinde bir şube açtı.²⁰⁹ International College halen Göztepe’deki binasında eğitim-öğretim faaliyetlerine devam etmektedir.

2.1.2.7. İngilizler ve Eğitim-Öğretim

Kentte, İngiliz gençliğinin öğrenimini sağlamak üzere, halkın da yardımıyla 1848 yılında Bornova İngiliz Koleji (Bournabat English College) adlı bir okul

²⁰⁵ Seçil Akgün, Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi, *Türk Tarih Kongresi* –X.V, Ankara, 1994, s.2121-2122; Tutsak, a.g.e., s.244-245

²⁰⁶ Uygur Kocabaşoğlu, Osmanlı İmparatorluğu’nda 19. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları, Arba Yay. Ankara, 1988, s.316

²⁰⁷ Tutsak, a.g.e., s.245

²⁰⁸ İzmir’in Büyük Bilgi Ocakları: İnternaşinol Kolec, Yeni Asır, 5 Nisan 1933

²⁰⁹ İzmir’in Büyük Bilgi Ocakları: Amerikan Kız Koleji, Yeni Asır, 5 Nisan 1933

kurulmuştur. Buna benzer bir başka okul da İzmir’de bundan birkaç yıl sonra (İngiliz Koleji-British College) açılmış olup, verdiği mükemmel dil eğitimi nedeniyle uluslar arası bir kuruluş olarak da kabul edilebilmektedir. Nihayet 1872 yılında kurulmuş olan İngiliz Ticaret Okulu (English Commercial School) bir yandan verdiği yabancı diller eğitimi, bir yandan da ticari işlemlere ilişkin öğretimiyle kentte önemli yerini almıştır. Bu arada, Rum, Ermeni ve Yahudi ailelerin çocuklarının devam ettiği ve İskoç misyonerleri tarafından açılan bir okuldan da söz etmek gerekmektedir. İngiliz Ticaret Okulu’nun 20. yüzyıl başında 110 öğrencisi olduğu belirtilirken, İskoç Kız Okulunda da 150 kadar genç kızın öğrenim gördüğü bilinmektedir.²¹⁰

2.1.2.8. Avusturyalılar ve Eğitim-Öğretim

Avusturya Devleti’nin Katolik tarikatlarından P.Peres Mechitaristeler, 1856 yılında bir kolej açtılar. Kolej belli bir süre refah içinde yaşadı. Sonra yavaş yavaş köhneleşmeye başladı ve bir süre kapalı bile kaldı. Avusturya Devletinin desteğiyle yeniden eğitime başladı. Tutsak’ın Cuinet’ten aktardığına göre, kolejin eğitim ve öğretim seviyesi Paris ve Vienne Katolik Kolejlere ile aynı düzeydeydi. Okulda Ermenice, Türkçe ve Fransızca dilleri öğretiliyordu.²¹¹

Mechitariste Koleji’nde çeşitli milletlerden, özellikle Ermeni Katolik öğrenciler okuyordu. Mechitariste rahiplerinin merkezleri Viyana ve Venedik’te bulunuyordu. Türkiye’de en fazla Ermeni Katolikleri için şubeler açtılar.²¹² Burada diğer bir husus ise, Avusturyalıların özellikle Ermeni çocuklarına yönelik okullarının dikkati çekmesidir. Buna dayanarak, İzmir’deki Mechitariste Koleji’nin Katolik Ermeniler için açıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Tutsak’ın belirttiğine göre Avusturya bir de, 1704 yılında İzmir’de Franciskan Mektebi’ni açmıştır.²¹³

---

²¹⁰ Beyru,a.g.e.,s.311

²¹¹ Tutsak,a.g.e.,s.51

²¹² Halid Ziya, Kırk Yıl, İstanbul,2000,s.96

²¹³ Tutsak,a.g.e.,s.51

2.2. Levantenler ve İzmir’de Ekonomi

Levantenlerin ekonomik alandaki faaliyetlerine geçmeden önce, İzmir’in ticari alandaki gelişiminin tarihi seyriyle ilgili bazı bilgileri paylaşmanın faydalı olacağını düşünüyoruz. İzmir’in Dünya ticaretindeki rolü 17. yüzyılda daha da belirgin hale gelmekle birlikte, limanı 16. yüzyılın ikinci yarısından sonra canlanmaya başlamıştır. Bu tarihlerde Venedik, Dubrovnik gemileri İzmir iskelesinden pamuk, hububat, deri, pamuk yüklemekteydi. Buradan yüklenen ürünler arasında sebze ve meyve de vardı.²¹⁴ İzmir, bu sıralarda iç ticaret açısından oldukça işlek bir duruma gelmiş durumdaydı. Nitekim İstanbul’un gereksinimi olan meyve, sebze, kuruyemiş büyük ölçüde İzmir limanından yükleniyordu.²¹⁵

16. yüzyılın sonlarından itibaren İzmir’in ticari önemi artmış, kısa sürede uluslararası bir ticaret limanı haline gelmiştir. Bazı Akdeniz ülkeleriyle kurulan ticari ilişkiler nedeniyle, İzmir ticaret açısından daha aktif duruma gelmiştir.²¹⁶ Bunun iki ana nedeni vardır; birincisi, 1566’da Sakız Adası’nın kesin olarak Osmanlı topraklarına katılmasından sonra, buradan öteden beri ticaret yapan yabancıların, eskiye nazaran daha düzenli olan yeni yönetimden hoşlanmamaları ve bunun neticesi olarak da konsolosluklarını 1610–1620 yıllarında Sakız’dan İzmir’e taşımalarıdır.²¹⁷ Bunun sonucu olarak, İzmir 17. yüzyılın ilk yarısından itibaren ticari ve iktisadi yönüyle hızlı bir gelişim göstermeye başlamıştır. İkincisi; daha önceden İran ipeğini Halep-İskenderun yoluyla Avrupa’ya gönderen İranlı tüccarların 16. yüzyılın sonlarıyla 17. yüzyılın başlarındaki İran savaşları sırasında kervanlarını Tokat yoluyla İzmir’e göndermeyi tercih etmeleridir.²¹⁸ Savaştan sonra İzmir, İran ipeği konusunda Halep’in en büyük rakibi haline geldi. Yine aynı dönemde, Erzurum ve Bursa’dan geçip Balkanlar’a doğru devam eden ve Venedik’e kadar uzanan yol kullanılmaya başlandı.²¹⁹

İzmir ve çevresinin, Osmanlı ticaretinde önemi çok büyüktü ve çok eskilere dayanmaktaydı. İzmir, ticaret yönüyle İstanbul’dan sonra ikinci olma vasfını korurken

²¹⁴ Zeki Arıkan, “15–16.yüzyıllarda İzmir”,Üç İzmir, Akademi Yay. İstanbul, Aralık 1992,s.67

²¹⁵ Arıkan, a.g.e.,s.67

²¹⁶ Abdullah Martal, Değişim Sürecinde İzmir’de Sanayileşme, Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, İzmir,1999,s.67

²¹⁷ Martal, a.g.e, s.67

²¹⁸ Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü” ,İ.Z.T.O Sempozyumu, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay. İzmir, Kasım 1985,s.100

²¹⁹ Reşat Kasaba, Doğu Akdenizde Liman Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul,1994, s.4

zaman zaman özellikle ihracatta onun da önüne geçmeyi başardı.²²⁰ İzmir'in ticari alandaki tarihi seyriyle ilgili bu bilgilerden sonra, Levantenlerin bu alandaki faaliyetleri ve İzmir ekonomisine olan katkılarına bakalım.

2.2.1. Levanten Ticaret Şehri Olarak İzmir

İzmir'in tarih boyunca önemli bir liman kenti olmasına rağmen, ciddi bir atılım gerçekleştiremediğini söylemek mümkündür. Ta ki Avrupalı tüccarlar tarafından keşfedilene kadar. Avrupalı tüccarların İzmir'e ilgisinin her geçen gün artmasıyla, kentin ekonomik olarak büyük bir değişim ve dönüşüm geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu değişim ve dönüşümün, özellikle 16. yüzyılın sonlarına doğru daha da hızlandığı görülmektedir.

17. yüzyılın ilk yıllarındaki bu hızlı hareketlilik İzmir için ani ve çarpıcı oldu. Otuz yıl içinde İzmir bölgeyi ticari, iktisadi, demografik hatta toplumsal açıdan egemenliği altına aldı. Bu dönüşüm sayısal olarak da çeşitli açılardan gösterilebilir. 1580'de İzmir'in nüfusu 2000 kadardı; 1650'de 30-40 bine çıkmıştı. 1600'de şehirde Avrupalı bir konsolos yoktu; 1620'de ise Hollanda, İngiltere, Fransa ve Venedik'in birer konsolosu vardı. 1580'de kasabanın hemen tamamı Türk'tü; otuz yıl sonra büyük oranlarda Ermeni, Rum ve Yahudi cemaati vardı. 1604'te Çeşme'den toplanan gümrük vergileri bile, İzmir'de toplananların neredeyse iki katı iken, 1608'de Batı Anadolu gümrük vergilerinin dağılımında pek göze batan bir değişiklik olmadığı halde, dağılımı hemen hemen ters yüz olmuştu: İzmir'den toplanan gümrük vergileri, kıyı şeridindeki diğer limanlardan toplananlardan çok daha fazlaydı. Yani, 17. yüzyılın ilk yıllarında Batı Anadolu'nun çeşitli limanlara dağılmış olan hem iç hem de uluslar arası ticareti İzmir'e yığmıştı.²²¹ Dolayısıyla, yeni ticari çıkış noktaları, arkaik bir işleyiş ve iyice merkezileşmiş bir otoriteyle başı ağrımadan ticaret yapabileceği limanlar arayan batının canlı ve dinamik ticaret şirketleri, her ikisini de İzmir'de ve art bölgesinde buldular. Hollanda ve İngiliz Levant şirketleri, bir-iki on yıl sonra limanın potansiyelini görmüş ve canlı bir pamuk, yün, kuru meyve ve diğer mal ticaretine koyulmuşlardı. 1620'lerin ortalarına gelindiğinde Ermeni tacirler, Avrupa'dan esinlenmiş İzmir'deki ticari altyapının kendileri için de Halep ve Bursa kervan yollarına seçenek oluşturduğunu fark

²²⁰ Ali İhsan Bağış, "Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü, Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi", 1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100.yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, Kasım 1985, s.48

²²¹ Goffman, a.g.e., s.125

ettiler.²²² Bu yüzden, İran'dan gelip Anadolu yaylasından geçen karayolunun uzunluğuna rağmen çok geçmeden İzmir kanalıyla satılan malların arasına ipek de katıldı. Bu kumaş, İzmir'de ticarete öylesine çabuk ve bütünüyle egemen oldu ki 1630'da²²³ (*Bu tarih İzmir'in tarihini yeniden kurmasında başlıca gezginlerin anlattıkları, konsolosların mektup ve raporlarından oluşan Batı kaynakları ile Osmanlı Devleti'nin kaynaklarının aynı konuda birleştiği tarihtir.*) gözlemciler, İzmir'in ticarete ortaya çıkışının miladı olarak kabul ederler. 17. yüzyıldan önce Batı Anadolu'da tabii ki gelişmiş pazarlar vardı. Ancak yüzyılın başında İzmir'de üslenen Avrupalı tüccarın talep ve teklifleri ekonomik çeşitliliği hızlandırdı ve merkezileştirdi.²²⁴

İzmir Anadolu topraklarının Avrupa'ya denizden açılan kapısı konumundadır. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük kozmopolit kentidir ve Prof. Berber'in ifadesiyle; "*Doğu Akdeniz'in en büyük ihracat metropolü olan İzmir, o tarihlerde Rum, Ermeni, Yahudi, Levanten ve Avrupalı çok sayıda Gayri Müslimlerin de yaşadığı bir şehirdi*"²²⁵ Bu itibarla bakıldığında,1590–1610 yılları arasında Levant toplumların, İzmir'i ve birçok Ege kıyısını ticari olarak kuşattığı görülecektir. Çünkü belirtilen bu yıllar arasında Hıristiyan Avrupa'nın tüccarları, küçük doğu Ege limanları arasından Batı Anadolu ürünleri için transit limanı olarak geliştirmek üzere İzmir'i seçmişlerdi.²²⁶

2.2.2. İzmir'in İngiliz Ticareti İle Tanışması

İngilizler, Levant ticaretinin tekeli elinde bulunduran Fransa ve Venedik ile şiddetli bir şekilde rekabet ediyordu. Hollandalılar ise, Levant ticaretini ilk önceleri İngiliz bayrağı altında sürdürüyordu. Bu durum, Hollandalıların 1612'de kapitülasyonlardan yararlanmaya başlamasına kadar devam etti. Daha sonraki zamanlarda pazardan büyük pay aldılar.²²⁷ Batı Anadolu'da İngiliz ekonomik gücünün en yüksek olduğu 1850–1870 yılları arasında, İzmir'deki İngiliz tüccarlar İngiltere ile olan ticareti tümüyle ellerine aldılar. İngiltere'den veya Avrupa'dan gelen mallar İngiliz

---

²²² Goffman,a.g.e.,s.126

²²³ Bu tarih İzmir'in tarihini yeniden kurmasında başlıca gezginlerin anlattıkları, konsolosların mektup ve raporlarından oluşan Batı kaynakları ile Osmanlı Devleti'nin kaynaklarının aynı konuda birleştiği tarihtir.

²²⁴ Goffman,a.g.e.,s.128

²²⁵ Engin Berber, İzmir 1876 ve 1908,İzmir Büyükşehir Belediyesi Yay.,İzmir,2008, s.445

²²⁶ Goffman, a.g.e. s.57

²²⁷ Halil İnancık, The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600,London,2000,s.54

tüccarların depolarına indiriliyor ve mallar buradan aracılar vasıtasıyla satılıyordu. Dış ticarete kurdukları bu egemenlik, İngilizlere büyük avantajlar sağladı. İthal ettikleri malları, istedikleri aracı vasıtasıyla satmak olanağına sahip oldukları için, aracıları baskı altına almaya başladılar.²²⁸

Orta gelirli bir tüccarın emrinde en az 15 komisyoncu çalışıyordu. En büyük İngiliz tüccar ailesi olan Whittal'ların 1865'te tam 205 komisyoncusu vardı.²²⁹ İngilizlerin ekonomik baskısının artması sonucu bağımlı duruma düşen Rum ve Ermenilerden dış ülkelere gidemeyen veya kıyıda köşede bir dükkân açamayanlar ise onların aracısı, komisyoncusu oldular. İngilizler, ilişkilerini eski temeller üzerinden sürdürmek isteyen Rum ve Ermeni tüccarları mal vermemekle tehdit ederek ve çoğu zaman da bu tehditleri uygulayarak iflasa sürüklediler.²³⁰

1579'da İngiliz Kraliçesi Elizabeth ile yapılan kapitülasyon antlaşması daha sonra Anadolu'ya demiryollarını getirecek olan İngilizlerin ilk kez İzmir'e ulaşmaları ile sonuçlanmıştır.²³¹ İzmir'in 17. yüzyılda önemli bir ticaret limanı haline gelmesinde 1581'de İngilizler tarafından kurulan Levant Company şirketinin de payı büyük olmuştur. İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki ticaret tekeli olarak kurulan Levant Company, merkezi devlete karşı yerel unsurları güçlendirerek Avrupalı tüccara vergi, mal ve yükleme konularında kolaylıklar sağlamayı hedeflemiştir. İngiliz sermayesinin Türkiye'ye ihraç edilmesinde en etkin rolü oynayan anonim şirketlerin yanı sıra Levant Şirketi'nin dağılmasından sonra İzmir'de yaşayan veya göç edip gelen İngilizlerin de Avrupalı tüccarların durumlarının iyileşmesine katkısı olmuştur.²³²

Dünyadaki sosyo-ekonomik değişimler karşısında Osmanlı Devleti de özellikle demiryollarına ilgisiz kalmamış ve bu çeşit yatırımlar en üst düzeyde destek görmüştür. Bu alanda İngiliz yatırımcıların hareketliliği dikkat çekmektedir. İngiliz sermayesinin Osmanlı topraklarında döşenen demiryolu hatlarındaki ortak özelliği tamamen kar amacı güdülerek yapılmış olmasındadır. Demiryollarının geçeceği

---

²²⁸ Şenocak, a.g.e.,s.37

²²⁹ Whittal ailesi birçok ticari alanda varlığını devam ettirerek, İzmir'deki yaşamını sürdüren Levantenlerden birisidir. Yaptığımız araştırmaya göre; turizm ve sigortacılık alanında İzmir'in ve Ege'nin önemli kuruluşlarına sahip oldukları anlaşılmıştır.

²³⁰ Orhan Kurmuş, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları, s.151,Ankara,1982

²³¹ A.Nedim Atilla, İzmir Demiryolları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir,2002,s.30

²³² Abdullah Martal, Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir,1999,S.35

güzergâhlar belirlenirken özellikle nüfus yoğunluğu fazla, toprakları verimli ve Avrupa ile ulaşımı kolay olan zengin bölgeler tercih edilmiştir. Hatta Büyük Menderes Havzasında kurdukları demiryolları ile bölgedeki üretimi kontrol altına almayı hesaplamışlardır.²³³

İngiliz tüccarların İzmir'e olan ilgileri ve bu kadar kolay hareket etmelerinin temelinde Osmanlı ile 1838 yılında yapılan Balta Limanı Antlaşmasının etkisi büyüktür. İngiltere ile yapılan ticaret antlaşması ile "yed-i vahid" (tekel) sistemi kaldırılmıştır. Ülke içinde bölgeler arası geçişte yabancı tüccarlardan alınan %8'lik vergi kaldırılmıştır.²³⁴ Balta Limanı antlaşması ile yabancı tüccarların önlerindeki engeller kaldırılarak iç ticaret Osmanlı tüccarlarından alınıp İngiliz tüccarlarına verilmiştir.²³⁵ Kurdukları düzenin iyi işlemesi sayesinde, İngiliz tüccarlar İzmir'de, Frenk Mahallesinde, Buca'da, Bornova'da son derece rahat bir yaşam sürmüşlerdir.

2.2.3. İzmir'in Fransız Ticareti İle Tanışması

Fransızlar ise, politikada olduğu gibi, ticarete de Türklerle ilk ilişkiye giren millettir. Bu nedenle, Fransızlar ilk kapitülasyonları 1535'de elde etmişlerdir. Fransızların, İzmir şehrine olan ticari ilgisi ise, özellikle 1666'da Fransız Levant firmasının kurulmasından sonra yoğunlaşmıştır. Fransız tüccarları İzmir'e öteki Doğu Akdeniz limanlarından daha fazla yakınlık göstermişlerdir.²³⁶ İngiltere ve Hollanda, 17. yüzyılda ticarete daha çok hâkim iken, bu durumun 18. yüzyılda Fransızların lehine döndüğünü görüyoruz. Bu yüzyılda Fransızların üstünlük kazanmalarında, özellikle 1740 kapitülasyonlarının önemini belirtmesi gerekir. 1768'de İzmir'de Fransızların ticarethane sayısı 24 iken, 1780'lerde 224'e varıyordu. Buna mukabil, Hollanda sadece bir ticaret evine sahipti. 1763'de Marsilya ile Osmanlı İmparatorluğu limanları arasındaki ticari faaliyette, İzmir ihracatta %37, ithalatta %28'lik bir paya sahipti. 1787'de İzmir ticaretinin %42'si Fransa ile yapıyordu.²³⁷

²³³ Orhan Kurmuş, *Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, Ankara, 1982, s.20

²³⁴ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 42 Seri, III. Sayı, Ankara, 1974, s.176

²³⁵ Çınar Atasoy, *Kapanan Kapılar İzmir Hanları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, Mart 2004, s.53

²³⁶ Ülker, a.g.e., s.34

²³⁷ Ali İhsan Bağış, *"Osmanlı Ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü, Yabancı Tüccar Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi"*, 1885-1985, Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir, İzmir Ticaret Odası Sempozyumu. İ.Z.T.O., 21-23 Kasım, 1985

Nahid'e Şimşir'in, Frangakis-Syrett'in, *The Commerce of Smyrna in The Eighteenth Century (1700–1820)* adlı kitabı hakkında verdiği bilgiye göre²³⁸; 18. yüzyılın ilk yarısında, İzmir'den Avrupa ülkelerine yapılan ihracat, miktar ve tutar yönünden, Doğu Akdeniz'in diğer ülkelerinden gerçekleştirilenlerden daha büyüktü. 18. yüzyılda İngilizlerin hammadde ve ana pazarlarını oluşturan Amerika ve Hindistan gibi kolonileri olduğu zaman, Levant şirketlerinin İzmir'deki İngiliz ticaretini azaltmaları, Fransızların hâkim olmasına olanak sağladı. Fakat 19. yüzyılın başlarında İngiliz sanayinin genişlemesi, Levant pazarına bir talep yarattı ve 1800–1825 yılları arasında bölgedeki İngiliz ticareti, Levant şirketlerin resmi himayeleri altında, çok hızlı bir şekilde büyüdü. İngiltere İzmir'deki ticaretin en büyük ortağı olarak, Fransa'nın yerine geçti. 1820'de İngiliz tüccarları, İzmir'de büyük miktarlarda iş yaptılar.²³⁹

Fransızlar, 1850–1851 yıllarında İzmir'in ilk borsasını kurma girişiminde bulundular ancak başarılı olamadılar. 1889'da ise Fransız Ticaret Odası'nın kuruluşunu gerçekleştirdiler. 120'ye yakın üyesi bulunan bu oda, İzmir'de yabancı tüccarların kurduğu ikinci ticaret odasıydı. Daha sonraları İtalyanlar ve Flemenkler de kendi borsalarını açmışlardır.²⁴⁰

2.2.4 İzmir'in Amerikan Ticareti İle Tanışması

İzmir'in Amerikan ticareti ile tanışması, 18. yüzyılın sonlarına rastlar. Amerikan ticaret gemileri, 1786'da İstanbul'u, 1797'de İzmir'i, 1800'de İskenderiye'yi ziyaret etmişlerdi.²⁴¹ 1797'de İzmir limanına yanaşan Amerikan bayraklı gemi, Bengal'den mal yükleyip İzmir'e getirmişti. 1797'de gelen bu gemiyi daha sonra birçok Amerikan ticaret gemisi takip etti ve İngiliz gemileri gibi ayrıcalıklardan yararlandılar. Türkiye'de açılan ilk Amerikan şirketi, 1811'de İzmir'de kurulan Woodmas and Offley'dir. Bu şirketin ortağı David Offley, aynı zamanda Amerika'nın Türkiye'deki gayri resmi İzmir

²³⁸ www.egeweb2.ege.edu.tr/tid/dosyalar/XI_1996/TIDXI-1996-19.pdf,(Erişim Tarihi:26.01.2012),Nahide Şimşir, Profesör Elena Frangakis-Syrett'in bütün çalışmaları iktisat tarihi üzerine yoğunlaşmıştır.Sadece "İzmir ile ilgili değil,aynı zamanda Anadolu,özellikle de Levantı kapsayan çalışmalarıyla tanınmaktadır.Profesör Elena Frangakis-Syrett'in,18.Yüzyılda İzmir'de ticaret,(1700–1820)adlı eseri,İngiliz,Fransız ve İtalyan arşivleri,çağdaş basılı kaynaklar,seyahatnameler gibi orijinal araştırma malzemeleri ile bu konuda yazılan kitap,makale ve tezlere dayanmaktadır".

²³⁹ Elana Frangakis-Syret, *The Commerce of Smyrna in The Eighteenth Century(1700–1820)*,Athens,1992,s.85

²⁴⁰ Sabri Yetkin; Erkan Serçe, *Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi*,İletişim Yay., İzmir,1998,s.29

²⁴¹ Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 190Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, Arba Yay.,Ankara, Ağustos 2000,s.9

konsolosluğu görevini üstlenmişti. Offley yıllarca oğluyla birlikte İzmir’de konsolosluk görevi yapmıştı. David Offley’in önderliğindeki Amerikan işadamları, 1811’de İzmir’de ilk Amerikan Ticaret Odası’nı açmışlardı. Bu arada,1810 ile 1820 arasında, yaklaşık seksen Amerikan gemisi, İzmir limanına uğramış, afyon, kuru üzüm, incir, deri, yün vb. mallar karşılığında başta pamuklu mallar olmak üzere Amerikan ihraç ürünlerini boşaltmıştı.1830 yılında ise tam otuz Amerikan gemisi İzmir limanına giriş yapmıştı.²⁴²

Amerikan kaynaklarının belirttiğine göre, Türkiye ile Amerika arasındaki ilk ticaret antlaşması, 7 Mayıs 1830 tarihinde yapıldı. Bu antlaşma Amerikalılara kapitülasyonlardan yararlanma imkânı verdi. Böylece Amerikalılara da Türkiye kapısı ardına kadar açılmış oldu. 1830 sözleşmesinden sonra Osmanlı Devleti’nin Amerika ile imzaladığı ikinci ticaret antlaşması 1862 tarihli antlaşmadır. 1862’de imzalanan “*ticaret ve seyr-ü sefain*” sözleşmesinin sonucunda, iki ülke arasındaki ticarete artış ve çeşitlenme görüldü. Örneğin, ABD, Osmanlı Devleti’ne artık sadece yün ve pamuklu satmakla kalmıyor, silah da satıyordu. O kadar ki, ABD’nin Osmanlı Devleti ile yaptığı ticaret içinde silah ve cephanenin payı 1869’da %79’u, 1877’de ise %97’yi bulmuştu.²⁴³ Yine yapılan bu antlaşmaya göre Amerikan gemilerinin İzmir limanına boşaltacağı kahve, şeker, baharat, boya gibi malları Harput’taki, Erzurum’daki, Van’daki Ermeni bakkala kadar ulaştıracak uzun yolda bir dizi toptancı, perakendeci, aracı, komisyoncu, simsar çalıştırmak gerekiyordu. Amerikalılar henüz Anadolu içlerinde bulunmuyorlardı. Fakat buna karşılık çok sayıda Ermeni vardı.²⁴⁴ Dolayısıyla bu işleri Ermenilere yaptırıyorlardı. Anadolu içlerinde Amerikan mallarının toplama ve dağıtım işinin Ermenilerin tekelinde olduğu söylenebilir. Burada Amerika’nın özellikle Ermenileri kullanması ve bu konuda taviz vermeyişi dikkat çeken diğer bir husus olarak karşımıza gelmektedir. Çünkü Amerikalıların satın alacağı malların çeşitli yurt köşelerinden toplanıp, İzmir limanından Amerikan gemisine yüklenmesine kadar çok sayıda Ermeni simsarlar ve işçiler kullanılıyordu. Amerikalılar Anadolu kıyılarında ise bu işi, daha çok Rumlar aracılığıyla gerçekleştiriyorlardı.²⁴⁵ Böylece Amerikalıların ticari yapılanmasının gelişmesinde, Rumların yerleşik yapılarının avantajından yararlandığını söyleyebiliriz.

---

²⁴² Kocabaşoğlu,a.g.e.,s.9-10

²⁴³ Kocabaşoğlu,a.g.e.,s.10

²⁴⁴ Bilal Şimşir,”*Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine*”,Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkileri Sempozyumu, Ankara,1985,s.81

²⁴⁵ Şimşir,a.g.m.,s.81

2.2.5. İzmir'in Rum ve Ermeni Ticareti İle Tanışması

Levanten ticaretinde Rumlar ve Ermenilerin aynı paralelde bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. İngiliz, Fransız, İtalyan ve diğer Avrupalıların ticari fonksiyonları çok daha etkin iken, Rumlar ve Ermeniler daha çok aracı ve hammadde temininde istihdam edildiler. Fakat Ermeniler bu nokta da Rumlara göre bir adım öndedirler. Bunun en büyük sebebi ise Ermenilerin Amerikalı tüccarlar tarafından daha çok tercih edilmeleridir. Rumlar, genelde Batı Anadolu Bölgesi'ndeki malları Amerikan tüccarlarına ulaştırıyorlardı. Fakat Rumların Ermeniler gibi Anadolu içlerine ulaşma imkânları yoktu. Bu durumda Anadolu Ermenilerine geniş bir iş alanı açıldı. Amerika ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin gelişmesine paralel olarak, Amerika ile iş yapan Türkiye Ermenilerinin sayısı da giderek arttı.²⁴⁶

Amerikan koruması altında, Türkiye'de geniş bir zengin Ermeni zümresi ortaya çıktı. Hatta bu Ermeniler, Amerikan tüccarına ortak olmaya, Amerikan tüccarlarından daha fazla pay almaya başladılar. 19. yüzyılın ortalarına doğru İstanbul, İzmir gibi ticaret merkezlerinde 100–200 kişiden oluşan koloniler ortaya çıktı. Bu kolonilerin içinde, Amerikan vatandaşlığına geçmiş Ermeniler de görülmeye başlandı.²⁴⁷

2.2.6. Levantenlerin İzmir Sanayisine Etkileri

İzmir'in Levanten tarihinin asıl felsefesini oluşturan ekonomik ve ticari önceliklerin, onları sanayi alanında ciddi yatırımlara sevk ettiği anlaşılmaktadır. Bu yatırımların daha çok pamuk, incir, dokuma, kâğıt, şarap, un, yağ, konserve, makarna, tuğla vs. hammadde olarak kolay ulaşılabilen alanlarda olduğunu görmek mümkündür. Birçok alanda İzmir'in sanayi kuruluşunun öncülüğünü Levantenlerin yaptığı görülmektedir. Bu bölümde, Levantenlerin çeşitli alanlardaki ilk sanayi kuruluşlarının neler olduğunu ve bunların İzmir'in ekonomik olarak gelişimine ne gibi katkılar sağladığını incelemiş olacağız. Konuyla ilgili olarak Akpınar'ın ifadelerinin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Şöyle ki; *“İzmir geçmiş dönemde küçük ve sakin bir Batı Anadolu kasabası iken, 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda zengin bir uluslararası limana ve bir batı kültürü merkezine dönüştü. Kıyasıyla rekabet eden Venedikli, Fransız, İngiliz ve Hollandalı tacirler, verimli Batı Anadolu ovalarının ürününi toplayıp İzmir'den Avrupa'ya*

---

²⁴⁶ Şenocak, a.g.e., s.35

²⁴⁷ Şimşir, a.g.m., s.82

taşıdılar. İzmir kenti dünyadaki yeni iktisadi düzenden yararlanan başlıca Osmanlı şehriydi. 19. yüzyıl sonlarında kent sadece daha da büyüyen bir metropol haline gelmedi, aynı zamanda dünyanın en tanınmış kültürel ve ticari merkezlerinden biri oldu. İzmir’de Ortodoks Rum nüfusu Müslüman nüfusu ve büyük Ermeni ve Yahudi mahallerinin yanı sıra, ciddi İngiliz, Fransız, İtalyan, hatta Avusturyalı ve Amerikan göçmen toplulukları vardı. Bu muhteşem çok kültürlülük, zarif bir toplumun ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Çeşitli basımevlerinin çıkardığı kitaplar, dergiler, gazetelerle İzmir yayıncılık alanında bir dünya merkezi haline geldi. Bu gazeteler ve diğer yayınlar kentte verimli ve yaygın bir entelektüel havanın varlığını gösteriyordu.”²⁴⁸

Esasında İzmir’in dönüşümüne Levantenlerin katkılarını daha net anlayabilmek için bu alandaki bazı önemli gelişmeleri sıralamaya çalışacağız.

- 1- 1841’de İzmir’de kuru incir ve üzümün ihraç edilmek üzere içine konduğu tahta sandıklar, Rum marangozlar tarafından üretilmeye başlanmıştır. Bu marangozlar, Nikoli adındaki bir Rum’un başkanlığında oluşturulan loncanın üyesiydiler. Marangozlar loncanın kendilerine sağladığı örgütlenme imkânlarını kötüye kullanıyor, kalitesiz sandıkları pahalıya satıyorlardı.²⁴⁹
- 2- 1863’de J.B Gout ve J.Aldrich adındaki iki İngiliz tüccarı, İzmir, Bayındır ve Tire’de çırçır fabrikaları kurmak için vilayetten izin istedi. İzin verilir verilmez İngiltere’den yetmiş çırçır makinesi ismarlayarak fabrika binalarının yapımına başladılar. 1864’de Gout tarafından temizlenen ve ihraç edilen pamuk miktarı 7,775 balyaya ulaşmıştı.²⁵⁰
- 3- Avusturyalı Keun ve ortakları, 20. yüzyılın başlarında Uşak’ta bir halı dokuma fabrikası açtı. Bunu, Türklerin ve diğer azınlıkların kurduğu on üç şirket izledi. Tekelci durumun sarsıldığını gören altı İngiliz tüccarı, 400.000 Sterlin sermaye ile Doğu Halı Yapımcıları Şirketi’ni kurdular. 1913’e gelindiğinde şirketin fabrika sayısı, 17’ye ulaşmıştı.²⁵¹

---

²⁴⁸ www.gelisimplatformu.org. Liman_Sehirleri-Rasım-Akpınar, Makale: Liman Kentleri, Hoşgörü İklimi ve Kültürel Zenginlik; İzmir’i Anlamak, İzmir,2011, (Erişim Tarihi:26.01.2012)

²⁴⁹ Şenocak,a.g.e.,s.44

²⁵⁰ Şenocak,a.g.e.,s.45

²⁵¹ Kurmuş,a.g.e.,s.104-108

- 4- Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kâğıt fabrikası Beykoz'da kurulmuştu. İkinci kâğıt fabrikası ise İzmir'de kuruldu. İzmir'de fabrika kurma ruhsat izni bir Fransız olan Düzoğlu Agop'a²⁵² verildi. Hatta bu kâğıt fabrikası kurucularına on beş yıl süreli imtiyaz verilmiş ve bu süre içinde başka bir kâğıt fabrikasının açılması için kimseye ruhsat verilmemiştir.²⁵³
- 5- 1889 tarihinde hizmete açılan buz fabrikasına daha sonra Foskolo Petraki isimli bir batılı ortak oldu. Daha sonra Olivier isimli bir başka batılı, fabrikayı 3000 liraya satın aldı. Olivier, 800 liralık masrafla, Avrupa'dan yeni makineler ithal etti ve onarım işlerini tamamlayarak, Mayıs 1895'te buz fabrikasını yeniden faaliyete geçirdi.²⁵⁴
- 6- İzmir'de ilk makarna üretiminin de yine Levantenler tarafından yapıldığını görmekteyiz. İki makarna fabrikası vardı. Bunlardan biri, *Kiraste Çubulu Kimon*'un, diğeri ise *Samolada İbrişimci* ve *Şürekâsı*'nın idi.²⁵⁵
- 7- İzmir'de konserve fabrikasının da yine ilk defa Levantenler tarafından faaliyete geçirilmiştir. İki tane konserve fabrikasının aktif olduğu ve bunlardan birinin ise, Yani Çimarıs'e ait olduğu belirtilmektedir.²⁵⁶
- 8- İzmir ve çevresinde kurulan bira fabrikaları da, Konstantinos ve Vekelin adında iki Rum tarafından kurulmuştu.²⁵⁷
- 9- Türkiye'de tütün üretimi tekel altındaydı. Tütün tekeli, ilk kez 1871'de konulmuş, bu imtiyaz 400 bin lira karşılığında Hristaki Rogramons bir Rum

---

²⁵² “Sultan II. Mahmud'un büyük oğlu olan Sultan Abdülmecit, Avrupa devletlerinin yardımı ile Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa sorununu hallettikten sonra, daha çok Islahat işleri ile meşgul olmağa başlamıştır. Babası zamanın-da paralarda yapılan Islahat iyi netice vermediğinden, para sistemini tümünden değiştiren, yeni usulde sikke darbına (tashih-i sikke) karar vermiş, bunun için de 26 sefer 1256 tarihli fermanı çıkarmıştır. Fermanın çıkarmasından hemen sonra, yeni darphanenin hazırlıklarına başlanmış ve Londra'ya, o zamanın en son sistem makineleri ısmarlanmıştır. Londra'dan makinelerle beraber birtakım teknik eleman da gelmiş ve darphane müdürlüğüne de Düzoğlu Agop Hoca getirilmiştir. Üstün başarılıdan dolayı Agop Düzoğlu'na ve çocuklarına bir takım imtiyazlar tanıyan bir ferman da verilmiştir.” Şenocak,a.g.e.,s.46

²⁵³ Şenocak,a.g.e.,s.47

²⁵⁴ Abdullah Martal,“*İzmir Buz Fabrikası*”,Tepekule Tarih, Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, Sayı:2,İzmir, 2000,s.86–87

²⁵⁵ Ökçün,a.g.e.,s.48

²⁵⁶ Ökçün,a.g.e.,s.58

²⁵⁷ Ökçün,a.g.e.,s.61

bankere verilmişti. Daha sonra bu tekel kaldırıldı ve Reji denilen şirkete devredildi. Reji diye anılan şirketin en büyük hissesi, Fransızlara aitti.²⁵⁸

10-Türkiye'ye ait çimento ithalatının % 12'si İzmir'e aitti. İzmir'de Nikolaidi Biraderler'e ait fabrikada, künk, boru, karo, basamak ve buna benzer çimentodan mamul ürünler üretilmekteydi.²⁵⁹

11-İzmir'de iki tabakhane bulunmaktaydı. Bunlardan, Valcı K.ve mahdumlarına ait olan 18722'de, Liçe Ropolo Biraderler'e ait olanı ise, 1890-1900 yılları arasında kurulmuştu.²⁶⁰

12-İzmir'de kutu sanayi çok gelişmişti. Bu işletmelerin en eskisi, Kapudanaki Yani ve Mahdumları'na ait olan işletmeydi. Sair ağaç imalatına gelince, bu sınıfta bir tek fabrika vardı. O da araba fabrikasıydı ve Galija Karlo'ya aitti.²⁶¹

13-Pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokumacılı konusunda İzmir'de iki işletme vardı. Bunlardan biri, İngiliz sermayesiyle kurulan Halkapınar'da ki İzmir Pamuk İmalatı Osmanlı Anonim Şirketi, diğeri ise, Belçika sermayesi ile kurulan yine Halkapınar'daki Şark İplik ve Mensucat Sanayi Anonim Şirketiydi. Moiz ve Avram Antibi'ye ait dokuma fabrikasında ise yün ve pamuk şal, fanila, çorap, triko çocuk elbiseleri, Şark Halı Fabrikası'nda halı ipliği ve telvin, Tabah Corci Anton'a ait fabrikada ise fanila üretilmekteydi.²⁶²

14-İzmir'de makine ile çalışan birçok yağ fabrikası vardı. Bu fabrikaların da yine çoğunun Avrupalılara ait olduğunu görmekteyiz. Ottoman Oil 1913, Atnasyadis J.A.Mahdumları prina fabrikası 1906, Samolada İbrişimci pamukyağı fabrikası 1910, Vurea Manganyoti ve Şurekası prina fabrikası 1907'de kurulmuştur.²⁶³

15-Türkiye'de iki adet palamut özü fabrikası vardı. Bunların ikisi de İzmir'deydi. 1913'de İzmir limanından 1.083.753 kg palamut ihraç edilmiştir. Yine istatistiklere bakıldığında İzmir'de çok işçi çalıştıran sabun üreticisi olarak, bir

---

²⁵⁸ Ökçün,a.g.e.,s.65

²⁵⁹ Ökçün,a.g.e.,s.79-80

²⁶⁰ Ökçün,a.g.e.,s.92

²⁶¹ Ökçün,a.g.e.,s.107-109

²⁶² Ökçün,a.g.e.,s.127-129-139

²⁶³ Ökçün,a.g.e.,s.166-169

tek Lipovac şirketinin adı anılmaktadır. Ayrıca tahin helvası üretimi de gerçekleştirilmekteydi.²⁶⁴

16-Osmanlı Devleti'nde ve İzmir'de ilk kurulan banka, İzmir Bankası (Smyrna Bank) 'dır. 1842 yılının ilk yarısında, İsveç Konsolosu Mösyö Dankelman'ın himayesinde İzmir'de kurulan bu bankanın hissedarları arasında İngiliz, Fransız, Avusturyalı, Rus, Hollandalı, Amerikalı, Danimarkalı, İspanyol ve Rum tüccarlar yer almıştır.²⁶⁵ Osmanlı Bankası İzmir Şubesi'nin üst düzey yönetimi tamamen azınlıklardan ve Levantenlerden oluşuyordu. 1896'daki kadrosu şöyle idi:

Birinci Müdür	: Just Frederik Weber
İkinci Müdür	: Aristidi Yakovibi
Muhasebe Müdürü	: K.Şnorkian
Evrak Müdürü	: D.Andria
Veznedar	: Alexandre Missir ²⁶⁶

17-İzmir'de sigorta şirketlerinin tamamı yabancılara aitti. Deniz ticareti için her ülke, yollanan veya gelen malların kendi ülkelerine ait şirketlere sigortalanmasını şart koşuyordu.²⁶⁷ Sigorta şirketlerinin esas merkezleri yurt dışında bulunmakta ve oradan idare edilmekteydiler. İngiliz firmaları en faal durumdaydılar ve başka bazı firmaları da içeren ortaklıkların kurucusu olmuşlardı. İzmir'de başka hiçbir kuruluşu olmadığı halde sigortacıları Helvetia bir şubeye sahipti. Avusturyalıların sadece iki şirketi varken, İngilizler yirmi bir şirketle aslan payına sahip bulunuyorlardı.²⁶⁸ 1890'da İzmir'de 44 sigorta şirketi faaliyetini sürdürüyordu. Bunlardan İngiliz Northern Ins.Co., Commercial Union, London and Lane, London Lancashire, Manchester, Sun, Royal, Liverpool and London and Globe, Fransız La Balaise, Ottomanes, L'Union de Paris ve Alman Aachen und Monich, Hamburg und Bremen, Nord Deutsche, Sud Deutsche sigorta şirketlerini sayabiliriz.²⁶⁹

²⁶⁴ Ökçün,a.g.e.,s.167-169-172-173

²⁶⁵ Hüseyin Al, "Osmanlı Devletinde İlk Banka: İzmir Bankası(Smyrna Bank)", Active Bankacılık ve Finans Dergisi, İstanbul, S.2,s.90

²⁶⁶ Şerife Yorulmaz, İzmir Basınında Levantenler(XIX. Yüzyıl İkinci Yarısı),Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir,1988,s.91

²⁶⁷ Kurmuş,a.g.e.,s.70

²⁶⁸ Şenocak,a.g.e.,s.74

²⁶⁹ Çınar Atay, Tarih İçinde İzmir,Tifset Yay., İzmir,1978,s.150-151

18- İzmir’de ki yerleşik bütün milletlerin posta ve telgraf şirketleri de vardı. Bunlar içinde en eski olanı Fransızlara aitti. Fransızların amacı, Akdeniz’deki Fransız tüccarlarının, İngilizlere göre avantajlı olan durumdan yararlanmaktı. Fransızlar, bu tür işlere dönük olmak üzere Marsilya, İstanbul ve İskenderiye arasında çalışacak ve ara limanlara uğrayacak yeni gemiler inşa ettiler. İlk olmanın verdiği atılımla Fransa, gemilerinin uğradığı limanlarda kendi himaye ve otoritesinde posta büroları açtı. Fransızlara ait ilk postane 1812–1813 yıllarında açıldı.²⁷⁰ İzmir’deki diğer postanelerin ise şu ülkelere ait olduğunu görüyoruz: Almanya, Avusturya, Mısır, İngiltere, Yunanistan, İtalya ve Rusya.²⁷¹

Görüldüğü üzere tüm diğer ticari alanlarda olduğu gibi İzmir’deki posta teşkilatlarının da, bütünüyle Levant’a hizmet veren ve neredeyse kendi ülkeleri dışındaki en kuvvetli merkezler durumuna gelmişti. Bu nedenle, Osmanlılara bir hayli geç giren posta ve telgraf teşkilatları, oldukça zor şartlarla karşılaşıyorlardı. Paris’te kurulmuş olan Uluslararası Telgraf Birliği’ne 1865’de girebilmişti.²⁷²

Levantenlerin İzmir ekonomisine olan etkileri konusunda, buraya kadar anlatılanlara bakıldığında, aslında daha fazla etkiden bahsetme gerekliliği doğmaktadır. Fakat ifade edilenlerin bile, Avrupalıların İzmir ticaretindeki yerini göstermesi bakımından çok önemli olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu itibarla onlara, Türkiyeli Avrupalılar demek belki de daha doğru olacaktır. Çünkü kendi ekonomik menfaatleri amacıyla bile olsa, İzmir ekonomisinin alt yapısını oluşturma konusunda da yine Levantenleri görmekteyiz. Mesela; İzmir’deki bütün tüccarlar, Batı Anadolu’nun İzmir’e demiryoluyla bağlanması durumunda ticaretin ve dolayısıyla kârlarının çok artacağını bilincindeydiler. 1860’lı yıllara kadar İzmir’de var olan liman ve rıhtım, genişleyen ticareti kaldırabilecek kapasiteye sahip değildi. Bu durum, gemilerin yükleme ve boşaltma işlemlerinde güçlük yarattığı gibi, kaçakçılığa da büyük çapta olanak sağladığından, gümrük gelirlerinde önemli kayıplara yol açmaktaydı. 1860’lı yıllarla birlikte demiryolu hatlarının işletmeye açılmasıyla, iç bölgeden gelen malların akışının hızlanması ve artması nedeniyle, büyük tonajlı gemilerin rahatça yanaşıp, yükleme boşaltma yapabilecekleri bir rıhtıma ihtiyaç duyulmuştur. 1867’de J. Charnaud, A.

---

²⁷⁰ Çınar Atay, İzmir’in İzmir’i, Esiad Yayınları, İzmir,1993,s.161

²⁷¹ Atilla,a.g.e.,s.39

²⁷² Şenocak,a.g.e.,s.81

Baker ve G. Guerracino adlı İngiliz tüccarların kurdukları şirkete Rıhtım inşaatının yapım imtiyazı verilmiştir. Şirket 1869'da inşaatı başladı ancak, imtiyaz kısa bir süre sonra bir Fransız firmasına devredildi. Rıhtım, gümrük önündeki 75 metrelik bir alan dışında, 1876 yılında tamamlanarak hizmete açıldı. Rıhtımın yükleme ve boşaltmadaki kolaylıkları görülünce 75 metrelik bölüm de doldurularak, 1880 yılında rıhtımın tamamı hizmete açıldı. Bundan sonra rıhtıma tramvay hattı döşenirken, denizden ve arka taraftaki bataklıklardan kazanılan değerli araziler satılarak, kentin yerleşiminde zengin ve batılı semtlerin oluşacağı alanlar da kazanılmıştı. Birinci Kordon'a döşenen tramvay hatları ile gündüzleri yolcular taşınıyordu. Geceleri ise, tramvay hattında çalışan tren katarları, Alsancak Garı'na gelen malları Birinci Kordon'dan geçirerek İzmir Limanına aktarıyordu. İngilizler, Alsancak'ta Gar'ın yapımından sonra, burada geniş araziler almaya başlamışlar, lojmanlar, depolar, tamir ve bakım atölyeleri ile pek çok müstemilat binası ile itfaiye teşkilatını yerleştirmişlerdi. Öte yandan, St. Jean kilisesi ve İngiliz hastanesini de bu yöreye inşa etmişlerdi. Ayrıca demiryolunun burada olması nedeniyle 19. yüzyılın sonlarında başlayan sanayileşme de, bu bölgede yoğunlaşmaya başlamıştı. Özellikle Alsancak'tan Bornova'ya gidiş yolu olan Darağacı Bölgesi (Bu gün Alsancak Stadının ön Caddesi), Rum amelelerin yerleşim bölgesi olmuş, aynı zamanda kentin sanayi mıntkası haline gelmişti. Bu bölgede tamamı yabancılara ait buharlı değirmenler, Sigara ve Okul Kâğıdı Fabrikası, Bıçkı Atölyeleri, Havagazı Fabrikası, Buz Fabrikaları, Prina Fabrikası, Pamukyağı ve Makarna Fabrikası kurulmuştu. Yine bu bölgede Eaux de Smyrna isimli su fabrikası da bulunmaktaydı. Ayrıca 1886 yılında Reji şirketinin tütün ve sigara fabrikası kurulmuş, öte yandan bölgenin değerli ürünleri olan üzüm ve incirin ihracında kullanılan tahta kutu imalathaneleri de Punta'ya yerleşmeye başlamıştı.²⁷³

Tarım ürünlerinin ticaretinin artması, gelen sermayeye paralel olarak sanayinin gelişmeye başlaması, ucuz iş gücüne ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Ancak İzmir ve Batı Anadolu'da yeterli işçi bulunmamakta, bu ihtiyacın karşılanması için; kıraç, verimsiz Ege adalarında yaşayan Rumlar, Anadolu'ya getirilmeye başlanmıştı. Getirilen Rum nüfusun bir kısmı tarım alanlarında istihdam edilirken, önemli bir kısmı da işçi olarak İzmir'deki tesislerde çalıştırılıyorlardı. Rum işçilerin İzmir'e gelmesiyle, kentin

---

²⁷³ www.izmirfx.mekan360.com/yöresel_izmir-tarihce-e-yapilan-yatirimlar.html(Erişim Tarihi:15.01.2012)

yerleşim mekânlarında değişimler yaşanmaya başlanmıştı. Günümüzdeki gecekondulaşmaya benzer biçimde Darağacı, Halkapınar, Tepecik, Kızıllı (Şirinyer) ve Buca'da işçi mahallelerinin kurulduğuna tanık oluyoruz. Bunlar her kurdukları mahalleye kiliselerini yapıyorlar ve mahalle kilisenin adıyla anılmaya başlanıyordu. Rıhtım Şirketinin denizi doldurarak oluşturduğu bölgede ve Kordon'da, yabancılar kendi yaşam alışkanlıklarını sürdürecektir mekânlar oluşturmuşlardı. Özellikle yüksek gelir gruplarına yönelik pek çok kulüp ve dernek binası bu civardaydı. Bunlardan Avrupalılar Derneği, Tüccarlar Derneği ve Kulübü, Avcılar Kulübü, Spor Kulübü ve Amerikan Tiyatro salonu en görkemli yapılarıydı. Ayrıca, İzmir'in görkemli yapılarından birisi de Kramer Palas Oteli ile onun üst katındaki Hellenique Kulübü idi. Artık kentin insan kitlesinde büyük farklılaşmalar oluşmuştu. Bu kitle, Kordon'da konutlar da edinmeye başlamış, Pasaport yöresinden kuzeye doğru, konut alanları yoğunlaşmıştı. Sakız'dan gelen tüccarların oturdukları ev anlamına gelen Sakız tipi mimari, yani iki katlı ve cumbalı konut mimarisi de İzmir'de yaygınlaşıyordu. Bunlardan başka Whitall, Giraud, Charnaud, Forbes, La Fontaine, Patterson gibi zengin tüccar aileler, Buca, Bornova ve çok az olmakla birlikte Karşıyaka'da geniş araziler alıp, görkemli malikâneler kurmuşlardı. İnşa ettirdikleri binaların projelerini yurtdışında çizdiriyorlar, malzemelerini (tuğla, kiremit mermerlere varıncaya kadar) yurtdışından getiriyorlardı. Böylece İzmir'de çok farklı, elit bir tabaka ve yaşam biçimi ortaya çıkıyordu. İzmir'in banliyölerinde yaşamaya başlayan bu aileler, sadece İzmir'e gidiş gelişlerini temin etmek için, ek demiryolu hatları dahi açtırıyorlardı. Modernleşme sürecini yaşayan İzmir'de yabancı şirketler kanalıyla, havagazı, su, tramvay gibi hizmetlerin sınırlı da olsa sağlandığına tanık olmaktayız. Kentleşme süreci açısından bu gelişmelere rağmen, İzmir'in uluslararası ticarete öneminin artması sonucu kentte yaşanan büyüme, altyapı ihtiyacını da beraberinde getirmişti. Bunun üzerine, başta İngilizler olmak üzere, Avrupalı tüccarlar, İzmir'de Belediye örgütü kurulması için istekte bulunmaya başladılar. Osmanlı Hükümeti de 1867 yılında kentin büyüklüğü, sokak ve pazar yerlerinin bakımsızlığı gibi sorunları göz önüne alarak, bir Belediye teşkilatının kurulmasına karar vermiştir. Ancak kentin kozmopolit nüfus yapısı ve gruplar arasındaki çıkar çatışmaları, belediye hizmetlerini engeller duruma gelmiştir. Bunun

üzerine 1879 yılında ikinci bir belediye dairesi kurma yoluna gidilmiş, 1880 yılından itibaren kentte iki tane belediye dairesi hizmet sunmaya başlamıştır.²⁷⁴

2.2.7. İzmir'in Ekonomik ve Ticari Gelişim Kronolojisi

1646-İlk Yahudi matbaası açıldı.

1762- İlk Ermeni matbaası açıldı.

1814 -st. Soche manastırı ve hastanesi yapıldı.

1827 -İlk Yahudi hastanesi kuruldu.

1831- Filos Ton Neon adlı Rumca ilk gazete İzmir'de yayınlandı.

1837 -Avusturya postanesi açıldı.

1837- Fransız postanesi açıldı.

1839- İlk Ermenice gazete İçtemeran Bidari Kidelyas, Protestan Ermeniler tarafından çıkarıldı.

1841- İlk tiyatro euterpe kuruldu.

1842- İzmir'de ilk ladino gazete yayınlandı.

1842- Bulgarca ilk gazete olan Ljuboslowije, aylık olarak yayımlanmaya başladı.

1843- Büyük postane hizmete girdi.

1844- Halkapınar kâğıt fabrikası yapımı başladı.

1846- 1843'de kurma ruhsatı alınan Düzoğlu Agop Hoca kâğıt fabrikası yapımı tamamlandı.

1847- Ermenilerce kurulan Şark Kâğıthanesi üretime başladı.

1847- İlk buharlı un fabrikası, Midillili Mehmet Necip, Rıza Bey, Stefanos ve Menolakis tarafından kuruldu.

1848- İlk Türkçe İncil yayınlandı.

1850- İzmir TicaretMmeclisi kuruldu.

1851- 1849'da temeli atılan ilk Türk hastanesi Guruba-i Müslimin Hastanesi hizmete girdi.

1851- İlk susam ve zeytinyağı fabrikası açıldı.

1853- İlk iplik fabrikası Ömer ağa tarafından işletmeye açıldı.

1854- "issigonis" demir fabrikası Alsancak'ta kuruldu.

1856- İzmir-aydın demiryolu 23 Eylül'de İngilizlere verildi.

---

²⁷⁴ a.g.w. a., yöresel_izmir-tarihce-e-yapilan-yatirimlar.html

- 1857- İlk havagazı fabrikası kurma imtiyazı, mösyö Marşe'ye verildi.
- 1858- İlk rüştiye, 8 Ocak cuma günü 54 öğrenci ile açıldı.
- 1858- Alsancak istasyonunun temeli atıldı.
- 1859- İlk havagazı fabrikası İngiliz gazeteci Edward tarafından açıldı.
- 1861- İlk rakı fabrikası Amerikalı Marki Bovari tarafından açıldı.
- 1862- Ticaret mahkemesi çalışmaya başladı.
- 1864- Kent sokaklarını genişletme çalışmalarına ilk kez gaziler caddesinde başlandı.
- 1865-“Karataş” semti imara açıldı.²⁷⁵
- 1866- İlk şeker fabrikası, Davudoğlu Karabet Efendi tarafından açıldı.
- 1871- İlk belediye kuruldu. İzmir'in ilk belediye başkanı bu göreve getirilen Yenişehirizade Ahmet Efendi'dir.
- 1872- Hükümet binası inşa edildi.
- 1872- İlk Türkçe gazete devir, 6 Eylül 'de çıktı.
- 1873- Şu an Karataş'taki Zeki Müren Parkı, Osmanlı yıllarında ünlü bir mesire yeri olan "İngiliz Bahçesi" idi.²⁷⁶
- 1874- Rothschild hastanesi kuruldu.
- 1874- Türklere ait ilk özel matbaa Hafız Nuri Efendi tarafından kurulmuştur.
- 1876- İzmir rıhtımı kullanıma açıldı.
- 1880- İlk itfaiye, İngiliz sigorta şirketi tarafından kuruldu.
- 1881- İlk Türk ihracatçısı Mehmet Suphi efendi'dir. Ermeni vahan efendi ile ortak açtığı kuruyemiş mağazası ile bu işi gerçekleştirdi.
- 1881- Türkiye'de ilk özel gazete, İzmir'de Alexandr Balcgue tarafından, 24 Mart 'ta Spectatuer Oriental (doğulu gözlemci) Fransızca olarak çıkarıldı.
- 1881- İlk yayınlanan gazete Aydın'dır. Aydın valisi Mithat paşa tarafından ilk resmi yayın organı olarak çıkarılmıştır.
- 1884- Hamidiye vapurları, İzmir-Karşıyaka seferlerine başladı.
- 1884- Konak-Göztepe tramvay hattı imtiyazı verildi.
- 1885- Ticaret odası kuruldu.

---

²⁷⁵“Adını Kız Lisesi'nin bahçesine düşen göktaşını nedeniyle Karataş olarak alan semt, ilklerin semtiydi. İlk kadın doğum kliniği, ilk dernek hastanesi, ilk buharlı asansör burada açılmıştı. Karataş, ilkokulu, hamamı, buzhanesi, boyozu ve mesire yerleriyle özellikle Musevilerin yaşadığı popüler bir semtti.”

²⁷⁶ www.kenthaber.com/izmirin tarihi yapıları., (Erişim Tarihi:17.01.2012)

- 1887- İlk buz fabrikası Abdullah Bey ve Şükrü Bey tarafından kuruldu.
1888- İzmir’de ilk Türk bankası, İzmir’de şubelerini açan Ziraat Bankası’dır.
1889- İlk çuha fabrikası Mehmet Ali Bey tarafından kuruldu.
1890- Türkiye’de ilk futbol takımını, İzmir’de Levantenler kurdular.
1891- İzmir Ticaret Borsası kuruldu.
1895- İzmir ticaret ve sanayi borsası nizamnamesi yayımlandı.²⁷⁷

Resim 1: 1895 İzmir Çarşısı

Resim 2: 1896 Gümrük Depoları

Resim 3: Levantenlerin kurduğu İzmir Ticaret Odası

Resim 4: Levant Ticaretinin Merkezi İzmir Limanı

Resim 5: Levanten Toptancı Çarşısı

Resim 6: Konsolosluk Binası

Kaynak: www.kenthaber.com/izmirin-tarihi-yapilari, (Erişim Tarihi:17.01.2012)

²⁷⁷ www.varbak.com, Hacer Özmakas-Yavuz Özmakas, İzmir’in İlkleri, (Erişim tarihi:05.01.2012)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. LEVANTENLERDE DİNİ VE SOSYO KÜLTÜREL HAYAT

3.1. Levantenlerde Dini Hayat

Levantenliğe, dini açıdan yaklaşıldığında daha çok Katolikler için kullanılmış olmakla birlikte, İngiliz Protestanlar için de kullanıldığı görülmektedir. Yalnız 19. yüzyılda Polonya'dan göç eden Katolikler bu tanıma dâhil edilmezken, 19. yüzyıl sonlarından itibaren Rum, Ermeni ve Yahudi kökenli insanlar dâhil edilmektedir²⁷⁸.

1717' de Thornfour't'un belirttiğine göre İzmir'de; 12.000 Osmanlı, 10.000 Rum, 1.800 Yahudi, 200 Ermeni, 200 Katolik olmak üzere 34.200 nüfus barınmaktaydı. 1817'de bu nüfus 150.000'e ulaşmış olup bu nüfusun yaklaşık 5'te 2'sini Rumlar oluşturmaktaydı.²⁷⁹

İzmir, tarihsel süreç içerisinde birçok gezgin tarafından "Levant'ın Şehri" olarak tanımlanmıştır.²⁸⁰ Bu kentte Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar, Ermeniler, Rumlar ve Türkler yüzyıllarca birlikte uyum içerisinde ve iç içe yaşamışlardır. Her inanca sahip topluluklar kendi dini gereklerini rahatlıkla yerine getirebilmişlerdir. Fakat bu karışık dini yapı içinde, Rumların diğer topluluklarla olan din kaynaklı münasebetleri birçok sorunu bünyesinde barındırmıştır. Türkler, Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardan oluşan İzmir kentlilerinin her birinin kendine özgü bir cemaati olmuştur.²⁸¹ Ermeniler, İzmir'de sakin, uyumlu ve dini hayat bakımından ciddi bir topluluk olduklarından, dini temelli okullar kurmuşlardır.²⁸²

19. yüzyılda İzmir'de Levantenlere ait dini yapılar arasında, Aziz Polycarpe, diğeri Lazaristler'e ait olmak üzere iki kilise mevcuttu. 1856'da ise altı Rum - Ortodoks, biri de Aziz Mânie olmak üzere öncekilerle beraber üç adet Katolik Kilisesi'nin varlığından söz edilmektedir.²⁸³ Kentte cami, kilise, havra gibi dini yapılar da kentteki çok kültürlü yapıyı yansıtmaktadır.

---

²⁷⁸ Gülizar Açık Güneş, Mersin Levanten Yapıları Üzerine Bir İnceleme, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana,2010, s.11.

²⁷⁹ Raziye Oban, İzmir'in Eski KentSEL Dokusunun Korunması ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s.72.

²⁸⁰ Kemal Arı, İzmir'de Denizcilik Kültürü ve Ulaşımı: Geçmişten Günümüze Bir Bakış, İzmir Ulaşım Sempozyumu, İzmir, 8-9 Aralık 2009.

²⁸¹ Oban, a.g.e., s.64.

²⁸² Beyru, a.g.e., s.84.

²⁸³ Oban, a.g.e., s.86.

Ayrıca 20. yüzyıl başlarında (1914 yılı öncesi) İzmir’de 46 mescit, 30 kilise, 22 cami ve 11 havra bulunmakta idi.²⁸⁴

Hıristiyanların İzmir’de ki varlığı çok uzun yıllar öncesine dayanıyordu. Bizans İmparatorluğu zamanında, dini yönden İzmir, İstanbul’dan sonra Bizanslıların ikinci şehri kabul ediliyordu. Apokalips’in yedi kilisesinden biri İzmir’de idi. Kadifekale’den denize doğru inildiği yerde İzmir Anfityatrosu bulunmaktaydı. İlk havari St. Polycarpe’nin Romalılarca yakılarak öldürüldüğü yer burasıydı. Burada bulunan St. Polycarpe Kilisesi bir ara cami olarak kullanılmış, daha sonra da yıkılmıştı.²⁸⁵

İzmir’de Katolik ve Ortodokslara ait kiliseler de bulunmaktadır. Özellikle 19. yüzyılda kente yerleşen Levanten’lerin dini vazifelerini yapabilmeleri amacıyla Bornova, Buca, Karşıyaka ve Konak’ta farklı mezhepler için ayrı kiliseler inşa edilmiştir. Bornova’da, günümüze kadar varlığını koruyabilmiş olan kiliseler, St. Maria Magdalena Protestan Kilisesi ile Santa Maria Katolik Kilisesi’dir.

Protestanlar kendi aralarında Anglikan, Wallonne, İskoç, Amerikan ve Luteryan olarak ayrılmışlardı. Anglikan Kilisesi, İngiltere Kraliyet Kilisesi adı ile anılırdı. Bu kilisenin temeli, 1625 yılında 1.Jacque tarafından Levant şirketinin kuruluşu ile aynı tarihte atılmıştı ve üç ayrı alt kilisesi vardı. İzmir, Bornova ve Buca’da ki bu alt kiliselerden İzmir’deki küçük kilise, 19. Yüzyıl sonlarında yıkılarak İngiliz konsoloslugu yapılmış, bu binanın bahçesine de yeniden bir küçük kilise inşa edilmişti. Bornova’daki kilise Ste. Marie Madeleine, Buca’daki ise; Tous les Saints olarak anılıyordu.²⁸⁶

Hollanda Kraliyet Kilisesi olan Wallonne Kilisesi, 1612 yılında Osmanlılardan din serbestisi alan Cornelis Haga tarafından kurulmuştu. 1633 yılında ise Fransız himayesine geçmişti ve Gül Sokağındaydı.²⁸⁷

İskoç kilisesi ise, bir propaganda misyonuna sahipti. İlk rahipleri, 1750 yıllarında Hıristiyan ailelerle birlikte İran’daki zulümden kaçan Dominikenlerdi. Punta mahallesindeki kiliseye ait binalar aynı zamanda rahiplere lojman görevi de yapıyorlardı. Bu cemaatin Buca’da bir manastır ve Karşıyaka’da bir kilisesi vardı.²⁸⁸

²⁸⁴ Zühal Özkan, Mevsimlik Ege Kültürü Dergisi (MİKO), Kış 2004, Sayı 2, İzmir, s. 74.

²⁸⁵ Slaars Bonavantur, Destanlar Çağından 19.yüzyıla İzmir, Çev: Bilge Umar, Bilgi Yay., Ankara, s.,103

²⁸⁶ Şenocak, a.g.e., s.137

²⁸⁷ Şenocak, a.g.e., s.136

²⁸⁸ Atay, a.g.e., s.178

Luteryanlar dini ayinlerini, kendilerine ait özel bir yer olmaması nedeniyle Wallonne Kilisesi'nde yaparlardı.

Amerikalılar ise, geçen yüzyıl sonlarına doğru bir kilise ve ona bağlı olarak bir okul kurmuşlardı.²⁸⁹

İzmir'de Yahudi sinagoglarına, daha ziyade 16. yüzyıldan itibaren rastlıyoruz. II. Veya III. yüzyılda İzmir'de sadece bir tane sinagog vardı. Hahambaşı Joseph Escapa 1620'de İzmir'e geldiğinde kentte sinagog sayısı altıya ulaşmıştı.²⁹⁰ Daha sonra bu sayının on sekiz olduğu ve ilerleyen zamanlarda daha da artış gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemde İzmir'de bulunan sinagogların bazıları şunlardı: Etz Ha-Hayim, Gherousch, Portugal, Galante, Pinto, Bakış, Mahazike Tora, Şalom, Talmud Tora, Bikour Halim, Algazi, Sinyora, Orahim, Ghinat Veradim, Kaal Kadoş, Bet Levi, Bet İsrail, Algranti.²⁹¹

İzmirli yabancıların dini yaşamları ve yapıları hakkında birçok örnek vermek mümkün olabilir. Fakat dini kurumların yanında çok sayıda farklı hayır kurumlarını da görmek mümkündür. "Levantenler ve Eğitim" bölümünde izah edildiği gibi, her kiliseye, havraya veya sinagoga bağlı en az bir okulun mevcudiyeti dikkati çekmektedir. Rumların, Ermenilerin ve yabancıların hayır kurumlarını genellikle dini misyonerlik amacıyla kurdukları ve bu istikamette çalışmalarını yürüttükleri, birçok kaynakta yer almaktadır. Özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren bu yöndeki yapıların ve çalışmaların artış gösterdiğini görmek mümkün olmaktadır. Bu ibadethanelerin birkaçına örnek vermek istiyoruz.

3.1.1. Santa Maria Katolik Kilisesi

Santa Maria Katolik Kilisesi, 1797 yılında inşa edilmiş, 1832 yılında yenileme geçiren yapı günümüzde hâlâ faaliyettedir. Koruma altına alınmış olan kilisenin bahçesinde İzmir'de yaşamış ünlü Levantenlerden bazılarının mezarları da bulunmaktadır.

3.1.2. St. Mary Magdalena Kilisesi, (İngiliz Kilisesi)

St. Mary Magdalena Kilisesi, 1857 yılında inşa edilmiş, uzun yıllar İngilizlere hizmet etmiştir. Kiliseler, Buca'daki Levantenlerin yaşantısının belgeleri niteliğindedir.

---

²⁸⁹ Atay,a.g.e.,s.179

²⁹⁰ Galante,a.g.e.,s.282

²⁹¹ Galante,a.g.e.,s.283

Buca'da günümüzde mevcut olan beş kiliseden üçü (Protestan Kilisesi, Katolik Kilisesi, Ortodoks Kilisesi, İngiliz Kilisesi) ulaşmıştır. Buca'daki Levantenlere ait dini yapılar, Levantenlerin dini hayata düşkünlüğü yanında son derece özgür bir ortamda olduklarının da bir göstergesidir. İzmirli Levantenler sosyal hayatın sağlıklı ilerlemesinde basamak olan dini yaşam için gerekli mekânları inşa etmişlerdir. Örneğin Buca'da yerleşmeye başladıktan sonra Kiliseler ve dini okullar kurmuşlardır. Kiliselerin özelliğinden Buca'da daha ziyade Ortodoks Levantenlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Çünkü sözü edilen beş kiliseden üçü Ortodoks, biri Protestan, biri Katolik'tir. Ancak günümüzde bir Protestan bir de Katolik kilisesi vardır. Bunlardan Aziz Dom Kilisesi 1815'te Buca'daki Katolikler için bir ibadet yeri olarak yapılmıştır.²⁹²

Levanten Protestanlara ait bir diğer kilise, 1934 yılında küçük bir sapel niteliğinde yapılmış ve 1965'te günümüzdeki haline getirilmiş olandır. Bahçesi oldukça geniş olan kilise, 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başında Buca'da yaşayan pek çok ünlü Levanten'in mezarına ev sahipliği yapmaktadır. Bu mezarlıkta aile olarak bulunan tek Levanten aile mezarı ise daima Buca'da yaşayan Reessler'e ait olandır.²⁹³

Levantenler İzmir'de dinlerini diledikleri gibi yaşayabilmişler ve öğrenmek adına da çeşitli okullara sahip olmuşlardır. Bunlardan biri Buca'da 1850 – 1936 yılları arasında Fransız rahibelerce işletilen bir Katolik Kız Okulu'dur. Okul günümüzde Çakabey Koleji olarak hizmet vermektedir. Bir diğer okul ise Katolik Kız Okulu yanında İtalyan Kapuçunleri'nce 1882 yılında kurulan bir Rahip Okulu (Institute d'Orient)'dur. Rahip Okulu, günümüzde Protestan İngiliz Kilisesi'nin yakınındadır. Okul, 40 dönümlük büyük bir bahçe içinde kurulmuş olup Ortodoks papazların yetiştirilmesi amacıyla yapılmıştır.²⁹⁴

Levantenlerin dini yaşantılarının bir parçası da mezarlıklardır. Hıristiyan dünyasında kilise bahçelerinin de mezarlık olarak kullanıldığı bilinmektedir. Protestan Kilisesi'nin bahçesinde Buca'da yaşamış ailelerin bazılarının da mezarı bulunmaktadır. Rees, De Jongh, Forbes ve Gouth aileleri bunlardandır. Ünlü masal yazarı La Fonten'in mezarı da bu kilisenin bahçesinde. Bu mezarlık, Protestan kilisesinin kuruluşu olan 1934 yılına aittir. Çünkü Buca'da yaşayan Levanten ailelerin ihtiyacını karşılamak

---

²⁹² Feyyaz Erpi, (1987), Buca'da Konut Mimarisi (1838 – 1934): Bir Yüzyıl Dönemi Kapsayan Mimari Oluşumun Sosyo - Kültürel Analizi, ODTÜ, Ankara, s.182.

²⁹³ Oban, a.g.e, s.154.

²⁹⁴ Tayfur Göçmenoğlu, (2005), Beşonsekiz Treni, Buca'nın Yaşanmış Güzel Yıllarına Dair, Belsan Yay.,İzmir, s.158.

üzere kurulan Protestan kilisesinin bahçesinde yer almaktadır. Mezarlarda dikkati çeken husus, taşların süslü ve gösterişli olmasının yanında, üzerlerindeki tarihler incelendiğinde çoğunlukla 1800'lü yıllarda İzmir'de yaşamış Levanten ailelere ait olmasıdır.²⁹⁵

3.1.3. Dominikan Kilisesi (Aziz Dom Kilisesi)

Aziz Dom Kilisesi İzmir'de yaşayan İtalyanlar tarafından 1904 yılında kurulmuştur. Ancak 1718 yılında İzmir'e ilk olarak rahipler gelmiştir. Arkasından Fransa'nın desteğiyle Lazeristler İzmir'e yerleşmeye başlamıştır. 1845 yılından sonra sayıları gittikçe artmaya başlayan grup, zamanla dini vazifelerini yerine getirebilmek için bir ibadethaneye ihtiyaç duymuştur. Kilisenin temelleri böylece atılmıştır. Kilise, İzmir'de bulunan en büyük Katolik kilisesi olup, özellikle İtalyanca, Fransızca ve Türkçe servislere sahiptir. Bu kilise, günümüzde faal durumdadır²⁹⁶.

3.1.4. St Jean (Anglikan) Kilisesi

Bu kilise Levanten konutları arasında bulunmakta olup, İngiltere kraliçesi Victoria zamanında İngilizler tarafından inşa edilmiştir. Kilise yaklaşık 400 yıldır İzmir'de yaşayan Levantenlere hizmet vermektedir. Günümüzde de faaliyetlerini sürdürmektedir.

3.1.5. Sinagog (Havra)

Yahudi ibadethaneleri olan sinagoglar, İzmir'de 19. yüzyıl sürecinde Yahudi nüfusun var olduğu bölgelerde kurulmuşlardır. İzmir-Konak'ta bulunan sinagoglar ve özellikleri aşağıda belirtilmiştir.

3.1.6. Beit İsrail Sinagogu

1905 yılında Yahudilerin dini ibadetlerini yerine getirebilmeleri amacıyla yapılmış olan sinagog, İzmir'de bulunan en büyük sinagogdur. Günümüzde de faaliyetini sürdürmekte olan Sinagog'a daha ziyade Alsancak ve çevresinden kişiler gelmektedir. Dini ibadet dışında düğün törenleri için de kullanılmakta olan yapıda, 19. yüzyılda görkemli Pesah (hamursuz) Bayramı ayinleri yapılmıştır²⁹⁷.

---

²⁹⁵ Oban, a.g.e., s.155-156.

²⁹⁶ Oban, a.g.e., s.191.

²⁹⁷ Murat Küçük, Bir Sementin Öyküsü - Yaşlı Asansör, Atlas Dergisi, İzmir 96 Özel Sayısı, Haziran 1996, (44 – 55), İstanbul, s.46.

3.1.7. Holim (Şalom) Sinagogu

Holim Sinagogu, 1724 yılında Mezarlıkbaşı'nda inşa edilmiştir. 1772 yılında bir yangınla yok olan sinagog, aynı yerde 1800 yılında tekrar yaptırılmıştır. Bu sinagog, İzmir'in en güzel sinagogu olarak bilinmektedir. Bu sinagog, günümüzde de faal haldedir.²⁹⁸

3.1.8. Ros Saar Sinagogu

Halil Rıfatpaşa Caddesi üzerinde bulunan sinagog, Beit İsrail kadar gösterişli bir yapıda inşa edilmiştir. Oldukça sağlam olarak günümüze kadar korunabilmiştir. Sinagog, inşa edildiği alanın yüksekçe olması nedeniyle iyi de manzara hâkimiyetine sahiptir.

3.1.9. Sinyora Sinagogu

Donna Garcia Mendes tarafından 16. yüzyılda yaptırılan sinagog, Givered adıyla da bilinmektedir. 1841 yılında bir yangın geçiren yapı, tekrar inşa edilmiş ve günümüze kadar korunabilmiştir. Bu yapı Ege mimarisinden etkilenmiştir. Şöyle ki; yapının iç tavan süslemelerinde kullanılan ahşap tahta ve alçı kabartmalar, Türk evlerinde ve camilerde görülen özellikler olarak bilinmektedir.

Yukarıda incelenen bütün kilise, sinagog ve diğer ibadethanelerin varlığı ve durumları incelendiğinde Levantenlerin dini yaşantıları konusunda son derece rahat oldukları, diğer dinlere mensup komşuları ile iyi ilişkiler içinde oldukları gözlemlenmektedir. Ayrıca dini vecibelerini yerine getirebilmelerinin yanında çocuklarına dini eğitim aldırabilmeleri için de çeşitli okullara sahip olmuşlardır.

Kentteki diğer dini yapılar olarak, Basmane semtinde bulunan Kapılar mevkiinde eski Ayos Voukolos (1886 - Aya Voukla) Rum Ortodoks Kilisesi restore edilerek bir kültür merkezi olarak faaliyete başlamıştır. Büyük çan kulesi ile en ünlü Ortodoks kilisesi Aya Fotini idi (1856). Frenk Mahallesi'nde bulunan kilise, 1922 İzmir yangınında yanmıştır. Ayrıca Göztepe, Bayraklı, Karşıyaka, Buca ve Bornova'da da Katolik kiliseleri, yine Buca ve Bornova'da Protestan kiliseleri, İzmir'de Paşaköprü ve Karşıyaka'da (Soğukkuyu'da) Hıristiyan mezarlıkları bulunmaktadır.

---

²⁹⁸ <http://www.muze500.com/content/view/251/222/1/7/lang,tr/>,(Erişim Tarihi:23.01.2012)

Kentin Çankaya bölgesindeki Hilton Oteli yakınındaki ünlü Frenk Sokağı'nın sahilde olduğu günleri anımsatan en önemli bina, 1600'lü yılların başında Leb-i Derya Kilisesi olarak inşa edilen Saint Poliyarp Kilisesi'dir. Kilise güzel freskleriyle ve antik zarafeti ile göz kamaştırır. Yine o civarda bulunan bugünkü İzmir Ticaret Lisesi eskiden birçok Levanten'in tahsil yaptığı Lazarist papazların Fransız Sacre Coeur Okulu idi. Bugün Santa Maria Katolik Kilisesi'nin bulunduğu Halit Ziya Bulvarı ve civarı deniz kıyısında olan Maltezika Mahallesi idi. İsmi burada yaşamış ve çok iyi balıkçı olan Maltalılarından almıştır. 1922 yangınında yanan Frenk Mahallesi'nin güzide Frenk Sokağı ve Gül Sokağı'nda - Rue des Roses - Alman Okulu, Frenklerin okulu, birçok Levanten'in hanları, Beaumarchais, Au Printemps gibi moda mağazaları, Aya Fotini ve Ayos Giorgios Rum Kiliseleri ve onların arasında ünlü Rum Evanjelik Okulu da bulunuyordu.²⁹⁹

3.1.10. İzmirli Rumlarda Dini Hayat Anlayışı

Rumlar, din konusunda çok tutucu idiler. Onların bu tutuculuğu, yalnızca Müslümanlığı kabul etmiş olanlara karşı değildi. 1809'da Ortodoks bir Rum kızının Katolik olma isteği, kentte bu toplumlar arasında büyük karışıklıklara neden olmuş, Rumlar başta papazları olmak üzere çeşitli toplu girişimlerde bulunup zor kullanma yoluna gitmişlerdir.³⁰⁰ Rumlar, Paskalya Bayramı sırasında taşkınlık yapıyorlar ve olaylar çıkarıyorlardı. Sarhoş olup sağa sola saldırıyorlardı. Bazen, yaralanmalar oluyordu. Birkaç kişinin yaralanması, Rumların Paskalya törenlerinde normal kabul edilen olaylardır.³⁰¹

Bazı Rumların dinsel hoşgörüsüzlükleri nedeniyle İzmir'de çıkardıkları olayların çokluğu bir hayli dikkat çekicidir. Din yüzünden çıkan olayların en önemlisi, "Kan İftirası" nedeniyle çıkan olaylardı. Rumların, Yahudilerin ekmek yapımında Hıristiyan kanı kullandıkları şeklindeki asılsız suçlama nedeniyle çıkardıkları olaylar, bazen can, bazen mal kaybıyla sonuçlanıyordu.³⁰²

---

²⁹⁹ Alex Baltazzi, İzmir'de Hıristiyan Kültürü ve Mirası, <http://www.levantineheritage.com/pdf/levantine-culture.pdf>, (Erişim Tarihi: 26.02.2012)

³⁰⁰ Beyru, a.g.e., s.69

³⁰¹ Beyru, a.g.e., s.79

³⁰² Erpi, a.g.e., s.9

3.1.11. İzmirli Ermenilerde Dini Hayat Anlayışı

İzmir Ermeni yaşamının kalbi olan Haynots'un kuşkusuz en önemli yapısı merkez kilise St. Etienne'dir. Kilisenin tam mevkii Reşadiye Caddesi ile Bölükbaşı Sokağı'nın köşesindeydi. Bahçesi ve Patrikhane binası ile İzmir'in en büyük kiliselerinden biridir. 1845 yılında yanan kilise onarılarak yeni baştan inşa edilmiştir. Yeni kiliseye İtalyan tarzda bir kubbe eklenerek daha gösterişli bir hal alması sağlanmıştır. Mimarı İstanbul'dan gelen Melkom Yeramian olan kilisenin yanındaki patrikhane binası, Balulu Kaçadur Gazeryan'ın bağışı ile 1858 yılında yapılmıştı. Bahsi geçen Patrikhane, İzmirli Ermeni din adamlarının konut alanlarıdır. Kilise 1922 İzmir Yangını'nda yanarak yok olmuştur. Bugün temellerinin dahi olmadığı kilise; Kültür park'ın Basmene Kapısı'ndan girince sağ kesimde yer almaktaydı.³⁰³

3.1.11.1. Ermeni Ortodoks kiliseleri

Surp Stefanos (St. Etienne) Katedrali-Reşadiye Caddesi-Haynotnos Mahallesi-Basmene

Surp Krikor Kilisesi-Alsancak

Surp Hayutrun-Basmene tarafları

Surp Garabet Kilisesi-Karataş

Surp Haç Kilisesi-Bornova

Surp Takavor-Bayraklı

Surp Asdvadzadzin-Karşıyaka

Surp Hokekalust-Göztepe

3.1.11.2. Ermeni Katolik Kiliseleri

Saint John The Theologian -Alsancak

Bu kiliselerin hiçbiri günümüze kadar ulaşmamıştır. Büyük çoğunluğu Ermeni Ortodoks inancına sahip Ermenilere aittir. Kiliseler, Ermenilerin İzmir'de yoğun olarak yaşadıkları dönemde kendi halklarının kenetlenmesi adına önemli bir işlev görmüşlerdir.³⁰⁴

---

³⁰³ Beyru,a.g.e.,s.110

³⁰⁴ Beyru,a.g.e.,s.112

3.1.12. Levanten Toplumlar Arasındaki Dinsel Çatışmalar

19. yüzyıl içinde İzmir, bütün gözlemcilerin de değindiği gibi gerçekten bir başka ülkede ve bir başka kentte az rastlanılabilecek son derece karmaşık bir nüfus yapısı göstermektedir.

Yapmış olduğumuz bu yaklaşıma açıklık getirmesi açısından, Beyru çalışmasında Michaud adlı bir gezginin ifadelerine dayanarak İzmir için şöyle dediğini anlatır: “...dilleri, dinleri, giysileri, töre ve alışkanlıkları tamamen farklı olup her milletin kendi töreleri, bayramları, hatta kendi takvimleri vardır. Çoğu kez, dinsel inançlarının gereği, bir mahallede herkes dinlenmekteyken, bir başkasında oruç tutulmakta ya da çalışılmaktadır. Cumaları Türkler, cumartesiileri Museviler, Pazarları ise Rumlar, Ermeniler ve Frenkler dükkânlarını kapatırlar. Bu nedenlerle de, ne olursa olsun bu milletlerin tümünün her hangi bir konuda bir araya gelmesi pek de olağan değildir. Kentte bütün değişik gruplarca bir arada olunan tek yer, çarşılardır. Para ve kazanç isteği, bunları birbirine yaklaştıran tek duygu olmaktadır.

*Töre farklılıkları, kadınlarda erkeklerden daha belirgindir. Kadınların hangi millete bağlı olduğu, yüzünü saklama konusunda gösterdiği çabadan ayırt edilebilir. Rum ve Frenk kadınlarının yüzleri tamamen açıktır. Musevi ve Ermeniler yüzlerinin ancak yarısını gösterirler. Türklerinkini ise görmek imkânsızdır...”*³⁰⁵

İzmir’de yaşayan Levanten toplumlar arasında dinsel açıdan birçok ayrılıklar ve karşı duruşlar olduğu gibi, bu konuda diğerlerinden en çok kopmuş grubu Türklerin oluşturduğunu görmekteyiz. Bunun çok doğal olarak çeşitli nedenleri vardır. Din ve dil bu nedenlerin başında gelir. Biz burada bu nedenlerin dini boyutunu değerlendirmiş olacağız.

Din, ne kadar hoşgörüyle ele alınırsa alınsın, o dönem için çok ayırıcı bir etken oluşturmuştur. Bu gruplar içinde Türklerin, zaten o dönemdeki dini inanç ve davranış biçimlerinin farklılığı nedeniyle, bütün diğer gruplardan ayrı bir yaşam biçimi içinde oldukları bilinmektedir. Bu, özellikle aile düzeyindeki sosyal ilişkiler için böyle olmuştur. Bu nedenle de yine az sayıda bazı istisnaları bulunmakla birlikte, özellikle Levantenler ve Türkler arasında sosyal yönden kapsamlı bir birliktelikten söz etmek pek mümkün değildir.

---

³⁰⁵ Beyru, a.g.e., s.141

Yahudi toplumunun da, Türklerden sonra, diğerlerinden ayrılık gösteren ikinci bir grubu oluşturduğu anlaşılmaktadır. Din farklılığı bunda da belli başlı etkenlerden biri olmuştur. Ama yine de, Yahudilerin, bazı gelenek benzerlikleri ve mekânsal yerleşme yakınlıkları nedeniyle Türklerle biraz daha kaynaşmış oldukları söylenebilir. Yine, Yahudi-Ermeni ve Yahudi-Levanten ilişkilerinin de iş bağılıkları nedeniyle normal bir düzeyde tutulduğu söylenebilir.

19. yüzyıl boyunca, İzmir Yahudilerinin, Rumlarla ilişkileri pek de arzulanan nitelikte değildir. Rumların Yahudilere karşı yürüttüğü dinsel nefret, bu iki grup arasında içten ilişkilerin kurulmasını engellemiş ve zaman zaman üzücü olayların doğmasına neden olmuştur. Mesela kentte, Paskalya döneminin yaklaşması Rumların coşkularını kabartmakta ve bunun cezasını, çoğunlukla Rum mahallelerinde dolaşma yanlışlığını yapan Yahudi seyyar satıcılar çekmektedir.³⁰⁶

Ayrıca Levanten toplumlar ve Rumlar arasında da zaman zaman birçok kargaşaların çıktığı bilinmektedir. Bu olayların bir kısmının dini inançlardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, İzmirli Rumların bir kısmının cahil ve din konusunda aşırı fanatik oluşlarının bu olayların çıkmasında önemli rolü olmuştur. Örneğin, 1887 yılında böyle bir olayın dinsel kışkırtmalar sonucunda ortaya çıktığı ve bazı Rum gençlerinin, kentteki İngiliz okullarına, kiliselerine, hatta kahvehanelerine saldırdıkları ve olaylarda yirmi kadar kişni tutuklandığı³⁰⁷ bilinmektedir.

Kentte, toplumlar arasında oluşan düşmanlık duygularının kimi zaman kötü niyetli kişiler tarafından bilerek kışkırtıldığına da tanık olabiliyoruz. Bu kışkırtmalara, özellikle Rumların alet edildiği görülmektedir. Yine İzmir’de yaşayan Rumlardan bazılarının, özellikle de Yunan uyruklu olanların uygunsuz davranışlarının da ilişkilerin bozulmasına büyük ölçüde neden olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda örnek oluşturması açısından, Ömer Sami Coşar’ın Yeni Asır Gazetesinde yayınlanan “Fransa’nın İzmir Dosyası” adlı eserinde, kentteki Fransız konsolosunun 12 Mart 1897 günlü mektubunda bazı alıntılar verilmektedir. Beyru, bu alıntılarının bazılarını şöyle özetlemektedir: *“Yunan kuvvetlerinin Girit Adasına çıkartma yaptığıının İzmir’de duyulması üzerine, kentte şenlikler düzenlenmiş ve İzmir Rumları, büyük gösteriler arasında Osmanlı ile*

³⁰⁶ Beyru, a.g.e., s.143

³⁰⁷ London Times Gazetesi, 31 Mart 1887 (İstanbul, 29 Mart), Dennis’ten White’a 30 Mart 1887 tarihli mektup.

savaşmak üzere gönüllü kaydına başlamışlardır... Bu gönüllülerden ilk gurubun, büyük bir gösteriyle limandan ayrıldığı anlatılmaktadır.”³⁰⁸

Burada anlaşılması daha güç olan diğer bir konuya, Osmanlı yöneticilerinin ve hükümetin Rumların çeşitli kışkırtıcı davranışlarına karşı gösterdiği tepkisizliktir. Daha ilginç olan tutum ise, Rumların bu tutumunu ayıplayan dürüst gözlemcilerin var olmasına ve Osmanlı yönetiminin gösterdiği bu inanılmaz hoşgörüyeye karşın, yabancı yazarların çoğunlukla bu azınlık gurubunu dini inançları nedeniyle İzmir’de büyük baskılar altında yaşayan zavallı insanlar olarak göstermeye ve hareketlerini alkışlamaya çalışmalarıdır.³⁰⁹

Yukarıda da birkaç kez ifade ettiğimiz gibi aslında Rumların, İzmir’de veya diğer Osmanlı topraklarında olur olmaz bahanelerle Yunan milli marşını çalıp söylemekten ve benzeri provokasyonlara kalkışmaktan hiçbir şekilde kaçınmadıkları ve yöneticilerinde bu duruma pek tepki göstermedikleri anlaşılmaktadır. Yine Beyru’nun anlatımına göre, 19. yüzyıl sonlarına doğru İzmir’i ziyaret etmiş olan Fransız yazar Gaston Deschamps’ın kentte izlediği bir Rum bayramına ilişkin ifadeleri bu tespitimizi doğru çıkarmaktadır. Şöyle ki; *“Ben şahsen, Rumların bir Paskalya günü, yarı dinsel yarı milliyetçi bir geçitlerine tanık oldum. Papazların öncülüğünde, yollar boyunca uzanan bu yürüyüşte, palikaryalar, Türk jandarmalarının istenmeyen kişilerin katılmasını önlemek amacıyla sürdürdükleri sıkı bir koruma altında, havaya ateş ederken ilerliyorlardı. Pencerele meraklı gözlerle doluydu ve bunlar çoğunlukla, Yunanistan onuruna, saçlarına mavi çiçekler takmışlardı. Mumların titrek alevleri ay ışığının aydınlattığı duvar üzerinde duruyordu. Gece yarısı, arkasında yardımcıları olduğu halde, başında bir Bizans tacı bulunan metropolit, her iki kanadı o anda açılan kilisenin geniş kapısından dışarı çıktı ve “İsa dirildi” diye bağırdı. Aynı anda, çan kulesinde gizlenmiş olan orkestra, Yunan milli kurtuluş marşını çalmaya başladı...”³¹⁰*

Dini törenlerin Rumlar tarafından provokasyonlara dönüştürülmesini belgeleyen bu anlatım, özellikle Osmanlı yönetiminin kayıtsız tutumu yönünden gerçekten de çok ilgi çekicidir.

---

³⁰⁸ Beyru,a.g.e.,s.148

³⁰⁹ Beyru,a.g.e.,s.149

³¹⁰ Beyru,a.g.e.,s.149, Gaston Deschamps,1894,Paris,s.1522’den alıntı.

İzmir’de yaşayan Rumların başkalarına karşı besledikleri düşmanlıklardan en çok nasiplerini alanlar, her nedense, bir diğer azınlık grubu olan Yahudiler olmuştur.³¹¹ Gerçekten de İzmir’de Yahudilerin Rumlarla olan ilişkileri başlangıçtan beri hep kötü gelişmiştir. Özellikle, papazlarının da teşvikiyle, belirli dinsel bayram günlerinde büsbütün heyecana kapılan Rumların bulunduğu bir mahalleden bir Yahudi’nin en azından dayak yemeyi göze almadan geçebilmesi, anlatımlara bakılırsa pek de mümkün olmamaktadır.

Rumların İzmir’de Yahudilere karşı daha sistematik bir şekilde uyguladıkları saldırıların en şiddetlisi ve en çok bilineni, 1872 yılında meydana gelmiştir. Olayla ilgili en ayrıntılı haberlerden birini, New York Times gazetesindeki, 31 Mayıs 1872 tarihli ve Levant Herald başlıklı haberde bulmak mümkündür. Bu habere göre; 1872 yılı Nisan ayı sonları ve Mayıs ayı başlarında, Rumların Yahudilere saldırmasıyla kentte büyük karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu kargaşa, dört yaşlarında bir Rum çocuğunun ölmüş olmasından kaynaklanmıştır. Fanatik Rumlar, her hamursuz bayramında Yahudilerin bir Hıristiyan çocuğu kurban ettiği hususunda yaygın olan fanatik düşüncenin etkisi altında, çocuğun Yahudilerce işkence edilmek suretiyle kurban edildiği inancındadırlar. Aslında çocuk denizde boğularak ölmüştür ve cesedi de, Rum hastanesinde buraya gelen onbinlerce kişiye gösterilmekte ve gerçek ölüm nedeni açıklanarak halk yatıştırılmaya çalışılmaktadır. Ama bu kanıt bile yetersiz kalmış ve gerek doktorların, gerekse papazların çabaları da bir sonuç vermemiştir. Çılgına dönmüş Rum Palikaryaları, sokaklara dağılarak rastladıkları Yahudileri dövmeye başlamışlar, daha sonra bazı Yahudi mahallelerine de saldırarak evleri yağma etmeye, öldürmeye, dövmeye koyulmuşlardır. Bazı Yahudilerin karşı koyması Rumları büsbütün çileden çıkarmış ve bu çılgınlıklarını sınır tanımaz bir hale dönüştürmüşlerdir. Her türlü cinayet, tecavüz ve yağma bunun arkasından gelmiş ve çocukların bile bundan nasiplerini aldıkları görülmüştür.³¹²

Yapmış olduğumuz araştırma içerisinde, Rumların Yahudilerle ve hatta diğer Levanten toplumlarla ilgili kışkırtmaları, daha pasif bir şekilde de olsa devam ettiğini görüyoruz. Ayrıca Rumların bu davranışlarının yanı sıra, bu tür olaylara neden olmamakla birlikte kentte yerleşik diğer yabancı unsurların da Yahudilerin bir kısmına

---

³¹¹ Beyru, a.g.e., s.150

³¹² Beyru, a.g.e., s.151, New York Times gazetesi, 31 Mayıs 1872 tarihli ve Levant Herald başlıklı haber’den alıntı.

karşı çok dostça davranmadıklarını söyleyebiliriz. Fakat aynı şeyi Yahudilerin Türklerle olan ilişkileri için söylemek mümkün değildir.

Gerçekten de o dönemde, dünyanın çeşitli ülkelerinde hor görülen Yahudilerin İzmir’de, hiç değilse yerleşme alanında içice ve komşu oldukları Türklerle hayli iyi ilişkiler içersinde yaşadıklarını anlıyoruz. Genelde, politikaya âlet olmaksızın ve herhangi bir siyasal ihtiras gütmeksizin, kendiîşlerinde, kendi geçimleri için çalışan Musevilerin, yönetici sınıflarla ve din yönünden geniş bir hoşgörüyeye sahip Türk halkıyla hiçbir önemli sorunları bulunmamaktadır.³¹³

3.2. Levantenlerde Sosyo-Kültürel Hayat

Levantenler İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde toplumsal ve kültürel yaşamı önemli ölçüde etkilemişlerdir. Alafranga olarak anılan yaşam biçimi, Türkiye’ye Levantenlerle girmiştir.

İzmir’in sosyal ve ekonomik yaşamında Levanten ve Osmanlı tebaasındaki gayrimüslim kesimler etkindir. Türklerin kentteki sosyal ve ekonomik yaşama olan katkıları ise çok sınırlıdır. Farklı etnik grupların (Avrupa kökenli Levantenler ile diğer gayrimüslim grupların) ekonomik yaşamın yanı sıra, sosyal yaşamdaki yakın işbirlikleri (gruplar arası evlilikler, vd.), milliyet, din ve dil açısından kentte farklı, ilginç bir kozmopolit yapı oluşturmaktadır. Kentin Müslüman Türk halkı ile Yahudi kesimler, bu kozmopolit grup ile zorunlu idari ve ticari ilişkiler dışında, günlük sosyal yaşamda daha mesafelidir.

Kentin sahil kesiminde varlıklı Levanten ve gayrimüslim aileler, dönemin Avrupa tarzındaki modern yaşamını sürdürürlerken, daha arka alanlarda ve güneydeki yamaçlarda, Yahudi cemaat ile Türk aileler, çok kısıtlı koşullar içerisinde, basit bir yaşam sürdürmektedir. Çok farklı etnik grupların kentteki varlıkları ve işbirlikleri bir anlamda, her kesimin mevcut ticaret düzeni içerisinde üstlenmiş oldukları farklı görevleri sürdürülebilmeleri açısından, zorunlu bir uzlaşma ve birlikteliği sergilemektedir. Bu işbirliğinin sağladığı önemli ekonomik katkılar nedeniyle

---

³¹³ Beyru,a.g.e.,s.155

İstanbul'daki Osmanlı yönetimi, İzmir'deki ayrıcalıklı liberal yaşantıya büyük ölçüde müsamahalı yaklaşmaktadır³¹⁴.

Cumhuriyet dönemi öncesi İzmir kenti mimari kimliği, Levanten ve diğer etnik grupların etkilerini ön plana çıkaran, yabancı mimari öğeler taşıyan daha nitelikli yapıtlar ile Müslüman yerli halkın geleneksel yaşamını yansıtan çok daha sade ve mütevazı konutları, çarşıları ve ibadet yapılarının birlikte oluşturduğu 'kozmpolit' bir doku sergilemektedir.

İzmir'de Frenk Mahallesi olarak adlandırılan sokak, denizin hemen kıyısındadır. Bu sokakta İtalyanca, İngilizce, Fransızca ve Hollanda dilleri konuşulmakta, yabancı tüccarlar hoşgörü çerçevesinde ticari ilişkilerini sürdürmektedir. Kiliselerde rahat bir şekilde ibadetlerini yerine getirmekte, sosyal hayatta da son derece refah içinde yaşamaktadırlar. Liman çevresinde bulunan Frenk ve Levanten mahallerinde evler beyaz badanalı ve avluludur. Bu avlular yeşilliklerle bezenmiştir. Evlerin iç kısmı oldukça konforlu ve temiz olarak tarif edilmektedir. Rıhtım tarafında İngiliz, Fransız mağazaları ve bu mağazalarda Avrupa'da en son moda olan ürünler bulunmaktadır. Kitapevleri, galeriler, eczaneler ve fotoğraf stüdyoları, kenti daha bir Batılı göstermektedir. Öyle ki, Tavernier seyahatnamesinde; İzmir'i hem deniz hem de kara ticaretinde, Levant'ın en ünlü kenti ve Avrupa'dan Asya'ya ve Asya'dan Avrupa'ya giden malların toplandığı en büyük pazar olarak betimlemektedir.³¹⁵

Levanten kültüründe misafirperverlik önemlidir. Şöyle ki, Levantenler misafirleri için evde bulunan ve ikramlarda kullanılan çay ve yemek takımlarının özenli olmasına dikkat ederlerdi. Aristokrat ailelerde servisi ayaklı servis arabasıyla uşaklar yaparken, diğerlerinde bu servis işini evin hanımı üstlenirdi. Yemek kültürleri Türk toplumununkiyle kaynaşsa da özel günlerde ve dini törenlerinde kendi kültürlerine has yemekler hazırlamaya özen gösterirlerdi.³¹⁶

Günlük hayatta diledikleri gibi yaşama özgürlüğüne sahip Levantenler, Osmanlı toplumunun önemli bir tebaasıydı. Öyle ki, nasıl bir Türk dini günlerinde özel törenler

---

³¹⁴ Gülnur Ballice, İzmir'de 20. yy Konut Mimarisinin Kentsel Doku ve Mimari Özellikler Açısından Tarihsel Süreç İçerisinde Değerlendirilmesi, İzmir Serbest Mimarlar Derneği (SMD), "İzmir'de 80'li yıllardan günümüze, konut ve mimarlık kültürü" Konferansı, 29 – 30 Kasım 2008, Dokuz Eylül Üniversitesi.

³¹⁵ Oban, Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, İstanbul,2007, Sayı: 22, Güz, s.347.

³¹⁶ Epik, a.g.e., s.56.

yapıyorsa Levantenler de o günlerini rahatça kutluyor ve kiliselere gidiyordu. Levantenler genellikle ticaretle uğraşmalarına rağmen, içlerinde sefaret tercümanlığı, diplomasi gibi görevlerde bulunanları da vardı.³¹⁷

Levantenlerin hayat tarzları kuşkusuz farklıdır. Kendilerine ait cafe, balo, karnaval ve Katolik yortuları olan Levantenler, bu davranış ve kültürlerini zamanla yerli halka da katmışlardır. Sosyal hayat Levantenlerin öncülüğünde renkli bir dünyaya sahne olmuştur. Levantenler, zenginlikleri yanında eğitime önem vermeleriyle de dikkat çekmiştir. Levantenler, çocuklarını daha ziyade kendi kurdukları Fransız, İtalyan okulu gibi okullara göndermişlerdir. Bu okullarda da kendi kültürlerine göre programlar benimsemişlerdir.³¹⁸ Levanten ailelerin hepsinin İzmirli ya da adalı Rum hizmetçileri ve dadıları vardı. Bu durum çocukların yetişme biçiminde etkili olmuş bu nedenle Rumca, etnik kökenleri farklı olan Levantenlerin ortak dili haline gelmişti.

Alınan eğitim, sosyal hayatta da bir canlanma meydana getirmiştir. Ekonomik gücü iyi olan Levantenler, yaşadıkları yerlerde önemli sosyal tesisler yapılmasında ön ayak olmuşlardır. Örneğin İzmir Buca'da Hipodromu yaptırarak tüm İzmir'i bir karnaval havası içinde bu alanda toplamayı başarmışlardır. Levantenler, at yarışlarının yanında futbola da önem vermişlerdir. Öyle ki, İzmir'de ve Buca'da Giraud ve Whittall aileleri ilk futbol karşılaşmalarının yapılmasında öncülük etmişlerdir. Ayrıca tenis oynamayı da adet haline getirmişler, bunun için kulüp de kurmuşlardır. Sosyal hayatta oldukça aktif olan Levantenler, geniş malikânelerinde büyük partiler verme geleneğine de sahiptir. Ancak bu partiler sadece eğlence amacı taşımamakta, aynı zamanda siyasetin de konuşulduğu kulis havası barındırmaktadır.³¹⁹

19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da yaşanan yenilikler, İzmir'deki Levanten aileler aracılığıyla Osmanlı ülkesine getirilmeye başlanmıştır. İzmir'de yayınlanan Ahenk gazetesine göre İzmir'de bisikletin ilk görüldüğü tarih 1885'tir ve bu dönemde gayrimüslimlerden oluşan bisiklet meraklılarının sayısı 200'den fazladır. İzmir'de bisiklet kullanma konusunda başarılı olan ilk Türk de Kunduracı Ali Efendi olmuştur.³²⁰

İzmir'de ilk bisiklet yarışı 15 Mayıs 1895 tarihinde yapılmıştır. Ahenk gazetesindeki habere göre altısı bisiklet, dokuzu yaya koşusu olmak üzere on beş

---

³¹⁷ Ortaylı, a.g.e., s.205.

³¹⁸ Beyru, a.g.e., s.30-31.

³¹⁹ Göçmenoğlu, a.g.e., s.146.

³²⁰ Günver Güneş, İzmir'de İlk Bisiklet Yarışı, Toplumsal Tarih, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, Sayı:164, s. 57-61.

yarışma yapılmış, bisiklet yarışlarından beşini Karşıyakalı Petriçe isimli bir sporcu kazanmıştır. Düşmeden yavaş bisiklet sürme yarışını İstinkâf Mahkemesi üyesi Dedeyan Efendi'nin oğlu kazanmıştır.³²¹

İzmir'in Levanten aileleri, 1897 yılında ilk kez bir şehirlerarası bisiklet yarışı düzenlemiştir. İzmir'de 1900 yılından itibaren Rum kulüplerinin düzenlediği spor oyunlarında bisiklet de yer almaya başlamıştır. 1901 yılında İzmir Valisi Kamil Paşa'nın himayelerinde gerçekleşen 5. Panionios Yarışları Bornova'da düzenlenmiş ve İngiliz bisikletçiler tüm dereceleri almıştır. Bir yıl sonraki 8,5 kilometrelik Pınarbaşı-Bornova yarı maraton yarışında ilk kez bir Rum'un (Luca Venizelos) birinci gelmiştir. Bu yarışlarda Mustafa Süleymanoviç isimli bir Müslüman 17 kilometrelik yarışta ikinci olmuştur.

20. yüzyılın başlarında Bornova'da Levantenlerin kurduğu kulüpler tarafından bisiklet ve atletizm yarışlarının düzenli olarak yapıldığı görülmektedir. Aydın Valiliği'nden İçişleri Bakanlığı'na 26 Şubat 1904 tarihinde yazılan yazıda İngiltere tebaasından Sör Tisram tarafından İzmir'in Birun-ı abad (Bornova) nahiyesinde her sene 23 Nisan ve 21 Mayıs'ta düzenlenen jimnastik ve bisiklet yarışları için izin talep edilmiştir. 1907 yılında on birincisi düzenlenen Panionios Spor Oyunları 20 Mayıs günü Buca Paradiso alanında yapılmıştır. Oyunlarda atletizm yarışları dışında bisiklet yarışları da yer almıştır. Oyunlara Panionios, Apollon, Pelops, İstanbul Tatavla, İstanbul Rum Jimnastik, İstanbul Rubtiyon Mektebi, Atina Panhellenik, Atina Nasyonal Jimnastik, Ayvalık İolikos, Patra, Pire, Patras, Pan Ahaikos, Kahire İfiko, İzmir İdmanperveran kulüpleri katılmıştır.³²²

Türkiye'de ilk futbol 1877' de İzmir' de Levanten Ailelerinin hafta tatillerinde en büyük eğlencesi olarak ortaya çıkmıştır. Bornova çayırlarında futbol maçlarını oynamaya başladıkları günlerde, ilk futbol kulübünü de kurmuşlardır.³²³

Levanten ailelerin öncülüğünde Buca'da bir Tenis ve Golf Kulübü bu tarihlerde faaliyet göstermeğe başlamıştı. Bu anlamda Buca, İzmir'de at yarışlarının ilk defa organize edildiği bir yer olmuştur. 1856'da Paradiso- Şirinyer ile Buca arasındaki bir

³²¹ Mehmet Süme ve Selami Özsoy, (2010), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporuna, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24/2010, s.350.

³²² Süme ve Özsoy, a.g.e., s.350.

³²³ Levantenler-Bornova Belediyesi Futbol Maçı, <http://www.ayazsamil.com/yasam/1040-levantenler-bornova-belediyesi-futbol-maci.html>, (Erişim Tarihi:09.03.2012)

düzlükte Bornovalı Whittall ve Buca'lı Rees Aileleri'nin öncülüğünde gerçekleştirilen at yarışları daha sonra düzenli bir hale getirilmiştir. Bu at yarışlarında Forbes, Evliya zadeler, Whittall, Paterson, Alyoti, Pirokako, Rees, Giraut ve Balyozyanlar gibi İzmir'in ünlü aileleri atlarını yarıştırmışlardır. Hatta 24 Nisan 1863'te Sultan Abdülaziz Buca'ya gelerek kendi adına düzenlenen at yarışlarını izlemiştir.³²⁴

1896 yılının Ekim ayında Bornova'da bir atletizm şöleni düzenlenmiştir. Bornova'yla Pınarbaşı arasında 8,5 kilometrelik bir koşunun programda yer aldığı görülmektedir. Bu sporlara büyük ilgi duyulmaktadır. Bisiklet yarışları yarım, bir, iki ve beş millik mesafelerde yapılmaktadır. Yarışmalarda derece alanlar arasında, her hangi bir Türk adına rastlanmıyor. Kazananların birçoğunun kentte yaşayan Levantenler olduğu görülmektedir.³²⁵

İzmir, 16. yüzyılın ikinci yarısından başlamak üzere bütün tarih boyunca depremler, felaketler, yangınlar, salgın hastalıklara rağmen Doğu Akdeniz'in Batı'ya açılan en önemli limanlarından biri olmuştur. İzmir, İran'dan gelen ipeğin, Ankara'dan gelen tiftiğin, Yemen'den gelen kahvenin transit ticareti yanında, doğrudan doğruya art bölgeden elde edilen ürünlerin de bir kavşak, bir ihraç noktasıydı. Bu ticarî etkinlik, kentin fiziksel yapısını da etkilemiş, özellikle 17. yüzyıldaki büyük imar hareketleri İzmir'e giderek Avrupaî bir görünüm vermiştir. Daha sonra söz konusu yüzyılda Avrupalı tüccar, diplomat, konsolos, gezgin vb. İzmir'in sosyal yaşamında büyük bir rol oynamaya başlamıştı. Kumpanyalarla, eğlencelerle Doğu-Batı'nın kültürel değerlerinin kaynaştığı bir yer olma özelliğini gösteren İzmir, 19. yüzyılda limanı, art bölgelere bağlayan demiryolları ve rıhtım inşaatının tamamlanmasıyla çok daha önemli bir liman kenti konumuna yükseldi. Bütün bu gelişmelerde Levantenlerin katkısı son derece yüksektir.³²⁶

Levanten kültürünün sebep olduğu en önemli değişim, kent çekim merkezlerinin odak noktalarının değişimine sebep olmasıdır. Yabancı mimarlarla yapılan planlamalarda Osmanlı'da var olan meydan geleneğinin olmadığı bir planlamanın yapıldığı görülür. Izgara planının ve çizgisel aksların sınırladığı yapıların önem kazandığı

³²⁴ Oktay Gökdemir, (2010), Buca Belediyesi zerine, <http://test.egedesonsoz.com/default.asp?sayfa=kose-yazilari&kyID=1775&ky=buca-belediyesi-uzerine>, (Erişim Tarihi: 09.03.2012).

³²⁵ Zeki Arıkan, Bornova Tarihine Katkı, <http://izmiraum.ege.edu.tr/detay.php?SayfaID=139>, (Erişim Tarihi:09.03.2012)

³²⁶ Zeki Arıkan, (2002), İzmir'in Fikir, Sanat ve Edebiyat Tarihine Önemli Bir Katkı, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, s.29-30, Mayıs-Kasım 2002, s.207-211.

görülmektedir. Yabancılara tanınan imtiyazlarla birlikte Levantenlerin etkileri ekonomik ve sosyal yaşamla birlikte fiziksel çevrede de etkisini göstermiştir. Batılı anlayışla ve batılı mimarlarla çalışılan yeni mekânlarda, iç mekân kurgularında da kendini göstermiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İZMİR'İN LEVANTEN YAPILARI

4.1. Günümüzde İzmir'de Bulunan Levanten Yapıları

Levanten evleri, İzmir'in mimarlık tarihinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Günümüze ancak bir kısmı ulaşmış olan, çoğu Bornova ve Buca'da bulunan bu yapıların bazıları son yıllardaki yenileme çalışmalarıyla eski görkemlerine kavuşmuşlardır. Bu köşkler İzmir'in 17. yüzyıldan itibaren kazanmaya başladığı önem paralelinde genellikle ticari amaçlarla buraya yerleşen, Levanten olarak adlandırdığımız Avrupa kökenli ailelerce yaptırılmışlardır. Çoğu 19. yüzyıldan olan bu köşkler ekonomik güç ve statü sembolü oldukları için Avrupalı gezginlerin yanı sıra padişahlar ve krallar gibi birçok ünlü ziyaretçiye de ev sahipliği yapmışlardır. Bunların arasındaki en ünlü konuk şüphesiz İzmir'in kurtuluşundan sonra Steinbüchel Köşkü'nde kalan Mustafa Kemal Atatürk'tür.³²⁷

Sadece Ege Üniversitesi bile Levanten evlerinden 10 tanesini bünyesinde barındırmaktadır. Bu yapıların en eskisi 19. yüzyılda “Büyük Ev” olarak anılan, günümüzde üniversitemizin rektörlük binası olarak kullanılan Levanten evidir. Büyük Ev'in yanı sıra Ege Üniversitesi'nin bünyesinde bulunan diğer Levanten evleri de üniversitenin idari, kültürel ve sosyal faaliyet alanlarında hizmet vermektedirler.

Levantenlerin kimi zaman büyük topraklar satın aldıkları, zaman zaman arsa satın alarak ev inşa ettirdikleri ya da birbirinden ev satın aldıkları bilinmektedir. Örneğin; Bornova'da J.B. Griaud'un kendi ikamet ettiği evin dışında, başka evlerinin de olduğu, A.S.Perkins'in ise 16.360 dönüm araziye sahip olduğu³²⁸ anlaşılmaktadır. 1867 yılından önce, gayrimüslim yabancıların, Türkiye'de mülk sahibi olma hakları yoktu. Ya kendi tabiiyetlerini kaybetmeden, ayrıca Osmanlı tebaasına kaydoluyorlar ya da mülklerini Osmanlı tebaasından birisinin üzerine yazdırıyorlardı. Ancak, nadir de olsa bazı yabancılar, Sultanın özel izniyle mülk edinebiliyorlardı. 1867 yılında çıkarılan bir kanunla (Tebaayı ecnebiyenin emlake mutasarrıf olmaları hakkında), tüm yabancılarla, Türkiye'de gayrimenkul edinme hakkı tanındı.³²⁹ 1850'de Sultan Abdülaziz'in

³²⁷ www.ege.edu.tr/index.php/ege univ.ve koskler, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

³²⁸ Melih Gürsoy, Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz, İzmir,1993,s.95

³²⁹ Ömer. L.Barkan, Türkiye'de Toprak Meselesi, İstanbul,1980,s.350-351

Bornova'da Whithallerde misafir olması,³³⁰ buradaki Levantenlere padişah izniyle ayrıcalıklar tanınmasının göstergesi olarak kabul edilebilir.

Genellikle İngiliz ailelerin Buca'da, Fransız ailelerin Bornova'da, Hollandalı ailelerin ise Seydiköy'de yerleşmeyi tercih ettikleri görülür.³³¹ Bornova'da Whithall, La Fontaine, Maltass, Clarke, Wilkinson, Gout, Edward, Tristram, Perkins, Wood, Charnaud, Varipati, Peartree, Gallia gibi İngiliz; Raggio, Bragiotti, Balliani, Pasquali, Aliotti, Aliberti gibi İtalyan; Griaud, Pagy, Pandispania gibi Fransız; Petrson gibi İskoç; Kanalaki gibi Rus ailelerin yapılarıyla birlikte yaşadıkları bilinmektedir.³³² Görüldüğü gibi özellikle Bornova'da ki Levantenler arasında, İngiliz aileler sayıca fazla olarak karşımıza çıkmaktadır. Mevcut bulunan diğer yapılara da baktığımızda bunu anlamak biraz daha kolaylaşacaktır.

İzmir tarihinde önemli bir rol oynayan Levantenlerin köşklerinin veya diğer yapılarının büyük çoğunluğu, değişen kent dokusuyla birlikte, ya tamamen ortadan kalkmış ya da orijinal durumlarını kaybetmişlerdir. Bazı yapılarda, orijinal işlevleri değiştirilerek başka fonksiyonlara da hizmet etmeye başlamışlardır.³³³

Çoğu seyyahların gezi notlarında yer alan Levanten köşklerinin en karakteristik özelliklerinden biri, geniş bahçeler içersinde yer almalarıdır. Yüksek duvarlarla çevrelenmiş bu büyük bahçeler, dar sokaklarla birbirinden ayrılmıştır. Bahçelerin genellikle yüksek inşa edilmiş bir veya birden fazla kapısı vardır. Farklı özellikler sergileyen bu kapılar, genellikle dekoratif demir parmaklıklara sahiptirler. Büyük bahçeler, çeşitli çiçek ve bitkilerle süslenmiştir.³³⁴ 5Ocak 1834 tarihli bir Fransız gazetesindeki duyuru, bu bahçelerin süslenmesi ve geliştirilmesine verilen önemi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Gazetedeki duyuru şu şekildedir: *“Martin ve ortakları, bahçe ve çiçek uzmanları; Fransa'dan, çok zengin ve güzel; çiçek, soğan, tohum ve her kaliteden seçkin meyve ağaçları koleksiyonu ile dönmüş olduğunu halka duyurmaktan şeref duyarlar. Kendilerine güvenme lütfunu gösterecek kişiler, memnun*

---

³³⁰ Baykara,a.g.e.,s.88

³³¹ İnci Kuyulu,Avrupalı mı Levanten mi?,Bağlam Yay.,İstanbul,2006,s.172

³³² Kuyulu,a.g.e.,s.172-173

³³³ Kuyulu,a.g.e.,s.173

³³⁴ Kuyulu,a.g.e.,s.174

edileceklerinden emin olabilirler. Martin ve ortaklarının depoları Sponti lokalinde olup, bu kentte yalnız on beş gün kalabileceklerdir.”³³⁵

Genellikle, yapıların girişlerinde ya da bahçelerinde, Rodos işi olarak adlandırılan dekoratif görünümlü yer döşemelerine rastlanılmaktadır. Çoğunluğu, Ege bölgesinde yaygın olarak görülen, siyah ve beyaz dere taşlarından yapılmış geometrik ve bitkisel motiflerden oluşmaktadır.³³⁶

4.1.1. Büyük Ev (Ege Üniversitesi Rektörlüğü)

Bugün E.Ü. Rektörlüğü'nün bulunduğu alanda 18. yüzyılın başlarında bir manastırın bulunduğu bilinmektedir. Bu arazide ilk olarak Hollandalı bir göçmen tarafından tek katlı olarak inşa edilmiş olan ev, 1817 yılında ticari amaçlarla İzmir'e yerleşen, ünlü Whittall Firması'nın ortaklarından James Whittall tarafından 1820'lerde satın alınmıştır. Onun ölümünden sonra kardeşi Charlton Whittall'in mülkiyetine geçen ev, daha sonraki yıllarda genişletilmiş, üzerine katlar ilave edilmiş ve “Büyük Ev” adıyla anıla gelmiştir. Büyük Ev, Whittall Ailesi'nin sosyal ve politik yaşamdaki konumu nedeniyle farklı tarihlerde pek çok önemli ismi ağırlamıştır. Sultan Abdülaziz (1863), Edinburg Dükü Alfred Ernest Albert ve onunla birlikte gelen - 1910 yılında George V. adıyla İngiliz tahtına çıkacak olan - George Frederick Ernest Albert (1886) ve Yunan Prensi Andrew (1921) bu önemli konuklardan bazılarıdır. Mülkiyeti yaklaşık 1930'larda Whittall ailesiyle akraba olan Giraud ailesine geçmiş olan Büyük Ev 1960 yılında kamulaştırılarak T.C. Maliye Hazinesi'ne devredildikten sonra Ege Üniversitesi'nin mülkiyetine geçmiştir. Bina halen E.Ü. Rektörlük İdari Binası olarak hizmet vermektedir.³³⁷

4.1.2. Wilkinson Köşkü (Ege Üniversitesi 50.Yıl Köşkü)

Bornova'nın eski Levanten evlerinden biri olan Wilkinson Köşkü, o yılların ünlü Büyük Evi'nde (E.Ü. Rektörlük Binası) oturan James Whittall tarafından Selanik, Malaga ve Manila Konsolosu Richard Wilkinson ile evlenen kızı Jane için 1865 yılında yaptırılmıştır. Jane'nin büyükbabası Charlton Whittall'ı ve Richard'ın babası Richard Wilkinson'ı İzmir'deki ilk yıllarında ziyaret eden İngiliz gezgin John Madox'un 1821 yılındaki İzmir gezi notlarında iki ailenin bahsi geçen dostlukları, bu evlilikle akrabalık

³³⁵ Journal de Smyrne,5 Ocak 1834'ten bkz.,Rauf Beyru, “XIX.Yüzyılın İlk Yarısında”,s.165

³³⁶ Kuyulu,a.g.e.,s.174

³³⁷ a.g.w.a.,ege univ.ve.koskler, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

düzeyine ulaşmıştır. 1857 yılında açılan St. Mary Magdalene Kilisesi ile Büyük Ev arasındaki alanda yer alan at haralarının yıkılması sonucu yaptırılan bu köşk, Wilkinson ailesince 1985 yılına kadar kuşaklar boyu kullanılmıştır. 1988 yılında ailenin elinden çıkararak Filidis Ailesine sattığı köşk 1997 yılında Ege Üniversitesi'nin kullanımı için kamulaştırılmıştır. 2005 yılına harap bir halde ulaşan fakat aynı yıl Ege Üniversitesi'nin kuruluşunun 50. yılı anısına restore edilerek yeni kimliğine kavuşmuş olan köşk, günümüzde E.Ü. 50. Yıl Köşkü Sanat Galerisi adıyla üniversitenin bir sanat merkezi ve E.Ü. Uluslararası İlişkiler ve AB Ofisi olarak hizmet vermektedir.

4.1.3. La Fontaine Köşkü (E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi)

La Fontaine Köşkü, St. Mary Magdalene Kilisesi'nin karşısında, Murat Köşkü'nün yanında bulunmaktadır. Binanın kayıtlarda gözlenebilen en eski sahibi James La Fontaine (1881–1933)'dir. James La Fontaine, Büyük Ev'i 1836'da satın alan Charlton Whittall'un torunu olan Blanche Magdalene Whittall'in oğluydu. Kuyulu Ev adıyla da bilinen, günümüzde E.Ü. Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi ile E.Ü. İzmir Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin bulunduğu binanın da sahibi olan James La Fontaine'nin ölümüyle her iki bina eşi Clara Lillian La Fontaine (Keyzer) ve çocukları Rhoda, Rodney ve Audrey'e geçmiştir. Köşk, 1941 yılında Clara La Fontaine'in yeğeni Ruby Gladys Whittall (De Zandonati) tarafından aileden satın alınmıştır. Köşk, Ege Üniversitesi'nin bina ihtiyacından dolayı 1963 yılında Ruby Gladys Whittall'dan satın alınmıştır. 1975 yılına kadar E.Ü. Yapı ve Fen İşleri Daire Başkanlığı olarak kullanılan bu Levanten evi, takip eden yıllarda geçici olarak sırasıyla Körler Okulu'na, Jandarma Tabur ve Topçu Tugayı Komutanlıklarına ve Toplum Sağlığı Enstitüsü'ne tahsis edilmiştir. 1996 yılında tekrar Ege Üniversitesi'nin kullanımına alınan binada, 1996–2001 yılları arasında E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü ile E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Başkanlığı; 2001–2009 yılları arasında E.Ü. Eğitim Fakültesi Dekanlığı hizmet vermiştir. Köşk 2010 yılında yapılan yenileme sonrası E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi ve Müzesi olarak hizmet vermektedir.³³⁸

---

³³⁸ a.g.w.a.,ege univ.ve.koskler, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

4.1.4. Edwards Köşkü (Ege Üniversitesi Toplum Merkezi)

Günümüze Murat Köşkü adıyla ulaşan binanın üzerinde bulunduğu arazi 1820’lerde James Whittall tarafından Edwards Ailesi’ne satılmıştır. İngiliz Ordusu’nun Mısır’dan çekilmesi sonucu İzmir’e yerleşen ordu görevlisi Charles Edwards’ın şehre yerleştikten bir süre sonra öldüğü bilinmektedir. Onun oğlu olan Anthony Francis Edwards ise 1830 yılından itibaren İzmir ve İstanbul’da basın hayatının önemli bir kişiliği olmuş, İzmir-Kasaba (Turgutlu) Demiryolu yapımı ve İzmir Gaz Şirketi’nin de kurulması şehre katkıları arasında sayılmıştır. Köşkün günümüze kadar ulaşan isminin ise Anthony Francis Edwards’ın kızı Emily’nin evlendiği Constantin Murat’tan geldiği tahmin edilmektedir. Köşk 1930’larda sahibi olan Alaiyeli Zade Mahmut Bey’den sonra 1980 yılında hükümet tarafından kamulaştırılarak İzmir Vilayeti Korunmaya Muhtaç Çocukları Koruma Birliği’ne geçmiş; 1983 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü’ne devredilmiştir. 2001 yılında mülkiyetin ait olduğu Çocuk Esirgeme Kurumu ve İzmir Büyükşehir Belediyesi arasında yapılan bir protokol uyarınca yapı, kapsamlı restorasyon uygulamasının gerçekleştirilmesi ön şartıyla on beş yıllığına İzmir Büyükşehir Belediyesi’ne tahsis edilmiştir. Murat Köşkü, İzmir Büyükşehir Belediyesi tarafından 2003 yılında gerçekleştirilen restorasyon sonrası bir süre üniversite öğrencilerine yönelik sosyal hizmet merkezi olarak hizmet vermiş, 2005 yılı başında ortak bir protokol çerçevesinde Ege Üniversitesi’ne tahsis edilmiştir. Köşk, o dönemde E.Ü. Toplum Merkezi adıyla Halkın Üniversitesi Projesi kapsamında toplumsal duyarlılık projelerine ev sahipliği yapmıştır. Murat Köşkü günümüzde öğrenci toplulukları için iletişim ve toplantı merkezi olmasının yanı sıra kafeteryasıyla da hizmet vermektedir.³³⁹

4.1.5. Kuyulu Ev İngiliz Kulübü (E.Ü. Kadın Sorunları ve Araştırma Merkezi)

Büyük Ev arazisinin yanında yer alan bu yapı, “Kuyulu Ev” veya “İngiliz Kulübü” olarak da bilinmektedir. Bu evin kayıtlarda görülebilen en eski sahibi, Büyük Ev’in sahibi James Whittall’un (1819–1863) torunu James La Fontaine’dir. Günümüzde La Fontaine Köşkü ismiyle tanınan ve bir süre öncesine kadar E.Ü. Eğitim Fakültesi Dekanlığı olarak kullanılan binanın da sahibi olan James La Fontaine’in ölümüyle her iki bina eşi Clara Lillian La Fontaine (Keyzer) ve çocukları Rhoda, Rodney ve Audrey’e geçmiştir. Kuyulu Ev’in önünde bulunan meydan eski Bornova’da, 19. yüzyılda ve 20.

³³⁹ a.g.w.a.,ege univ.ve.koskler, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

yüzyılın başlarında Bornova sosyal yaşamının önemli bir buluşma noktasını oluşturuyordu. Meydandaki evlerin bahçe kapılarının dış yanlarındaki sundurmalarda oturan komşular hem birbirleriyle hem de gelen geçenlerle sohbet ederlerdi. İçinde okuma odalarının yanı sıra oyun salonlarını da bulunduran İngiliz Kulübü'ne gelen erkekler, kapı önünde küçük masalara oturup vakit geçirirlerdi. Daha geç dönemde İngiliz ailelerin buluştuğu sosyal amaçlı bir merkez olarak da kullanılan bina yanı başındaki sarnıçtan dolayı Kuyulu Ev olarak da anılmaktaydı. Clara Lillian La Fontaine'in 1959 yılındaki ölümünden sonra çocuklarına kalan bina, 1966 yılında üniversite için satın alınmıştır. Binanın arkasında yer alan bahçe, satış sonrası üniversite rektörlüğünün bahçesi ile bütünleşmiştir. 1990 yılında T.C. Maliye Hazinesi'ne geçen köşk, Ege Üniversitesinin kullanımına tahsis edilmiştir.

4.1.6. Ballhan Köşkü (Ege Ü. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı)

Kayıtlı en eski kullanıcısı Ballian Ailesi olan Levanten evi 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır. Tavan silmeleri ve göbek üzerinde görülen alçı süslemeleri ile dikkat çeken köşk, 1900 yılında Charlton James Giraud'nun eşi Esther Marian Giraud (Wilkinson) tarafından, sanayici Antoine Ballian'ın varisleri olan eşi Attilia Ballian ve çocukları Marie, Laura, Alfred, Adelina ve Albert'ten satın alınmıştır. Esther Marian Giraud'nun 1955 yılında ölümüyle köşk, çocukları Friedrich, Joyce, Donald, Norman ve Eldon'a kalmıştır. Ege Üniversitesi için 1970 yılında kamulaştırılarak bu beşkardeşten satın alınan bina geçen yıllar içinde lojman, hemşirelik yüksekokulu ve arşiv olarak kullanılmıştır. Günümüzde Ege Üniversitesi'nin Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı'nı bünyesinde barındıran köşkün Daire Başkanlığı'nın yeni binasına taşınması sonrası restore edilerek bir müze olarak hizmet vermeye başlamıştır.³⁴⁰

4.1.7. Sirkehane (Ege Ü.Etnografya Müzesi)

Günümüze Sirkehane adıyla ulaşılmış olan binanın 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başları arasında bir Rum ailesi tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. 1943 yılında T.C. Maliye Hazinesi'ne devrolan yapının arka kısmı 1960'lı yıllarda E.Ü. Ziraat Fakültesi Gıda ve Fermantasyon Teknolojisi Kürsüsü tarafından sirke ve turşu üretim yeri olarak, ön kısmı ise lojman olarak kullanılmıştır. 1990 yılında T.C. Maliye Hazinesi'nden Ege Üniversitesi'ne trampa yolu ile geçen Sirkehane, 1990'lı yıllara kadar konut olarak hizmet vermiştir. Son yirmi yıllık süreç içinde büyük

---

³⁴⁰ a.g.w.a.,ege univ.ve.koskler, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

bir bölümü yıkılmış olan bina 2010 yılında tamamlanan restorasyon sonunda E.Ü. Etnografya Müzesi olarak faaliyete geçmiştir. Müze Türkiye’de bir üniversite bünyesinde Kültür Bakanlığı ile ortaklaşa açılan ilk kurum müzesi olma özelliğini taşımaktadır.

4.1.8. Pasquali Köşkü/Barry Köşkü (Ege Ü.Lokali)

Günümüzde Bari Köşkü adıyla bilinen yapının 19. yüzyılın ortalarında yapılmış olduğu düşünülmektedir. Pasquali Ailesi’nin verdiği bilgilere göre bina, babası Sakız Adası’ndan İzmir’e göç etmiş olan tüccar Giuseppe Pasquali tarafından 1835–1840 yıllarında yaptırılmış olmalıdır. Köşkte Giuseppe Pasquali’den sonra oğlu Giovanni Pasquali ile eşi Giulia Pasquali (Barry) yaşamışlardır. İtalyan Konsolosluğu tercümanı ve tüccar Polycarpe Barry’nin kızı olan Giulia, çevresinde sevilen biri olduğu için veya Giovanni Pasquali’nin ölümünden sonra köşke Giulia’nın kendi ailesinden bireyler yerleşmiş olduğu için köşkün Barry Köşkü olarak anıldığı düşünülmektedir. Giovanni Pasquali’nin 1925 yılında ölümünden sonra eşi ve hayattaki üç çocuğu René, Christine ve Joseph’e kalan bina 1941 yılında Bornova Ziraat Mektebi’nin kullanımı için T.C. Maliye Hazinesi tarafından kamulaştırılmıştır. Bahçesinin üçte birlik kısmını yol genişletme çalışmalarından dolayı kaybeden köşk günümüzde güzel bahçesiyle üniversitenin lokali olarak konuklarını ağırlamaktadır.

4.1.9. Sarı Köşk (E.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı)

20. yüzyılın başında yaptırılmış olan köşkün sahibi veya ilk kullanıcısı hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Sarı Köşk, Yeşil Köşk ve günümüze kadar ulaşmamış olan komşu birkaç köşk ile birlikte Bornova tren istasyonunun karşısında yer alır. Bugünkü E.Ü. Hastanesi ile Yeşil Köşk arasındaki tarla ve araziler 1922 yılının Aralık ayında kurulan Bornova Ziraat Mektebi’nin ihtiyaçları için 1924–1925 yıllarında kamulaştırılmıştır. Bu arazilerden birisi içinde yer alan Sarı Köşk, 1933 yılında tamamlanan yeni binasına taşınmasına kadar Ziraat Okulu Müdürlüğü olarak hizmet vermiştir. Köşk, günümüze kadar korunarak gelen içindeki gösterişli şömineleri ve önündeki oval havuzunun yanı sıra bahçesindeki Atatürk büstüyle de dikkat çeker. Atatürk’ün 18 Haziran 1926 yılında ziyaret ettiği köşkün bahçesine, bu ziyaretin anısına Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippell’e yaptırılan Atatürk büstü konmuştur. Bu eser Krippell’in günümüzde çok az bilinen ilk heykellerinden biri olup, Atatürk’ün belki de yapılan ilk büstüdür. 1955 yılında kurulan Ege Üniversitesi’nin ilk yıllarında

misafirhane, daha sonraları ise E.Ü. Ziraat Fakültesi Lokali olarak kullanılan köşk, günümüzde E.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı olarak hizmet vermektedir.

4.1.10. Bardisbanian Köşkü (Ege Ü.Yeşil Köşk)

20. yüzyılın son çeyreğinde kullanılan Pandispanya Köşkü isminden sonra, günümüzde Yeşil Köşk adıyla/izmir-ve-bornova-ermenileri-1.html bilinen yapının, 19. yüzyılın son çeyreğinde ithalat ve ihracat işleriyle uğraşan İzmir’li tüccar D. A. Bardisbanian tarafından yaptırılmış olduğu tahmin edilmektedir. Yapıldığı dönemde komşu diğer birkaç köşk gibi Bornova tren istasyonunun karşısında, Bornova ovasına açılan tarım arazilerinin başında yer almaktaydı. 19. yüzyılın sonlarında Fransa’ya göç ettiği söylenen Bardisbanian Ailesinden köşkü devralan Gasparian Ailesi’nin de İzmir’den ayrılmasından sonra Bornova Ziraat Mektebi için kamulaştırılarak kullanılmış olan köşk, 1949 yılında T.C. Maliye Hazinesi’ne devredilmiş, 1990 yılında Ege Üniversitesi’ne geçmiştir. Bina, 1955 yılında Ege Üniversitesi’nin kuruluşuyla 1955–1972 yılları arası E.Ü. Ziraat Fakültesi Zirai İşletmecilik ve Ekonomi Kürsüsü olarak hizmet vermiştir. 1986 yılındaki onarımı sonrası bir süre üniversiteye gelen üst düzey ziyaretçiler için konukevi işlevi görmüş olan köşk, 1993 ve 1995 yıllarındaki onarımlar sonrası, günümüzde üniversitenin akademik ve idari personeli ile öğrencilerine kafeterya ve restoran olarak hizmet veren bir sosyal tesis olarak kullanılmaktadır.

4.1.11. Forbes Köşkü

Buca'da ki Levanten malikâneleri arasında en çarpıcı ve görkemli olanıdır. Kentsel dokunun dışında, zamanında çamlık bir kuru ile örtülü tepenin üst noktasına yerleştirilmiş ve yapı formuyla tepeyi tamamlayan bir taç görünümündedir. İki kata ilaveten sivri çatısıyla yükseltilmiş ve bir kule biçimindeki köşe bloğu yapıya başka bir değer katarak, çevresine egemen bir karakter vermektedir. Forbes Köşkünün başka bir değeri de detaylarındaki çok kaliteli malzeme ve işçiliktir. Gerek taş gerekse ithal edildiği anlaşılan ahşap çok özenli detay incelikleri yansıtmaktadır. Köşkün bir başka özelliği strüktürel yapısıdır. Yığma taş duvarlar içine gömülmüş ahşap karkas sistem, alışılmamış karma bir yapı düzeni oluşturmaktadır. İzmir’in zaman zaman depremden büyük zararlar gören bir yöre olmasının mimar yâda mimarları böyle bir önlem almaya yönelttiği anlaşılmaktadır. Yapının gerek planı gerekse formu tamamen kendine özgü

bir karakter taşır. Ancak bu karakteri belli bir mimari üsluba bağlamak güçtür. Köşkün 1908 yılında yapıldığı, bir yıl sonra yandığı ve 1910 yılında yeniden yapılarak bugünkü görünümüne ulaştığı bilinmektedir. Forbes ailesinin antimuan madeni, meyan kökü ihracatı ile zengin olduğu bilinmektedir. Bugün Buca SSK Hastanesi içinde ormanlık tepe üzerinde kalan Forbes Malikânesi'nde Forbes Ailesi'nin İzmir'den ayrılmasından sonra Whittall Ailesi ikamet etmiştir. Forbes Malikânesi bugün boş durmaktadır.³⁴¹

4.1.12. Baltacı Malikânesi

Demostanis Baltacı, Osmanlı Hamdi Bey' le çalışmış ve arkeoloji alanında varlık göstermiş bir kişidir. Nitekim gerek ana bina gerekse bahçe mimarisinde incelemiş bir kültürün varlığı bugün dahi hissedilmektedir. Buca'nın en eski yapıtlarından birisidir. 1863' te Abdülaziz'in İzmir'e gelişinde Buca'da kaldığı yer burasıdır. Söylentilere göre Sultan, Aliotti Bahçesine bakan kapıdan kabul edilmiş ve adet olduğu üzere, kapı bundan sonra kapatılarak bir daha kullanılmamıştır. Kesin bilinmemekle birlikte, muhtemel olarak 1890'larda Malikânenin Ispartalıyan adlı İzmirli bir zengin tüccarın mülkiyetine geçtiği anlaşılmaktadır. 19. yüzyılda Yunan Milli Bankası adına 120.000 kaimeye satın alınmıştır. Daha sonra Venizelos burasını, savaşta ölenlerin çocukları için bir yetimhane yapılmak üzere İzmir Rum Toplumuna bağışlamıştır. 1922'de buradaki yetimler, Amerikan Kızılhaçı tarafından Yunanistan' a nakledildi. Bu tarihte Türk Devleti'ne geçen malikâne Mustafa Kemal Paşa'ya bağışlandı. Fakat Paşa burasının okul yapılması istedi. Sonrasında ise Buca Orta Okulu olmuş, asıl konak yatılı öğrenci yurdu, diğer müstemilat binaları da müsamere salonu v.s. olarak kullanılmıştır. Dimostanis Baltacı Malikânesi, bugün Buca Lisesi ek binası olarak kullanılmaktadır. Malikane içindeki havuz ve heykeller eskiye ait özlemlerini gideren nostaljik yapısını korumaya devam etmektedir.³⁴²

4.1.13. De Jongh Malikânesi

Zengin bir villa görünümündeki De Jongh Malikânesi'nin 1800'lü yıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. 20. yüzyıl başlarında Buca'dan ayrıldığı tahmin edilen De Jongh Ailesi malikâneyi o dönemde bir İtalyan işadamına satmıştı. Köşk bahçesinin bir süre tenis kulübü olarak kullanıldığı daha sonra çeşitli ilavelerle sanatoryuma

³⁴¹<http://www.buca.bel.tr/00300-125-071009.php>, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

³⁴²[a.g.w.a.,122-071009.php](http://www.buca.bel.tr/00300-122-071009.php), (Erişim Tarihi:11.03.2012)

dönüştürüldüğü bilinmektedir. Çeşitli dönemlerde restorasyondan geçen De Jongh Malikânesi bugün SSK'nın mülkiyetindedir.³⁴³

4.1.14. Gavrilli Konağı

Yapı Mimar Vafiyedis'e aittir. Zemin ve üst katların yüzey dokularının kesin ayrımı, tuğla friz, kemer ve alınlıklar, rozet motifler, yapıya ait özelliklerdir. Günümüzde Yapı Kredi Bankası misafirhanesi olarak kullanılmaktadır.³⁴⁴

4.1.15. Hacı Davut Fargoh Köşkü

Buca eşrafından Davut Fargoh'un konağıdır. Bahçenin arka kısmında hamam ve diğer servisler yer almakta idi. İstanbul konutlarındaki karniyarik türü ile çağrışım yapan bir planı vardır. Üçe bölünmüş cephe üç kemerli ana girişi ve dış mimarisi Ispartalıyan Konağı ile benzerlik göstermektedir. Fargoh Köşkü uzun yıllar Buca Belediyesi Hizmet Binası olarak kullanılmış Buca Belediyesi'nin 2000 yılı Kasım ayında yeni hizmet binasına taşınmasıyla Davut Fargoh Köşkü, Buca Belediyesi Kültür Sanat Merkezi ve Kütüphane olarak hizmete açılmıştır.³⁴⁵

4.1.16. Russo Köşkü

Gerek mimari form gerekse cephe plastiği bakımlarından kendine özgü kişiliği olan bir konut. Russo köşkü olarak bilinen konutun asıl sahipleri bilinmemektedir. Buca konutlarının gelenekselleşmiş mimarisinden farklı, oyuncaklı ifadesi daha geç bir dönemde (19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı) yapılmış olduğunu gösteriyor. Cephe kompozisyonlarında, malzeme seçimi ve işçiliğine büyük özen gösterilmiş. Buca evlerindeki eski mimari anlayışa ters düşecek şekilde işlevsel olmaktan çok biçimsel kaygıyla bir sosyal statü ifadesi olarak ele alınmış. Belli bir akımı yansıtmayan, Baroktan Art Nouveau'ya kadar değişik motiflerin bir arada kullanıldığı kendine özgü bir kompozisyonu vardır. Russo Köşkü tarihi dokusu korunarak restore edilmiştir.³⁴⁶

4.1.17. Giraud Evleri

Bugünkü Sanat Sokağı'nın yanında Dokuz Eylül İlköğretim Okulu'nun karşısında Fevzi Çakmak Caddesi üzerinde bulunan köşk, 1860 yılında William Giraud tarafından inşa edilmiştir. William Giraud'un babası Türkiye'de ilk tekstil fabrikasının

³⁴³ a.g.w.a.,123-071009.php, (Erişim Tarihi:11.03.2012)

³⁴⁴ <http://www.tatil-yeri.com/tag/baltaci-malikânesi>, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

³⁴⁵ <http://www.buca-bld.gov.tr/images/Image16.jpg/img>, (Erişim Tarihi:11.03.2012)

³⁴⁶ <http://www.e-tarih.org/sayfam.php?m=teser&id=860>, (Erişim Tarihi:11.03.2012)

kurucularındandır. Bina uzun yıllar Jean BAPTISTE'nin yeğeni Lui Cortazzi tarafından Venedik Konsolosluğu olarak kullanılmıştır.³⁴⁷

4.1.18. Charnaud Evi

Bornova'daki yabancı kolonilerin evlerinden Charnaud Evi 1830'lu yıllarda yapılmıştır. Oldukça gösterişli olan bu ev XX. yüzyılın ikinci yarısında yol çalışmaları yüzünden yıkılmıştır. Bu evi Harold Charnaud 1919 yılında satın almış, Kurtuluş Savaşı sırasında da bir süre karargâh olarak kullanılmıştır.³⁴⁸

4.1.19. Well House

Bugün Bornova Gençlik Caddesi üzerinde bulunan "Well House" (iyi ev), Charlton Whittal'ın malikânesi olup daha sonra uzun yıllar Bornova'da yaşayan İngilizlerin kulübü olarak kullanılmıştır. Ege Üniversitesi'nin Kütüphanesi olarak kullanılan köşkün bahçesinde tarihi sütunlara hâlen rastlanabilir.³⁴⁹

Aşağıdaki resimlerde gördüğümüz köşkler günümüzde Ege Üniversitesince çeşitli akademik ve kültürel amaçlar çerçevesinde hizmet vermektedirler.

Resim 11: Büyük Ev

Resim 12: Wilkenson Köşkü

Resim 13: La Fontaine Köşkü

14: Edwards Köşkü

³⁴⁷ <http://wikimapia.org/6645229/tr/Giraud-Evleri>, (Erişim Tarihi:11.03.2012)

³⁴⁸ <http://www.kenthaber.com/eye/izmir/merkez/Rehber/sivil-mimari-ornekleri/izmir-sivil-mimari-ornekleri>, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

³⁴⁹ <http://tarcan.health.officelive.com/history1921.aspx>, (Erişim Tarihi:10.03.2012)

Resim 15: Kuyulu Ev İngiliz Kulübü

Resim 16: Ballian Köşkü

Resim 17: Sirkehane

Resim 18: Pasquali Köşkü/Barry Köşkü

Resim 19: Sarı Köşk

Resim 20: Bardısbaman Köşkü

Resim 21: Forbes Köşkü

Resim 22: Baltacı Malikânesi

Resim 23- De Jongh Malikânesi

Resim 24- Gavrilli Konağı

Resim 25: Hacı Davut Fargoğ Köşkü

Resim 26: Russo Köşkü

Resim 27: Graud Sarayı

Resim 28: Charnaud Evi

Kaynaklar: www.izmirdeyasam.com/tarih/243/25/bornova_evleri -www.tubiba.com/moly-charnaud-evi

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Levantenler aslen Batılı olan İtalyan, Fransız, İngiliz, Hollandalı ve Amerikalılardan oluşan toplumlardır. Müslüman olmadıkları hâlde daha sonraları çeşitli sebeplerle Osmanlı toprakları üzerine yerleşen, çeşitli kültürlerle iletişim kurarak aynı çatı altında yaşamayı başarmış, özellikle ticari faaliyetlerle ön plana çıkmış olan topluluklardır. Yakın Doğu'da uzunca kalıp yerleşmiş veya evlenerek soyu karışmış Avrupalılardır.

Günümüzde Levantenlerin büyük bir kısmı, çeşitli sebeplerle, özellikle Kurtuluş Savaşı sonrasındaki nüfus mübadelesi ile göç etmiş olsalar da Türkiye'de uzun yıllar refah içinde yaşamışlardır. Bunu fırsat buldukça kendileri de dile getirmişlerdir. 1930'lu yıllardaki ekonomik buhran, ticaretle uğraşan Levantenler için büyük bir yıkım olmuştur. Ancak farklı uyruklarda ve ayrı kiliselere bağlı olmalarına rağmen, İzmir ve İstanbul'da çıkar ortaklığına, azınlık psikolojisine ve akrabalık ilişkilerine dayanan ortak bir yaşama düzeni oluşturmuşlardır. Bu süreç sonunda İstanbul, İzmir gibi önemli liman kentlerinde ve ticaret merkezlerinde, ne tam Doğulu, ne de tam Batılı, özgün bir topluluk ortaya çıkmıştır. Levanten adı verilen bu azınlıklar, 17. yüzyıldan başlayarak Osmanlı ekonomisinde ve Avrupa ülkeleriyle siyasal, diplomatik ilişkilerde etkin, çoğu kez de belirleyici rol üstlendiler. Ancak zamanla Osmanlı uyruklarının devlete karşı olan yükümlülüklerinden bağışık tutulmaları, devlet nezdindeki saygın konumları, Avrupalılara özenen giyim kuşam ve görenekleriyle Osmanlı aydınlarının ve Türk milliyetçiliğinin tepkisini çektiler. II. Meşrutiyetin ilanından (1908) sonra Levantenlerin, özellikle ekonomik etkinliklerini azaltmaya yönelik önlemler alındı. Bunun üzerine birçok Levanten, Avrupa ülkelerine ve Amerika'ya göçtü. Türkiye'de kalanlar da Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra kapitülasyonların kaldırılması, iş ve ticaret yaşamına Türklerin egemen olmaya başlamasıyla ayrıcalıklarını ve güçlerini kısa sürede yitirdiler. Levantenler İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde toplumsal ve kültürel yaşamı önemli ölçüde etkilemişlerdir. Alafranga olarak anılan yaşam biçimi, Türkiye'ye Levantenlerle girmiştir. Sayıları iyice azalmış olmakla beraber İstanbul, İzmir'de günümüzde de bazı Levanten aileler hala yaşamaktadır. Levantenlerin sayıları, özellikle kapitülasyonların verdiği avantajların da kaybolmasıyla, zaman içinde gittikçe azalmıştır. Şu an İzmir'de yaşamını ve çeşitli kültürel değerlerini devam ettiren Levanten sayısı birkaç aileyi geçmemektedir.

Levantenler, İzmir serüveni boyunca her türlü kültürel etkileşimde bulunmuşlar ve uyum sürecini başarıyla sürdürmüşlerdir. Ekonomi, eğitim, sağlık, spor gibi birçok alanda İzmir'in gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bugün sayıları çok azalmış olsa da, Forbes, Aliberti, Arkas, Battalzi ailelerinin hâlâ büyük bir ekonomik etkinliğinin olduğu görülmektedir. Fakat özellikle Cumhuriyet döneminden sonra yabancılara tanınan birçok ticari ayrıcalığın sona ermesiyle, İzmir'in Levanten nüfusu oldukça azalmıştır. İzmir'i kısa zamanda bir Levanten şehri yapan önemli unsurlardan birisi de farklı dil, din ve millete sahip olan Rum, Ermeni, Yahudi ve Levantenlerin Osmanlı Devleti'nin büyük hoşgörüsü sayesinde kendi kültürlerini ve inançlarını özgürce yaşayabilmeleri olsa gerektir. Zaten muhtelif yerlerde açılmış olan ve âdeta iç içe geçmiş olan ibadethane, hastane, tiyatro vs. kurumlarına baktığımızda bunu görmek daha da kolay olacaktır.

KAYNAKÇA

- **Açık Güneş**, Gülizar, Mersin Levanten Yapıları Üzerine Bir İnceleme, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2010
- **Akurgal, Ekrem**, Eski İzmir I.Yerleşme Kantları ve Athena Tapınağı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983
- **Akgün, Seçil**, Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi, *Türk Tarih Kongresi –XV*, Ankara, 1994
- **Akyüz, Yahya**, Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul,2001
- **Al, Hüseyin**, “*Osmanlı Devletinde İlk Banka: İzmir Bankası(Smyrna Bank)*”, Active Bankacılık ve Finans Dergisi, İstanbul,1998
- **Alemdar, Korkmaz**, İstanbul (1875 – 1964) Türkiye' de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi, Ongun Kardeşler Matbaacılık, Ankara,1980
- **Ana Britannica**, C.14,Ana Yayıncılık, İstanbul,1989
- **Anar, Erol**, Öte Kıyıda Yaşayanlar, Azınlıklar, Yerli Halklar ve Türkiye, Belge Yayınları, İstanbul,1997
- **Atasoy, Çınar**, Kapanan Kapılar İzmir Hanları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, Mart 2004
- **Atilla, A.Nedim**, İzmir Demiryolları, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir,2002
- **Atay, Çınar**, İzmir'in İzmir'i, Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği Yayınları, Birinci Baskı, İzmir,1993
- **Arı, Kemal**, İzmir'de Denizcilik Kültürü ve Ulaşımı: Geçmişten Günümüze Bir Bakış, İzmir Ulaşım Sempozyumu 8–9 Aralık 2009
- **Arıkan, Zeki**, Bornova Tarihine Katkı, <http://izmiraum.ege.edu.tr/detay.php?SayfaID=139>,
- **Armaoğlu, Fahir**, Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi Yayınları, Ankara,1991
- **Atay, Çınar**, Tarih İçinde İzmir, Tifset Yayınları, İzmir,1978
- _____, **Çınar**, İzmir'in İzmir'i, Esiad Yayınları, İzmir,1993
- *Augustinos, Gerasimos*, Çeviri: Devrim Evcı, Küçük Asya Rumlar. Ondokuzuncu Yüzyılda İnanç, Cemaat ve Etnisite, Ayraç Yayınları, Ankara,1997
- **Ayas, Nevzat**, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi: Kuruluşlar ve Tarihçeler, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara,1948,s.622
- **Bağış, Ali İhsan**, “*Osmanlı ekonomisinde Ticaret Sektörünün Görünümü, Yabancı Tüccar ve Gayrimüslim Tebaanın İzmir Ticaretindeki Yeri ve Önemi*”,1885–1985 Türkiye Ekonomisinin 100.yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, Kasım 1985
- **Ballice, Gülnur**, İzmir'de 20. yy Konut Mimarisinin Kentsel Doku ve Mimari Özellikler Açısından Tarihsel Süreç İçerisinde Değerlendirilmesi, İzmir Serbest Mimarlar Derneği (SMD), “İzmir'de 80'li yıllardan günümüze, konut ve mimarlık kültürü” Konferansı, Dokuz Eylül Üniversitesi, 29 – 30 Kasım 2008
- **Baltazzi, Alex**, İzmir'de Hıristiyan Kültürü ve Mirası, <http://www.levantineheritage.com/pdf/levantine-culture.pdf>,
- _____, *Alex*,6–8 Mart 1998 tarihinde Ege Üniversitesi'nde, İzmir'de Avrupa Öğrencileri Genel Forumu'nda yaptığı “Levantenler ve Levantizm”konulu panel metni.
- **Baykara, Tuncer**, İzmir Şehri ve Tarihi, Akademi Kitabevi Yayınları, Manisa,2001
- **Bayhan, Nevzat**, Sızıntı Dergisi, Mayıs 1996,Sayı:18
- **Berber, Engin**, İzmir 1876 ve 1908, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları,2008,İzmir
- **Berber, Engin**, Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı. D.E.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir,1993
- **Beyru, Rauf**,19.Yüzyılda İzmir'de Yaşam, Literatür Yayıncılık/Kültür Yaşam Dizisi,1.Baskı, İstanbul,2000
- _____, **Rauf**, 19.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sosyal Yaşam; Üç İzmir, Literatür Yayınları, İstanbul,1992
- **Bora, Siren**, İzmir Yahudileri Tarihi(1908–1923),Gözlem Yayınları, İstanbul,1995

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Meclis-i Vükela Mazbataları Tasnifi (MV)*, Dosya no:109, Gömlek no:123
- _____, *İrade Maarif Tasnifi (İMF)*, Dosya no: 10, Gömlek no: 1322 Ş-4
- **Demirözü, Damla** (Çeviren),Göç, Rumların Anadolu'dan Mecburi Ayrılışı (1919-1923),İletişim Yayınevi,3.Baskı, İstanbul,2001,s.50
- **Doğan, Mehmet**, Büyük Türkçe Sözlük, Pınar Yayınları,17.Basım, İstanbul,2005
- **Duru, Orhan**, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul,1994
- **Ercan, Yavuz**, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Turhan Yayınevi, Ankara,2001
- **Erpi, Feyyaz**, Buca'da Konut Mimarisi (1838 – 1934): Bir Yüzyıl Dönemi Kapsayan Mimari Oluşumun Sosyo - Kültürel Analizi, ODTÜ, Ankara, 1987
- **Ertuğrul, Halit**, Azınlık ve Yabancı Okulları Türk Toplumuna Etkileri, Nesil Yayınları, İstanbul, 2005
- **Frangakis-Syrett, Elana**, The Commerce of Smyrna in The Eighteenth Century(1700-1820),Athens,1992
- **Goffman, Daniel**, İzmir ve Levanten Dünya, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Ekim 1995
- **Göçmenoğlu, Tayfur**, Beşonsekiz Treni, Buca'nın Yaşanmış Güzel Yıllarına Dair, Belsan Yayınları, İzmir, 2005
- **Gökdemir,Oktay**, (2010), Buca Belediyesi Üzerine, <http://test.egedesonsoz.com/default.asp?sayfa=kose-yazilari&kyID=1775&ky=buca-belediyesi-uzerine>
- **Güneş, Günver**, İzmir'de İlk Bisiklet Yarışı, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı: 164,Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007
- **Gürsoy, Melih**, Tarihi, Ekonomisi ve İnsanları ile Bizim İzmirimiz, Eser Sahibinin Kendi Yayını, İzmir, Mayıs 1993
- _____, **Melih**, Tarihi, Ekonomisi, İnsanları ile Bizim İzmirimiz, Metis Yayıncılık,1.Baskı, İzmir,1993
- **İnancık, Halil**, The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600(Osmanlı Tarihi), London,2000,İngilizce
- **İzmir'in Büyük Bilgi Ocakları: İnternaşinol Kolec**, Yeni Asır,5 Nisan 1933
- _____: Amerikan Kız Koleji, Yeni Asır,5Nisan 1933
- **Kasaba, Reşat**, Doğu Akdenizde Liman Kentleri, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul,1994
- **Kılıç, Remzi**, Osmanlı Yönetiminde XIX. Yüzyıl Ermeni Okulları ve Faaliyetleri, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18 Mar 2011
- **Kuyulu, İnci**, Avrupalı mı Levanten mi?,Bağlam Yayınları,İstanbul,2006
- **Küçük, Murat**, Bir Sementin Öyküsü - Yaşlı Asansör, Atlas Dergisi, İzmir 96 Özel Sayısı, İstanbul, Haziran 1996
- **Kocabaşoğlu, Uygur**, Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. Yüzyılda Amerikan Yüksek Okulları, Arba Yayınları, Ankara,1988
- _____, **Uygur**, Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19.Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları, İmge Kitabevi Yayınları,3.Baskı, Ankara, Ağustos 2000
- **Kocabaş, Süleyman**, Türk-Yunan Mücadelesi, Bayrak Yayınları, İstanbul, 1984
- **Kurmuş, Orhan**, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Savaş Yayınları, Ankara,1982
- _____, **Orhan**, Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi, Bilim Yayınları, Ankara,1982
- **Kütükoğlu, Mübahat**, İzmir Tarihinden Kesitler, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Birinci Baskı, İzmir, 2000
- _____, **Mübahat**, “Osmanlı Dış Ticaretinin Gelişmesinde İzmir Limanı ve Gümrüklerinin Rolü” , İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, İzmir, Kasım 1985
- **London Times Gazetesi**,31 Mart 1887 (İstanbul,29 Mart),Dennis'ten White'a 30Mart 1887 tarihli mektup
- **Martal, Abdullah**, “İzmir Buz Fabrikası”,Tepekule Tarih, Yerel Tarih Araştırmaları Dergisi, İzmir,2000
- _____, **Abdullah**, Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir,1999

- **Mutlu, Şamil**, Osmanlı Devletinde Misyoner Okulları, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005
- **Oban, Raziye**, Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 22, Güz, İzmir,2007
- _____, **Raziye**, İzmir'in Eski Kentsel Dokusunun Korunması ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006
- _____, **Raziye**, Levanten Kavramı ve Levantenler Üzerine Bir İnceleme, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, İzmir,2006
- **Özeçoğlu, Halil**, Modernleşme Sürecinde İzmir'de İtalyanların Eğitimi, D.E.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt VII, Sayı 16–17, İzmir, 2008
- **Özkan, Zühal**, Mevsimlik Ege Kültürü Dergisi, Kış 2004, Sayı 2, İzmir,2004
- **Pakalın, Mehmet Ziya**, Osmanlı Tarih Deneyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB Yayınları, c.3,İstanbul,1946
- **Pınar, İlhan**, Gezinlerin Gözüyle İzmir, XVIII. Yüzyıl, Akademi Kitabevi, İzmir,1996
- _____, **İlhan**, Gezinlerin Gözüyle İzmir,17.Yüzyıl, Akademi Kitabevi Yayınları İzmir,1998
- _____, **İlhan** *İzmir 1873*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir, 2001
- _____, **İlhan** “*Levant, Levanten, Levantenlik*” ,İzmir Kent Kültür Dergisi, İzmir, Mart 2001
- **Polat, İlknur**, “Türk İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları”, *Atatürk Yolu, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Atatürk Yolu Dergisi* , Cilt I-VI, Sayı 1–24 Ankara,1989
- **Polat Haydaroğlu, İlknur**, Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990
- **Redhouse**, English and Turkish - Türkçe Sözlük I-II, TDK, Ankara,1988
- **Rodrigue, Aron**, Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması “Allience Okulları 1860–1925”,Çeviren: İbrahim Yıldız, Aytaç Yayınevi, Ankara,1997
- **Sakayan, Dora**, Smyrne, Montreal, 1922, Montreal, Türkçe Baskı: Sinan Yayınevi, İstanbul,2001
- **Serçe, Erkan**, İzmir ve Çevresi Nüfus İstatistiği 1917,Akademi Yayınları, İzmir,1998
- **Sevinç, Necdet**, Ajan Okulları, Dede Korkut Yayınları, İstanbul, 1975
- **Sonyel, Salahi**, Kurtuluş Savaşı Günlerinde Yunan İstilacıların Batı Anadolu'da Uyguladığı Siyaset, Son Yıllarda İzmir ve Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı 42, Cilt: XIV, İzmir,1994
- **Süme, Mehmet ve Özsoy, Selami**, Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Bisiklet Sporuna, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:24,Konya,2010
- **Stambolu Gazetesi**, 2 Şubat 1886(İzmir 31 Ocak)
- **Şenocak, Bülent**, Levant'ın Yıldızı İzmir, Şenocak Kültür Yayınları–1,3.Baskı, İzmir,2008
- **Şimşir, Bilal**, “*Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine*”,Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu(8–12 Ekim 1984-Erzurum), Ankara,1985
- **Şimşir, Nahide**, İzmir'in Sosyal ve Ekonomi Tarihi, Doktora Tezi, Balıkesir Üniv. Yayınları, İzmir,1999*Taşdemirci, Ersoy*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Kayseri, Sayı:10, 2001
- **Turan, Ömer**, Avrasya'da Misyonerlik, Asam Yayınları, Ankara, 2002
- Türk Ansiklopedisi, c.XXIII, MEB Basımevi, Ankara,1981
- **Tutsak, Sadiye**, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, Anlara, 2002
- **Umar, Bilge**, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, Bilgi Yayınları, Ankara,1974
- **Uşaklıgil, Halid Ziya**, Kırk Yıl, Özgür Yayınevi, İstanbul, Şubat 2008
- **Uygunlar, Rıza**, “İzmir Ayyıldız Kız İtalyan Okulu'nda”, *Yarım Ay*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul,1937
- **Uygun, Selçuk**, Türkiye'de Düünden Bugüne Özel Okullara Bir Bakış(Gelişim ve Etkileri),Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi, cilt:36,sayı:1–2,Ankara,2003
- **Ülker, Nemci**, 17. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi, Akademi Kitabevi, İzmir,1994
- **Ünlü, Evren**, www.evrensmyrna.com/2011/05/izmir-ve-bornova-ermenileri-1.html
- **Vahapoğlu, Hidayet**, Osmanlıdan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul,1997

- **Yetkin, Sabri; Erkan Serçe**, Kuruluşundan Günümüze İzmir Ticaret Borsası Tarihi, İletişim Yayınları, İzmir,1998
- **Yıldız, Muharrem**; “İzmir Levantenleri Üzerine Bir İnceleme”, TURAN-SAM,Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Yıl:2012,c.4 www.turansam.com
- **Yılmaz, Serap**, “*İzmirli Levantenler*”,Avrupalı mı Levanten mi? Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Mart 2006
- **Yorulmaz, Şerife**, İzmir Basınında Levantenler(XIX. Yüzyıl İkinci Yarısı),Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir,1988

İNTERNET ADRESLERİ

- webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/07/12/316097.asp
- <http://www.stargazete.com/pazar/biz-izmir-i-cok-sevdik-haber-44418.htm>
- [www.yerelgundem.com/yazarlar,Ayla Congar, "İzmir'in Müslüman Olmayan Halkı"2010,İzmir](http://www.yerelgundem.com/yazarlar,Ayla Congar,)
- www.compapp.dcu.ie/humphrys/FamTree/Maltass/turkey.history.html
- www.sabah.com.tr/Yazarlar/ersozlu/2010.11.04/levantenler
- [www.kenthaber.com/izmirin tarihi yapıları](http://www.kenthaber.com/izmirin_tarihi_yapilari)
- www.gelisimplatformu.org. Liman_Sehirleri-Rasım-Akpınar, Makale: Liman Kentleri, Hoşgörü İklimi ve Kültürel Zenginlik; İzmir'i Anlamak, İzmir,2011
- www.izmirfx.mekan360.com/yöresel_izmir-tarihce-e-yapilan-yatirimlar.html
- www.varbak.com, Hacer Özmakas-Yavuz Özmakas,İzmir'in İlkleri,05.01.2002
- [www.eksisozluk.com/show.asp?t=izmir-rumları](http://www.eksisozluk.com/show.asp?t=izmir-rumlari)
- [www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/700ozelaytensezer.pdf/Osmanlı devletinde misyonerlik](http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/700ozelaytensezer.pdf/Osmanli_devletinde_misyonerlik)
- [www.kahramanlar.meb.k12.tr.](http://www.kahramanlar.meb.k12.tr)
- <http://www.izmirtml.meb.k12.tr/>
- www.izmir.bel.tr/StandartPages.asp?menuID=500
- [www.izmir.bel.tr/kanalaki kosku asp](http://www.izmir.bel.tr/kanalaki_kosku.asp)
- www.evrensmyrna.com/2011/.../izmir-ve-bornova-ermenileri-1
- www.akademitarih.com. Aydın Vilayeti Salnamesi
- [http://www.izmirsj.k12.tr/tr/saintjoseph/okulumuzun tarihi.asp](http://www.izmirsj.k12.tr/tr/saintjoseph/okulumuzun_tarihi.asp)
- <http://www.geocities.com/hazanfamily/TURKCE.htm>
- [www.ege.edu.tr/index.php/ege univ.ve koskler](http://www.ege.edu.tr/index.php/ege_univ_ve_koskler)
- <http://www.buca.bel.tr/00300-125-071009.php>
- [http://www.tatil-yeri.com/tag/baltaci-malikânesi](http://www.tatil-yeri.com/tag/baltaci-malikanesi)
- <http://www.e-tarih.org/sayfam.php?m=teser&id=860>
- <http://wikimapia.org/6645229/tr/Giraud-Evleri>
- <http://www.kenthaber.com/ege/izmir/merkez/Rehber/sivil-mimari-ornekleri/izmir-sivil-mimari-ornekleri>
- <http://tarcan.health.officelive.com/history1921.aspx>
- <http://www.muze500.com/content/view/251/222/1/7/lang,tr/>